

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ГОЛЧЕНКО ЛАРИСА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.161.2'373 (043)

**НАЗВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ І ПРОЦЕСІВ ЇХ
ОБРОБІТКУ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Науковий керівник: Козачук Ганна Олександрівна,
кандидат філологічних наук, професор

Київ – 2008

ЗМІСТ

<u>ВСТУП</u>	3
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЛІНГВІСТИЦІ	11
РОЗДІЛ ІІ СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ	28
<u>2.1. Семантична структура лексеми <i>угіддя</i></u>	28
<u>2.2. Найменування угідь, зайнятих під посіви</u>	31
<u>2.3. Назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь</u>	83
<u>2.3.1. Назви багаторічних насаджень</u>	83
<u>2.3.2. Назви кормових угідь</u>	91
<u>Висновки до розділу ІІ</u>	105
<u>РОЗДІЛ ІІІ НАЗВИ ПРОЦЕСІВ ОБРОБІТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ</u>	108

<u>3.1. Лексичні одиниці дериваційного гнізда дієслова <i>робити</i> в системі найменувань процесів обробітку землі.....</u>	108
<u>3.2. Назви оранки як основного заходу обробітку землі.....</u>	115
<u>3.3. Назви технологічних процесів обробітку ґрунту.....</u>	137
<u>3.4. Назви агротехнічних прийомів обробітку ґрунту.....</u>	141
<u>3.5. Назви ручного обробітку ґрунту.....</u>	153
<u>3.6. Назви виконавців процесів обробітку сільськогосподарських угідь.....</u>	159
<u>Висновки до розділу III.....</u>	166
<u>ВИСНОВКИ.....</u>	170
<u>СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ.....</u>	176
<u>ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.....</u>	178
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....</u>	181
<u>СЛОВОПОКАЖЧИК.....</u>	199
ДОДАТОК	

ВСТУП

Упродовж тривалого часу лексика сільського господарства викликає науковий інтерес лінгвістів. Це зумовлено насамперед багатством її сучасного лексичного складу, активним функціонуванням та архаїчним статусом багатьох мовних одиниць.

В українському мовознавстві лексика сільського господарства досліджується давно і в різних аспектах. Вона є об'єктом студій, де розглянуто її походження й історію формування, семантичне навантаження мовних одиниць, їх діалектне членування, стилістичну диференціацію тощо. Цей пласт лексики є багатограним, бо пов'язаний з однією із найважливіших і найактивніших сфер діяльності людини – господарюванням на землі. Лексика сільського господарства, яку репрезентують і назви території (місця), зокрема сільськогосподарські угіддя на позначення орного поля, сіножатей, пасовищ, садів, виноградників та процесів їх обробітку, найповніше зберегла мовні одиниці різних часових зрізів, проте у лінгвістичній літературі представлена неоднаково. Сільськогосподарська лексика також досліджується і в різних аспектах мовної структури, зокрема на лексико-семантичному, словотвірному, стилістичному.

У науковій літературі лексика сільського господарства описана переважно в діалектному та термінологічному аспектах. В українському мовознавстві окреслений пласт лексики з діалектних та історичних позицій досліджували Й. Дзендзелівський [60; 61], П. Лисенко [106], О. Пазяк [132], Я. Закревська [69; 70], М. Бойко [20], Л. Гумецька [56], М. Никончук [128], В. Прокопенко [139], П. Гриценко [52–55], Г. Козачук [89–91], Т. Тищенко [164; 165], В. Карпова [81; 82], В. Горобець [49] та ін., у російському – Ф. Філін [175], М. Толстой [166], Н. Клипа [86], Н. Нікітенко [127] та ін.

Сільськогосподарська лексика сучасної української літературної мови сформувалася загалом на діалектній основі і протягом усіх періодів розвитку української мови була важливим джерелом її поповнення. П. Гриценко констатує, що “лексика говірки – окремої діалектної мікрогрупи – незалежно від ареальних характеристик та взаємовідношень з лексикою літературної мови з функціонального погляду становить єдину систему” [54, 5].

Студії діалектологів подають відомості про просторову варіативність сільськогосподарської лексики різних регіонів. Ще у XIX ст. А.

Братчиков зібрав матеріали для вивчення лексики сільського господарства Волині [22]. Назви, пов'язані з вирощуванням культур та процесами обробітку землі цієї території, представлені у кандидатській дисертації та окремих статтях Г. Козачук [89]. Предметом спеціального дослідження О. Данилюк у говірках Волині стали назви лексеми ‘поле’, які представлені в “Словнику народних географічних термінів Волині” [

57; 58]. Термінологія землеробства Полісся, зокрема в білоруських говірках, окреслена у працях Л. Вигонної [36–38]. Лексика говорів Закарпаття, пов'язана з обробітком землі, вирощування культур та збором урожаю, репрезентована у студіях Й. Дзендзелівського [60] та Л. Деже [59]. Семантична структура процесуальних назв у бойківському говорі досліджена О. Захарків [71]. Подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа представлена у кандидатській дисертації Т. Тищенко, в якій проаналізовано тематичні групи на позначення поля з-під сільськогосподарських рослин, на позначення агентивів, пов'язаних із рільництвом та городництвом [165]. Назви земельних ділянок Деснянсько-Сеймського межиріччя представлені у дослідженні О. Бабичевої [14].

У мовознавстві значна увага приділяється проблемам формування сільськогосподарської термінології. Шляхи її розвитку розглядалися у працях П. Горецького, О. Горбача, В. Русанівського, З. Комарової, З. Карабути та ін. Спостереження над виникненням, становленням і розвитком української сільськогосподарської термінології, простеження процесів входження галліцизмів в сільськогосподарську термінологію на тлі загальної лексикографічної справи розглянуто у статтях Є.

Смельянової [65]. На основі пам'яток староукраїнської писемності здійснює дослідження над семантичною еволюцією назв землі, яка обробляється, зокрема лексем *нива* та *поле*, В. Карпова [82]. Сучасні дослідження з української термінології представлені студіями, в яких репрезентовано нові форми господарювання, подається характеристика землеустрійних та кадастрових явищ, процесів та понять [114 – 119; 167].

Дослідження діалектної лексики сільського господарства останніх років представлені у працях Р. Сердеги, в яких здійснено лексикологічний опис та виявлено особливості складу лексики традиційного господарювання у центральнослобожанських говорах, зокрема словотворення сільськогосподарських назв – найменування поля з-під сільськогосподарських культур та агентивних номенів, – а також досліджена лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збереженням урожаю [144]. У працях Н. Лобачової на матеріалі пам'яток російської писемності XVI–XVII ст. проаналізовано дериваційні процеси формування термінів на позначення сільськогосподарських угідь [110 – 112]. Окремі лексеми на позначення реалій сільського господарства, зокрема назви форм рельєфу, репрезентовані у студіях В. Дьякова [64], Т. Марусенко [120].

Як складова частина сільського господарства лексика скотарства також є однією з найдавніших і найстійкіших шарів словникового фонду української мови. Вона стала предметом студій Я. Кухаренка [104], в яких представлені дослідження професійних загальновідомих та діалектних мовних одиниць. Структурно-семантичну організацію пастушої лексики гуцульського говору репрезентує дисертаційне дослідження та статті Т. Ястремської [180]. У кандидатській дисертації Й.

Пуйа описана скотарська лексика українських говорів Карпат [141]. У статті Г. Клепикової окреслена слов'янська та підкарпатська термінологія цієї групи лексики [84].

Лексико-семантичну та словотвірну структуру лексики садівництва та виноградарства вивчала Л. Костенко [95; 96]; виноградарська професійна термінологічна лексика (словотвірна структура однослівних найменувань) репрезентована в розвідках Ж. Красножан [101].

Про функціонування лексики сільського господарства в художній літературі є також окремі наукові праці. У дослідженнях І. Круть представлені структурно-семантичний та стилістичний аспекти календарно-обрядової поезії, яка відбиває реалії та цінності лексики, пов'язаної з формами ведення господарства, та виявляє визначальну роль хліборобства у житті українців [103]. Назви, пов'язані з обрядами збирання врожаю, вивчали О. Терновська [163] та М. Войтила-Световська [41].

Вивчення сільськогосподарської лексики, зокрема назв орного поля, сіножатей, пасовищ, садів та виноградників, становить об'єкт дослідження не тільки в спеціальній літературі, а й у загальній періодиці. На сторінках україномовної преси кінця XIX початку XX ст. активно використовується сільськогосподарська термінологія. М. Жовтобрюх констатує, що основою її були питомі лексеми, серед яких і найменування галузей сільськогосподарського виробництва: *хліборобство, рільництво, садівництво* та ін. [68, 252–253].

Попри велику наукову роботу, яка здійснена у напрямі дослідження сільськогосподарської лексики, деякі питання залишаються нез'ясованими, а саме: системність вивчення лексики тематичної групи сільського господарства, зокрема назв орного поля, сіножатей, пасовищ, садів, виноградників та процесів їх обробітку в українській мові, з позицій визначення й аналізу її складу та структури, семної організації складових. **Актуальність теми** дисертаційного дослідження вмотивована потребою комплексного аналізу назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові та необхідністю детального розгляду закономірностей їхньої синтагматичної характеристики.

Зв'язок роботи з науковими планами і програмами.

Дисертаційне дослідження виконане в руслі наукового напрямку кафедри української мови Інституту філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.

Драгоманова (протокол № 2 від 29 вересня 2005 року) та схвалена Координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 28 від 26 жовтня 2005 року).

Метою дисертації є системний опис структурної та семантичної організації назв сільськогосподарських угідь, зокрема орного поля,

сіножате́й, пасовищ, садів, виноградників і процесів їх обробітку в українській мові.

Для реалізації цієї мети було поставлено такі **завдання**:

- 1) укласти корпус лексичних одиниць на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку та скласифікувати їх за семантичними групами;
- 2) визначити системні відношення між лексичними одиницями досліджуваного шару сільськогосподарської лексики;
- 3) розкрити шляхи формування складу лексики на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку;
- 4) встановити роль загальнонародної лексики у формуванні галузевої термінології сільського господарства;
- 5) окреслити основні мотиваційні моделі і способи номінації.

Об'єктом дослідження є тематична група лексики сільського господарства, яка репрезентує назви угідь і процесів їх обробітку в українській мові.

Предметом дослідження обрано семантичні, структурні та стилістичні особливості номінативних одиниць на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку.

Методи та прийоми дослідження. У роботі використовується метод синхронного лінгвістичного опису, що передбачає здійснення емпіричних спостережень, зокрема прийоми зіставлення та узагальнення на основі вилучення репрезентантів назв на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку, а також їх систематизацію. Контекстуальний метод дозволив проаналізувати семантичну і формальну варіативність лексики та її особливості у стилістичній площині мови.

Наукова новизна. Вперше в українському мовознавстві здійснено системний опис структурно-семантичної організації лексики на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку на діахронному та синхронному зрізах. У межах досліджуваної групи продемонстровано термінотворчий потенціал загальнонародної лексики.

Джерелами дослідження стали:

- 1) лексикографічні праці (історичні, тлумачні, етимологічні, фразеологічні, діалектні словники, словники мови творів українських письменників, “Російсько-український сільськогосподарський словник” (1963 р.);
- 2) спеціальні наукові тексти, в яких вивчаються та аналізуються проблеми землеробства (підручники, галузеві енциклопедії, довідники);
- 3) твори художньої літератури ХІХ–ХХІ ст., фольклорні тексти (пісні, прислів'я, приказки), періодика.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому з'ясуванні системності семантичних об'єднань як цілісних утворень зі своєю внутрішньою структурою, ґрунтовному дослідженні назв на позначення

сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку у складі лексики сільського господарства.

Практичне значення. Дослідження містить матеріали, які можуть бути використані у лінгводидактиці, при викладанні сучасної української літературної мови в середній і вищій школі; у лексикографічній практиці при уточненні описів та укладанні загальномовних і галузевих словників.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати викладено в доповідях на Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми функціональної лінгвістики” (Харків, 2005 р.), Міжнародній діалектологічній конференції “Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контексті” (Луцьк, 2006 р.), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” (Черкаси, 2006 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (Івано-Франківськ, 2007 р.), на звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2004 – 2007 рр.).

Матеріали дисертаційного дослідження були використані викладачами кафедри української мови на факультеті української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини при викладанні курсу “Сучасна українська літературна мова. Лексикологія”, спецкурсу “Етнолінгвістика” та у роботі наукової проблемної групи “Актуальні проблеми сучасної діалектології” (довідка про впровадження № 1368/03 від 13.11.2007 р.); на практичних та семінарських заняттях у процесі викладання української мови викладачами Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Т.Г. Шевченка (довідка про впровадження № 173 від 25.05.2007 р.); учителями-філологами при підготовці уроків із української мови в Уманській спеціалізованій школі № 12 (Черкаська обл.) (довідка про впровадження № 345 від 17.05. 2007 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 7 статтях, 6 з яких опубліковано у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (180 позицій), списку лексикографічних джерел (21 позиція), списку використаних джерел (39 позицій), словопоказчика та додатку – “Словника назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові”. Повний обсяг дисертаційного дослідження – 370 с. Додатки оформлено окремим томом (займають 160 с.) та на електронному диску (займають 76, 7 мегабайт).

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЛІНГВІСТИЦІ

У сучасному мовознавстві існують різні підходи до вивчення та опису словникового складу мови. Давно утвердилася традиція системного вивчення лексики, а “постулат про системний характер цього структурного рівня мови належить до аксіоматичних” [54, 4]. Тож безсумнівно, що незалежно від вирішення конкретних завдань науковий, теоретичний та практичний аналізи функціонування мови передбачають розуміння її як цілісної системи. “Під системою у мові ... розуміють сукупність взаємопов’язаних, взаємозумовлених елементів, які утворюють складнішу єдність, розглядувану з боку елементів – її частин, а під структурою – склад і внутрішню організацію єдиного цілого, розглядуваного з боку його цілісності” [121, 607]. Системність лексики у мові зводиться до з’ясування таких аспектів: 1) вивідності одних лексичних одиниць з інших; 2) можливості опису всіх лексичних одиниць за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найважливіших слів; 3) системності й упорядкованості зафіксованого у лексиці об’єктивного світу [99, 282].

Класифікуючи лексику за семантичними полями, науковці вказують на те, що семантичне поле є неоднорідним. У ньому виділяють центр і периферію. Проте специфіка сільськогосподарської лексики полягає в тому, що їх у ній не можна чітко окреслити. На це вказує П. Гриценко, проаналізувавши діалектну землеробську лексику. Він констатує, що 1) структуру досліджуваної лексики складає набір багатьох лексико-семантичних мікрогруп, для яких спільною є єдність ідеографічної сфери. При цьому відсутня спільність структурної організації більшості ЛСГ і, навпаки, постійно дають про себе знати автономність структурної організації більшості ЛСГ, значна залежність структурної організації ЛСГ, семантики лексем від структури денотативного плану. Залежність структури однієї ЛСГ від структури іншої ЛСГ відзначена лише в одному випадку – це відбиття (не повторення) організацією локативних назв структури назв рослин [54, 83]; 2) лексика землеробства не має єдиного структурного центру, взаємозв’язки між елементами різних ЛСГ спорадичні й у більшості випадків слабкі або й зовсім відсутні за винятком назв злакових і локативів [54, 85].

Р. Будагов вважає, що найважливішим фактором для виокремлення тематичної групи лексики є позамовний, і класифікує тематичні групи лексики на такі, що мають чіткі межі, і на такі, в яких межа є розмитою [23, 23].

В. Жайворонок основною ознакою лексематичної системності мови називає здатність лексики до класифікацій і вважає, що всю українську лексику можна розчленувати на кілька номінативних класів, серед яких: 1) найменування предметностей; 2) найменування дій і станів; 3) найменування ознак тощо [67, 99].

У наукових працях спостерігаються спроби протиставити групи лексики, які об'єднуються на основі смислових зв'язків, і групи лексики, що об'єднуються на основі спільності позначуваних словами предметів і явищ, а лексичні групи, сформовані за першим принципом, кваліфікують як лексико-семантичні групи, а за другим – як лексико-тематичні групи [171, 137–138].

Однак не всі дослідники протиставляють названі групи. П. Гриценко, підтримуючи думку В. Гака, який твердив, що проблеми семантики не можуть бути розв'язані без звернення до об'єктивної реальності, явища якої відбиваються у свідомості людини і позначаються засобами мови, додає, що незалежно від типу об'єднання лексики (ТГЛ чи ЛСГ) лексема є відбиттям позамовної дійсності; і хоча між лексичним значенням і позамовною дійсністю немає тотожності чи ідентичності, а існує своєрідний зв'язок, відбиття, пріоритет “предметності” / “мовності” у цих протиставлюваних типах об'єднання лексики не зовсім вдалих [54, 9].

У вітчизняному мовознавстві конкретний лексичний матеріал дослідники розмежовують за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю, виокремлюючи тематичні групи лексики, та на основі іманентних зв'язків між словами – лексико-семантичні групи. Питанню виділення й аналізу названих груп лексики присвячено праці А. Бурячка [24], П. Гриценка [55], М. Кочергана [99; 100], Ю. Караулова [76], Д. Шмельова [179], О. Мораховської [122], Ф. Сорокалетова [153], Г. Клепікової [84] та ін., де подано різної повноти інформацію про окремі пласти лексики як сегменти єдиної системи. Звісно, у контекст системи входить і тематичний аспект, бо “подає узагальнену назву, в складі якої виступають пов'язані між собою конкретизовані значеннєві одиниці для називання окремих реалій” [30, 35], тобто виділення тематичних груп лексики ґрунтується на класифікації самих предметів і явищ дійсності. Розгляд лексики в тематичному аспекті дозволяє повно і всебічно встановити зв'язок між словами і тими явищами, які вони позначають, виявити об'єм значення слів і їх вживання. Тематичні ознаки допомагають розкрити й інші значеннєві якості, що розмежовуються та окреслюються у вужчі самостійності – лексико-семантичні групи, які виділяються та кваліфікуються як “об'єднання двох, кількох або багатьох слів за їх лексичним значенням” [176, 525].

Р. Будагов з цього погляду зауважує, що "... вивчення системи в лексиці не може заступити інтересу до окремого слова" [23, 6], бо слово – найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значеннева одиниця мови, яка співвідноситься з пізнаним і вичленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження [160, 565]. Проте слово – це мовна одиниця, реальність і конкретність якої (вичленування в тексті, визначення його значення тощо) та її центральне місце в мові звичайно усвідомлюються самими мовцями. Поняття слова – не тільки наукова абстракція, а насамперед явище мовної свідомості народу.

Отже, обрану для дослідження лексику поділяємо на групи за логіко-поняттєвим принципом, що відображають реалії позамовної дійсності. Однією з фундаментальних праць, у якій досліджена сільськогосподарська лексика та її сегменти, є монографія П. Гриценка "Моделювання системи діалектної лексики". У землеробській лексиці дослідник виокремлює об'єднання лексем на позначення: а) знарядь для обробки землі та їх частин; б) процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю; в) виконавців процесів; г) злакових та городніх культур; д) етапів досягання врожаю та оцінки урожайності; окрему ЛСГ утворюють локативи [54, 45].

Б. Добош і Н. Семко у структурі сільськогосподарської терміносистеми виокремлюють такі тематичні групи, як "рільництво", "тваринництво", "ветеринарія", "лісництво", "техніка" [62, 170]. На підставі існуючих смислових зв'язків, що зумовлені відношеннями явищ і предметів матеріальної дійсності, описаних у наукових джерелах, та результатів нашого дослідження в термінології рільництва вичленовуємо такі тематичні комплекси: "лексика на позначення сільськогосподарських угідь", "назви процесів обробітку сільськогосподарських угідь", "назви техніки та технічних засобів". У дисертаційному дослідженні представлено два сегменти рільничої лексики та сформованої на її основі термінології (рис. 1). Проаналізовано її в межах тематичних груп, що об'єднують назви на підставі спільності чи близькості означуваних словами реалій позамовної дійсності.

Рис. 1. Схема структури сільськогосподарської термінології

Досліджувана лексика відображає реалії побуту українців, тому насамперед презентує загальнономовний словник. Водночас ці ж лексичні одиниці і формують галузеву терміносистему, яка репрезентує поняття науки про сільське господарство. Отже, в дисертаційній праці представлено особливості побутування лексеми в загальнономовній і термінологічній сферах. Проте специфіка терміна як особливого виду слова помітно відрізняється від загальноновживаної лексики. І до сьогодні вона ще вивчена недостатньо, хоча протягом тривалого часу цьому питанню приділяють увагу вітчизняні й зарубіжні лінгвісти. У наукових працях, присвячених проблемам термінології, йдеться головним чином про функціонування термінів у певній галузі знання, про фіксацію термінів у словниках загального типу, про принципи укладання спеціальних словників термінології різних галузей знань; також праці, в яких порушується проблема терміна.

Нормування та стандартизацію термінів можна усвідомити лише за умови докладного вивчення їх як функціонального різновиду загальнолітературної лексики. І. Огієнко писав: “Справа наукової термінології – це дуже складна й важлива справа. Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує державницької традиції для свого усталення” [130, 250]. Загальновідомо, що на формування термінології впливають як мовні чинники, зумовлені рівнем розвитку лексичної системи, так і позамовні фактори, які залежать від рівня розвитку науки і техніки. Крім того, постійне виникнення нових понять створює проблему і нових номінацій, які творять спеціалісти і, отже, певним чином надають термінові суб’єктивного характеру.

У сучасному мовознавстві є багато лінгвістичних досліджень, присвячених термінологічній лексиці. Загальнотеоретичні проблеми термінології розглядали В. Виноградов, Г. Винокур, О. Вюстер, О. Герд, Б. Головін, В. Даниленко, Т. Канделаки, Г. Рондо, Т. Кияк, Я.

Климовицький, Н. Непийвода, Ф. Нікітіна, О. Реформатський, Л. Симоненко, Е. Скороходько, С. Шелов та ін. Термінологія у діяхронному аспекті досліджувалася Г. Діановою, Л. Кутіною, М. Процик, Ф. Сороколєтовим, Л. Хомяковою, М. Шевченко та ін. Лінгвістичний аналіз термінології з використанням інформаційних технологій здійснюється Т. Кияком, Е. Скороходько, С. Шеловим та ін. З позицій системної лінгвістики розглядається термінологія у працях Т. Канделаки, Г. Мельникова та ін. Огляд динаміки поглядів на поняття “термін” зробили О. Кринець та Л. Васенко. Автори відзначили, що саме поняття “термін” в українському мовознавстві з’явилося у XVIII столітті. У статті зроблено огляд розвитку вітчизняного термінознавства, починаючи з діяльності Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка [Кринець, 73–78].

Значна частина наукових праць присвячена лінгвістичному опису конкретних терміносистем, який полягає у виявленні структурно-семантичних особливостей галузевої термінології та встановленні закономірностей їх формування, зокрема соціально-економічну термінологію досліджувала Т. Панько, біологічну – Л. Симоненко, математичну – А. Крейтор, фізичну – В. Пілецький, І. Процик, радіотехнічну – І. Кочан, геологічну – М. Годована, психологічну – Л. Веклинець, медичну (дерматологічну) – О. Петрова, педагогічну – Т. Бевз, військову – Л. Мурашко, хімічну (органічної хімії) – Н. Цимбал, друкарську – Е. Огар, бібліотечно-бібліографічну – М. Сташко, видавничу – М. Процик та ін. Сільськогосподарська термінологія була об’єктом лінгвістичних досліджень у різних аспектах, проте вивчення цього шару лексики ще не можна вважати вичерпним. Насамперед це стосується народного елемента та набуття ним термінологічного значення в науці, що обслуговує проблеми землеробства.

Незважаючи на значну кількість спеціальних праць, у лінгвістиці досі не існує вичерпного визначення поняття “термін”. Різноманітні характеристики цього поняття, що даються в словниках, енциклопедіях, посібниках, спеціальних працях з питань термінології, свідчать про розбіжність у поглядах науковців на визначення терміна. На дефінітивну ознаку як на найважливішу рису терміна вказував В. Виноградов. Якщо слово стає “засобом логічного визначення, тоді воно – науковий термін” [39, 12–13]. Ця думка знайшла підтримку у працях інших мовознавців [12, 474; 32, 47–50].

Класичною працею, яка поклала початок глибокого опрацювання терміна, його ознак, системності термінології тощо, є монографія Д. Лотте, де він окреслив такі вимоги до терміна і термінології, як систематичність термінології, незалежність терміна від контексту, абсолютна і відносна однозначність терміна, співвідношення між значенням терміна в цілому і значенням його складових, точність термінології та лаконічність терміна [113]. Він також вважає, що найбільш поширеним способом творення науково-технічних термінів є

зміна значення загальноновживаного слова і виокремлює такі типи цього процесу: 1) уточнення значення терміна; 2) класифікаційна зміна значення терміна; 3) зміна значення терміна за аналогією понять; 4) зміна значення терміна за суміжністю понять [113, 37–52].

Проблемі терміна і слова присвячено розділ монографії А. Коваль “Науковий стиль сучасної української мови. Структура наукового тексту”. На підставі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів автор виділяє три найважливіші ознаки, за якими може бути точно визначено поняття “термін”: 1) співвідношення терміна і поняття як підстава для створення правильної дефініції терміна і для визначення його місця в системі термінів певної галузі науки; 2) семантична характеристика терміна як специфічної лексичної одиниці (однозначність, відсутність емоційно-експресивного та стилістичного забарвлення); 3) структурна характеристика терміна як специфічної лексичної одиниці української літературної мови [88, 234].

Комплексний підхід з урахуванням основних ознак терміна є у визначенні А. Бурячка: “Беручи до уваги такі суттєві ознаки терміна, як а) співвідносність його з поняттям у системі певної галузі знань, що передбачає і його дефініцію; б) однозначність у межах тієї терміносистеми, в якій він функціонує; в) обмеженість певною сферою вживання; г) відсутність емоційно-експресивного та стилістичного забарвлення, терміном можна назвати слово (чи словосполучення), зміст якого (якої) розкривається вербальною дефініцією, що є мовним вираженням поняття з певної галузі знання – науки, техніки, мистецтва, соціально-політичного життя” [25, 14–15].

У “Словнику лінгвістичних термінів” Д. Ганича та І. Олійника поняття “термін” тлумачиться так: “Термін – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо. Специфіка термінів у тому, що вони однозначні у межах тієї термінологічної системи, в якій уживаються, не зв’язані з контекстом і стилістично нейтральні. Серед термінів є слова, що вживаються лише в спеціальному термінологічному значенні, і слова, які зустрічаються в складі термінологічної і загальноновживаної лексики” [48, 306].

Подібні вимоги до терміна ставляться і в інших мовознавчих працях: “Термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності. Суть терміна як одиниці спеціального обмеженого функціонування визначається так: 1) системність; 2) наявність визначення; 3) тенденція до однозначності в межах конкретної системи термінів; 4) відсутність супровідних експресивних значень; 5) стилістична нейтральність” [168, 629].

Л. Полюга, зважаючи на розмаїтість визначення поняття “термін”, дає йому коротке визначення – “слово або словосполучення, що означає поняття спеціальної галузі знань або діяльності”; він підкреслює те, що

терміни – це слова, які своєю семантичною структурою відбивають не лише значення як лексико-семантичну сутність, а й виражають одночасно певну понятійну сутність [137, 131]. Він наголошує на тому, що основні прикмети терміна (належність до певної системи, дефінітивність, однозначність, семантична прозорість, стилістична нейтральність і відсутність експресивності) виражаються лише в науковому тексті [138, 7].

Г. Наконечна розробила основні параметри дефініцій термінологічних одиниць, якими є: 1) *параметри входження до системи*. Кожна наукова дефініція відразу відносить поняття, що піддається означуванню, до відповідної категорії понять певної галузі знань; 2) *компонентний параметр*. Для багатьох термінів важливою є їх внутрішня будова; 3) *виділення істотних ознак і властивостей*. Істотними можуть бути як внутрішні, так і зовнішні ознаки; 4) *спосіб отримання*; 5) *функційний параметр*. Для багатьох термінів визначальною рисою є насамперед їх пов'язаність із виконанням певної функції, що відображено в науковому означенні [123, 12–13].

На відміну від загальноживаних слів терміни є продуктом вторинної номінації понять, що пов'язане передусім із подвійним баченням світу: загальним і науковим [150, 3]. Зважаючи на це, Л. Симоненко формулює узагальнене визначення: термін – це слово чи словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, основними ознаками якого є системність, відповідність позначуваному поняттю, наявність дефініції, тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної галузі знань, стислість, стилістична нейтральність, точність, висока інформативність [148, 16–17].

І. Саєвич визначає такі напрямки, що могли б забезпечити вирішення проблеми дихотомії “термін – слово”: 1) використання загальноживаного слова як своєрідного “тла”, на якому виявляється специфіка терміна; 2) термінологізація загальноживаного слова; 3) детермінологізація, тобто вихід терміна за межі термінологічного поля і функціонування його в неспеціальних текстах (насамперед – у художній літературі); 4) інтеграція сфер застосування терміна і виявлення типових його мовленнєвих реалізацій у текстах різних функціональних стилів (з детермінологізованого характеру), що сприяє висвітленню конкретної терміносистеми як фрагмента мовної картини світу [145, 234].

Проте внаслідок ряду вимог, що ставляться до терміна, виникають труднощі у віднесенні до термінів або нетермінів слів, що стосуються насамперед гуманітарної сфери.

Проте подаючи не в усьому однакові дефініції, майже всі дослідники підкреслюють як найбільш суттєві риси термінів чітку семантичну окресленість, точність, однозначність. Точність і моносемія є ідеалом, до якого прагне термінологія.

Однією із проблем, що порушується в сучасному термінознавстві, є й визначення *джерел українського термінотворення*. Т. Лещук виокремлює п'ять шляхів розбудови української термінології: 1) власномовні лексичні ресурси; 2) перейменування наявних позначень; 3) освоєння іншомовних запозичень; 4) перехід в українську мову чужих слів-термінів (безпосередньо чи через інші мови); 5) калькування чужих слів власними мовними ресурсами. Автор відзначає, що кожний із названих шляхів впливає на збагачення термінологічного фонду. Проте найважливішим шляхом українського термінотворення, який має добрі перспективи, на думку Т. Лещука, є збагачення термінологічного фонду за рахунок власномовних лексичних ресурсів (літературних і діалектних) [105, 15]. Такі ж шляхи формування термінології, зокрема запозичення, кальки, ресурси рідної мови, комбінований спосіб, визначають і Б. Добош та Н. Семко [62, 175].

У своїх дослідженнях термінологи підкреслюють, що окремі термінологічні системи мають дуже давню історію формування. Такі думки висловлює Л. Симоненко: “Українська наукова мова сьогодення сягає глибини віків, що підтверджують як найстаріші зразки актової мови та правничої термінології дохристиянської Русі, так і теоретичні дослідження окремих терміносистем” [150, 3]; “Основою кожної природно сформованої терміносистеми є власне національні слова, що зафіксували колись початкову сходинку в русі пізнавальної думки і стали на певному етапі виражати наукове поняття” [149, 21].

Думку про доісторичні витoki багатьох фахових виразів (прототермінів) висловлює і Т. Кияк, наголошуючи на тому, що хоча такі лексичні одиниці ще не були термінами в нинішньому сенсі, проте їх можна вважати яскравими свідками й ідентифікаторами епох та етапів становлення людської цивілізації [83, 18].

Проблем сільськогосподарської термінології торкаються представники львівської термінологічної школи. Р. Панас порушує проблему іншомовного впливу на формування і розвиток української сільськогосподарської термінології і наголошує на необхідності створення національних стандартів хоча б з основних напрямків сільськогосподарської науки [133, 238]. Семен Бегей та Степан Бегей звертають увагу на невпорядкованість термінології з головних напрямків агрономії, зокрема луківництва та одно- і двоврожайного рільництва [19, 238–239]. Дослідники вважають за необхідне зберегти автохтонну термінологію, часи зародження якої сягають у глибину століть, і не допустити, щоб вона загубилася в бурхливому процесі технізації [155, 220–221].

Терміносистема сільського господарства не є однорідною, а складається з підсистем нижчого рангу, ядро яких становить найдавніший шар спеціальної лексики. Терміносистеми нижчого рангу формувалися і функціонували не як замкнуті в собі мікросистеми, а радше навпаки. Для

них характерні взаємовпливи, спільні тенденції розвитку, однотипні словотворчі моделі. Розмежування між ними є умовне. Для периферії терміносистем характерні взаємопереходи та переходи в суміжні терміносистеми.

Формування терміносистем сільського господарства відбувалося в різні періоди. Отже, вони зазнавали і різних впливів, тенденцій розвитку. Автохтонна, народна основа характеризує рільничу і тваринницьку терміносистеми. Унаслідок технічного прогресу виникає багато нових термінів на позначення нових понять, реалій [62, 169–177].

Про зв'язок народної мови та термінології свідчить і проблема терміна в говірках і літературній мові, порушена П. Гриценком. Він відмічає, що наявність терміносистем у говорах не викликає заперечень, у лексиці говірок існують терміносистеми, неадекватні відповідним терміносистемам літературної мови, проте виділяються вони на тих же засадах, що і терміносистеми літературної мови [55, 75].

Аналізуючи термінологічні системи різних галузей науки, дослідники вирішують проблему формування термінологічних одиниць. Вони відзначають, що продуктивним способом термінотворення є вживання загальномовної лексики в термінному значенні. Загальноновживана лексика термінізується внаслідок вторинної номінації, що передбачає різні способи найменування, серед яких поширеним є доповнення семантики загальноновживаного слова термінним змістом. Такий спосіб засвідчено при творенні багатьох терміноодиниць. Наприклад, І. Процик на матеріалі фізичної термінології відзначає, що “загальноновживані слова ставали назвами спеціальних фізичних найменувань унаслідок уточнення і доповнення їх семантики фізичним змістом, що спричинило розширення смислового обсягу слова, спеціалізацію значення” [140, 179].

Саме до давніх терміносистем можна віднести сегмент досліджуваної у дисертації лексики, тому що землеробство одвічно супроводжує людину. Землеробство є однією з найголовніших складових культури і побуту українців. Згодом з'являється наука, предметом якої є вивчення раціонального використання землі, відтворення родючості ґрунту, одержання високих і сталих урожаїв. Значною мірою для вираження понятійно-категоріального апарату науки, що обслуговує сільськогосподарську діяльність, залучається давня народна лексика. На давність витоків термінології сільського господарства вказують Б. Добош і Н. Семко: “Розрізняють терміносистеми, які формуються сьогодні, і такі, що беруть початок у глибокій давнині, обслуговують певні сфери діяльності людини від найдавніших часів. До таких терміносистем належить і сільськогосподарська термінологія” [62, 169].

Термінізація загальноновживаної лексики є одним із продуктивних шляхів поповнення сільськогосподарської термінології. У межах досліджуваних груп можна проілюструвати цей процес на прикладі

найменувань кормових угідь. У загальномовному вжитку на їх позначення функціонує ряд лексем, найуживанішою в якому є слово *пасовище*. Тлумачення семантики цієї лексеми у “Словникові української мови” та галузевій енциклопедії не ідентичне:

“ділянка землі з трав’янистою рослинністю, де пасеться худоба, птиця” (СУМ, VI, 88);

“один з видів сільськогосподарських угідь, рослинність яких використовують для пасіння худоби” (УСГЕ, II, 466).

Це також стосується і слова *лука*:

“рівна місцевість, вкрита трав’янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду” (СУМ, IV, 553);

“сільськогосподарське угіддя, рослинність якого складається з угруповань природних або штучних (сіяних) багаторічних трав” (УСГЕ, II, 262).

У багатьох терміносистемах термінологічне значення, якого набуває загальноживане слово, зазнаючи семантичних перетворень, найчастіше реалізується у складі словосполучення. В. Жайворонок відзначає, що “особливо виразно ці перетворення постають у терміносполуках при їхньому зіставленні з вільними синтаксичними словосполученнями. Якщо останні – це лише довільне поєднання опорного слова й граматично залежного чи граматично рівноправного слова з певною номінативною метою, ... то терміносполука – це вже стійке поєднання лексем на означення тієї чи тієї дефініції” [67, 107].

Словосполучення як один з основних засобів вираження терміна характерне для багатьох терміносистем. У науковій літературі терміни, виражені словосполученнями, називають по-різному: *терміносполука*, *складений термін*, *термінологічні словосполучення*, *термін-словосполучення*, *словосполучення-термін*, *складені найменування* та ін. Складений термін, як і простий та складний, виникає на основі узагальнення суттєвих ознак предметів, явищ одного класу і співвідноситься з поняттями і відношеннями між ними, являючи собою лексичну одиницю, що виступає в особливій функції. Найпродуктивніші в аналізованих терміносистемах серед складених термінів двокомпонентні утворення, що реалізуються в таких моделях [21, 34].

Дослідивши сільськогосподарську термінологію, Б. Добош і Н.

Семко відзначили: “Характерною особливістю тематичних груп є те, що їх градієнти здебільшого надзвичайно продуктивні у словотворчому плані й утворюють навколо себе цілі термінологічні гнізда. До останніх належать також і термінологічні словосполучення, оскільки вони є такими ж номінативними одиницями, як і похідні та складні слова, бо мотивовані тим же вихідним словом і є результатом його номінативного потенціалу” [62, 172–173].

Для аналізованого сегмента цей спосіб також є одним із поширених засобів номінації. Це можна проілюструвати на прикладах слововсполучень з опорними лексемами *угіддя* та *оранка*, зафіксованими в перекладній частині “Російсько-українського сільськогосподарського словника”:

оранка – *рівна, глибока, мілка, загінна, дворазова, післяжнивна, поперечна, передпосівна, повздовжна, електрична, суцільна, зяблева* (РУСГС, 60);

угіддя – *абсолютні, тимчасові, природні, земельні, штучні, кормові, лісові, основні, орні, постійні, сталі, сінокісні, трав’яні, господарські* (РУСГС, 392).

Отже, дослідження українських та інших лінгвістів доводять, що лексикологічні дослідження доцільно здійснювати за тематичним принципом. Розгляд лексики в тематичному аспекті дозволяє повно і всебічно встановити зв’язок між словами і тими реаліями позамовної дійсності, які вони позначають, з’ясувати семантичну структуру лексем та особливості їх уживання.

Критерієм структурування тематичної групи лексики на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку є позамова сегментація досліджуваного фрагмента дійсності. У результаті виокремлено такі тематичні мікрогрупи: найменування угідь, зайнятих під посіви; назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь; назви багаторічних насаджень; назви кормових угідь; назви технологічних прийомів обробітку ґрунту; назви агротехнічних

Системність діалектної мови спостерігається у розподілі слів за лексико-семантичними парадигмами. Кожне слово входить у лексико-семантичну парадигму, а якщо воно багатозначне – в кілька. Індивідуальна семантика слова розкривається через його протиставлення за певними істотними ознаками іншим членам парадигм, у які воно входить.

РОЗДІЛ II СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ

2.1. Семантична структура лексеми *угіддя*

Вивчення семантики окремої лексеми дозволяє встановити системні зв'язки в межах лексичної мікрогрупи. Семантичну структуру лексичної одиниці утворює певна множина сем (компонентів значення), яка повністю і реалізує її зміст. При цьому значення слова (семантема) виступає як комплексно організована одиниця, яка визначається як “ певне відображення предмета, явища або відношення у свідомості, що входить до структури слова в ролі так званої внутрішньої його сторони, стосовно якої звучання слова виступає як матеріальна оболонка, необхідна не лише для вираження значення і для повідомлення його іншим людям, а й для самого його виникнення, формування, існування і розвитку” [152, 89]. Більшості лексем на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку властива складна семантична структура. Тому застосування методики компонентного аналізу при вивченні семантичної структури назв досліджуваної тематичної групи лексики є важливим та результативним, бо саме цим шляхом можна визначити ступінь подібності і відмінності між словами. Головна сема у структурі значення слова, що демонструє віднесення позначеного словом видового поняття до певного класу – ознака роду понять – визначається як архісема (інтегральна сема); тип сем як показник відмінностей позначеного словом поняття від понять тієї самої лексико-семантичної групи [146, 124].

Лексема *Угодь* ~ ‘угіддя’ фіксується у словнику І. Срезневського з пам’яток кінця XIV ст. (Срезн., III, 1135). Збереглася вона в лексичній системі української мови, зазнавши закономірних фонетичних змін. У “Словнику української мови” слово *угіддя* зареєстровано зі значенням “ділянка орної землі або частина природних багатств, придатних для

господарського використання” (СУМ, X, 375), де проілюстровано контекстами з художніх та наукових творів. Нині це слово мало поширене у побутовому вжитку і представлено загалом офіційною та науковою сферою, хоча зрідка вживається в поетичних творах, напр.: *Були роди. Було поріддя. Жита родили. Жінка. Час. І бур'яни по тих угіддях Межи колось. І межи нас* (Поліщук, 135). У наукових працях із проблем землеробства лексема *угіддя* є спеціальною назвою земель, задіяних у сільськогосподарському виробництві, напр.: *Для складання проекту сівозмін потрібно: 1) точно обчислити розмір земельної площі господарства, зазначивши окремі угіддя* (Землеробство–1964, 370). Здебільшого номен *угіддя* входить до складу словосполучень *земельне угіддя* ХЕ "земельне угіддя" , *сільськогосподарське угіддя* ХЕ "сільськогосподарське угіддя" , напр.: *На ріллю в колгоспах гірської зони Карпат припадає лише 24 % земельних угідь* (Землеробство–1964, 357); *На основі плану землекористування з чітко визначеними межами і розмірами різних видів сільськогосподарських угідь (особливо орних земель) ... складають структуру посівних площ* (Землеробство–1991, 120); *У земельному фонді сільськогосподарські угіддя займають 62,5 %* (Землеробство–2002, 6); *Агроландшафтне землеробство ґрунтується на контурній організації території, тобто диференційованому використанні земельних угідь* (Землеробство–2002, 11); *Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у 2005 р.*

Сільськогосподарські угіддя: *рілля, сіножаті, пасовища* (Стат. України, 152). В “Українській сільськогосподарській енциклопедії” подано дефініцію терміносполучення *сільськогосподарські угіддя* ХЕ "сільськогосподарські угіддя" : **Сільськогосподарські угіддя** – земельні площі, які постійно використовують для сільськогосподарських потреб і які відрізняються за природними особливостями та господарським призначенням. До складу *сільськогосподарських угідь* входять: *рілля, багаторічні насадження (сади, ягідники, виноградники, тутові насадження, хмільники, плантації троянди та лаванди тощо), сіножаті (суходільні, залівні, заболочені), пасовиська, цілинні та перелогові землі* (УСГЕ, III, 206). Назва *угіддя* має узагальнену семантику і є гіперонімом стосовно конкретних найменувань угідь, що своїм лексичним значенням відображають призначення того чи іншого угіддя, напр.: *Склад і співвідношення угідь в СРСР... Сільськогосподарські угіддя. З них орні землі (рілля); сади, виноградники; сіножаті, пасовища; цілинні й перелогові землі* (Землеробство–1964, 9); *Загальна земельна площа і розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками і землекористувачами у 2005 році. Всі сільськогосподарські угіддя. З них: рілля, сіножаті, пасовища / Рілля, сади, виноградники, сіножаті і пасовища* (СГУ, 67); *Структура сільськогосподарських угідь у 2005 році. Всі категорії господарств. Багаторічні насадження – 2,2 %, перелоги – 0,8 %, сіножаті – 4,7 %, пасовища – 8,9 %, рілля – 83,4 %* (СГУ, 68).

Наведені контексти демонструють те, що у структурі сільськогосподарських угідь виокремлюють землі, призначені для випасу худоби і заготівлі сіна – сіножаті й пасовища, які в сільськогосподарській літературі позначаються термінологічним словосполученням *кормові угіддя* ХЕ "кормові угіддя", яке може поширюватися прикметником *природні*, напр.: *В районах, де є багато природних кормових угідь, ... здійснюють поверхневе поліпшення, щоб зробити луки і пасовища більш продуктивними* (Землеробство–1964, 369); *Між ґрунтозахисних сівозмінах і на природних кормових угіддях, де трави використовують протягом тривалого періоду, висівають бобово-злакові травосумішки* (Землеробство–1991, 108); *Використання природних кормових угідь після докорінного поліпшення виробництва молока...* (Землеробство–2002, 198); *В окремих районах та господарствах [на Поліссі] природні кормові угіддя взагалі домінують у структурі земель і виробництва кормів* (Землеробство–2002, 332). У реалізації опозиції сем 'кормові угіддя – некормові угіддя' наявна асиметрія, оскільки останні не мають лексичного позначення.

2.2. Найменування угідь, зайнятих під посіви

Земля

Однією з головних лексичних одиниць в аналізованій групі є питоме слово *земля* (ЕСУМ, II, 259). Воно функціонувало як полісем ще в пам'ятках писемності періоду Київської Русі. І. Срезневський у його семантичній структурі, з-поміж інших, виокремлює значення "земля, яку обробляють", ілюстративний матеріал подано з пам'яток XIV ст. (Срезн., I, 974). У "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." також виділено значення "земельне угіддя", яке могло реалізуватися ще у складі спеціальних найменувань *земля колодная* ХЕ "земля колодная", *земля ловная* ХЕ "земля ловная", *земля пашная* ХЕ "земля пашная", *земля рольная* ХЕ "земля рольная" (ССУМ, I, 395). У цьому ж словнику зареєстровано похідний іменник *землиця*, який виявлено тільки зі значенням "земельне угіддя, земля, ґрунт" і міг також входити до складу спеціальних найменувань – *землиця пашная* ХЕ "землиця пашная", *землиця пустная* ХЕ "землиця пустная" "покинута земля" (ССУМ, I, 394–395).

Лексема *земля* не втрачає своєї багатозначності і в наступні періоди. Значення "земельне угіддя" зафіксовано у "Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.". До угідь відносилася також *земля бортная* ХЕ "земля бортная" "ділянка з бортями, лісова пасіка", *земля боброва* ХЕ "земля боброва" "угіддя, де водилися бобри", *земля непитущая* ХЕ "земля непитущая" "непридатний для використання ґрунт" (СУМ XVI–XVII, 11, 226); у цей же період продовжує функціонувати і дериват *землиця* зі значенням "земельне угіддя, ґрунт" (СУМ XVI–XVII, 11, 224).

У словнику за редакцією Б. Грінченка значення “угіддя” спеціально не виділено, але наведено стійку сполуку *землю робити, управляти “обробляти землю”*, в якій іменник *земля* вживається зі значенням “оброблювана земля” (Грінч., II, 149).

Слово *земля* та похідні широко представлені в художніх творах ХІХ–ХХ ст., напр.: *А що сталось би з землею Василя? Хто дбав би про те, щоб не задовжив її, щоб її в час засівано, щоб із неї в час хліб збирано, кукурудзку, щоб у час висипувано, жато?* (Коб., Земля, 9); ... *погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблювана хлопом українська земля* (Коц., Дор. ціною, 89); *Хліба встають круг нього повинню. Й душа його така ж багата, Як та земля, яку він порас* (Луків, 281). У наведених реченнях контекстуальне оточення яскраво засвідчує, що аналізована лексема вживається на позначення оброблюваної землі. У художніх текстах наявне розширення семантичного діапазону слова *земля*. На пряме номінативне значення нашаровується символічне: *земля* символізує одвічну мрію українського селянина мати свою землю і працювати на ній, напр.: *Плакала [Маланка], що робить на чужих... Плакала, бо любила землю, город, поле, а мусила варила цілому табунові ненажерливої челяді. Навкруги була земля, така чорна, пухка, родюча, по весні пишна, восени багата* (Коц., 2, 91); *Але ще дочекаються наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой поділять...!* (Коц., 2, 93); *Та й кажуть, є там ще така непочата земля, яку ні мужицькі межі, ні панські ланцюги не краяли* (Стельмах, Хліб і сіль, 31); *І от одвічна твоя надія твоя земля – лежить перед тобою і ледь-ледь бринить потемнілою стернею* (Стельмах, Хліб і сіль, 612); *Все життя їхні чорні руки трудилися біля золотого зерна... Того й руки в селянина довші... печальються, тягнучися до свого єдиного раю – землі. А вона розкішна і убога, ласкава і жорстока, манила їх теплим дзвоном червоної пшениці* (Стельмах, Кров, 15). Лексеми *земля, земелька* часто супроводжуються епітетами, які виражають побожне ставлення до неї, напр.: *Та ти ставай на коліна та цілуй її... їж її, землю святу, вона тебе годує... вона тебе й сховає, чоловіче* (Коц., 2, 89); *Ми люди, що знаємо лиш землю! Вона чорна, та й руки наші почорніли від неї, та проте вона свята* (Коб., Земля, 120). У художніх текстах *земля* персоніфікується, напр.: *Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами. Весело обробляти тебе* (Коц., 2, 89); *Земля не буде чекати, гріх заставляти чекати її* (Самчук, 16); *Навколо в обіймах степової тиші ніжилася земля, як приласкана коханим дівчина* (Тютюнник, Вир, 183); Частими є випадки вживання лексичних одиниць *земля, земелька* у складі риторичних звертань, напр.: *Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко!* (К.-Кар., 242).

Слово *земля* та похідні від нього є компонентами багатьох українських прислів'їв, напр.: *Сама земля панові не робить, мужик*

робить (УНП, 56); *На добрій землі хліб сіють; На поганій землі хліб не родить; Ялова земля не нагодує, а сама їсти просить* (УНП, 447); засвідчені в піснях, напр.: *Кінець землиці, кінець, Вивіймо на ній вінець, Зо жита, зо пшениці На газдовій землиці* (Жнив. пісні, 140).

Сучасні дослідники відзначають, що реалія, позначувана словом *земля*, в українській традиції є одним із варіантів етнокультурного стереотипу; назва *земля* переросла у свідомості та мові етносу у слово-образ, а потім у слово-символ. Концепт *земля* (ділянка оброблюваної землі, що використовується під посіви) реалізується в розмаїтті назв – *поле* ХЕ "поле", *лан* ХЕ "лан", *нива* ХЕ "нива", *рілля* ХЕ "рілля", *ораниця* ХЕ "ораниця", *оранина* ХЕ "оранина", *оранка* ХЕ "оранка" [93, 263]. В. Кононенко наголошує, що слова *земля*, *лан* у художньому тексті сприймаються як народні символи, орієнтовані на селянський побут і традиції. Він докладно зупиняється на творах В. Стефаніка і відзначає, що "образ *землі*, котрий то виступає у вигляді клаптика поля, що годує селянина і його сім'ю, то зростає в узагальнений символ землі-годувальниці, життєдайної сили і водночас ідола, що йому мають вклонятися зацьковані люди" [94, 247]. Спеціальну розвідку образів *землі* в романі У. Самчука присвятила С. Єрмоленко. Вона наголошує на тому, що "специфіка мови художньої літератури полягає в тому, що всі поняття про землю тут процес естетичного осмислення, всі вони трансформуються в світосприйманні людини і постають перед читачем водночас у дуже конкретних чуттєвих образах-картинах та в узагальнених символах. ... Художній стиль реалізує семантику слова одночасно в кількох виявах, тобто лексема виступає багатозначною не лише в межах твору, а й межах одного словосполучення, однієї фрази. Макротекст роману "Волинь" і тексти (частини, розділи) розвивають конкретне, "земне" значення лексеми *земля* ХЕ "земля" ("грунт", "поле") і водночас значення "Батьківщина", "рідна країна", "рідний край", що асоціюються з високим почуттям любові до "старої прадідівської землі", яка дає силу своїм дітям [66, 226–231].

Отже, слово *земля* стає виразником української етнокультури, що кодифіковано у словнику (Жайворонок, 244).

У "Словнику української мови" лексему *земля* кодифіковано з багатьма значеннями, серед яких – "грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин" (СУМ, III, 557). Це слово із загальнономовного фонду увійшло до термінології землеробства, де набувало специфічних значень. Насамперед *земля* – це об'єкт, на який спрямована праця в сільськогосподарському виробництві. В "Українській сільськогосподарській енциклопедії", наприклад, подано таку дефініцію номена *земля*: *Земля в сільському господарстві – головний засіб сільськогосподарського виробництва, його активний елемент. Земля є предметом, на який спрямована праця (обробіток, сімба тощо) і одночасно знаряддям виробництва* (УСГЕ, II, 32). Іншого семантичного відтінку набуває лексема *земля* у словосполученні *землі*

сільськогосподарського призначення, набуваючи узагальненої семантики, вона позначає земельний масив, придатний для використання у сільськогосподарському виробництві, напр.: **Землі сільськогосподарського призначення** – всі землі, надані для потреб сільського господарства або призначені для цих цілей (УСГЕ, II, 31). У фаховій літературі слово *земля* функціонує також як узагальнена назва земельних угідь, напр.: *Нині землеробство – це наука про раціональне використання землі та захист її від ерозії* (Землеробство–1991, 3); *Основне завдання землеробства – збереження родючості землі для нащадків незалежно від форм власності та ведення землеробства* (Землеробство–2002, 475). У сполученні *орна земля* цей номен позначає різновид сільськогосподарського угіддя, напр.: *Питома вага орних земель у Лісостепу становить 65 %* (Землеробство–1964, 352); *Характеристика ґрунтових і гідрологічних умов повинна передбачати план розміщення орних земель* (Землеробство–1991, 119). В “Українській сільськогосподарській енциклопедії” подано дефініцію терміносполучення *орні землі* ХЕ “орні землі” : **Орні землі** – земельна площа, яку колгоспи та радгоспи використовують під посіви сільськогосподарських культур і чисті пари (УСГЕ, II, 434). З таким же значенням може вживатися і лексема *ґрунт*, напр.: *Всі орні ґрунти України за ступенем схильності ущільнення поділяються на п’ять класів* (Землеробство–2002, 126).

Поле

На позначення землі, задіяної в сільськогосподарському виробництві, вживається лексема праслов’янського походження *поле* (ЕСУМ, IV, 486). І. Срезневський у семантичній структурі цього слова, що в давньоруський період функціонувало як полісем, виокремлює значення “оброблюване поле, нива, пашня” (Срезн., II, 1126). М.Л. Худаш відзначає, що в пам’ятках української мови XIV–XV ст. слово *поле* значно частіше вживається зі значенням “безлісий простір, рівнина”, проте засвідчений і на позначення орної земельної площі [Худаш, 154]. В академічному виданні “Історія української мови. Лексика і фразеологія” також відзначено, що успадкований з давньоруського періоду номен *поле* в українських пам’ятках XIV–XV ст. фіксується зі значенням ландшафтного об’єкта, позначаючи поняття “відкритий безлісий простір”. Крім того, слово *поле* широко вживається зі значенням “земля, придатна для обробітку” [ІУМЛФ, 219].

У “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка, крім лексеми *поле*, зареєстровано похідні зі зменшувальними суфіксами *поленько*, *полечко*, *польце* (Грінч., III, 282).

Назва *поле* широко представлена в поетичних та прозових творах XIX–XXI ст., напр.: *Недарма в таку годину – аби неділя або яке свято – хлібороби виходять на поле хліба обдивляться* (Мирний, 118); *Люблю,*

коли у **полі** ні душі і важко гнуться колоски налиті (Луків, 252).

У художніх творах про життя українців до виникнення колгоспів засвідчено, що полем називалися наділи землі, які знаходилися в приватній власності селян і були ознакою їхньої заможності та достатку. Особливо виразно це проявляється в контекстах, що експліцитно чи імпліцитно передають семантику посесивності, напр.: *І на своїм веселім полі свою таки пшеницю жнуть; Ні хати, ні поля, тільки торба* (СМШ, II, 110); *Поля його батька граничили з полями Василя, були вироблені й добрі, і на них колисалися рік-річно препишні збіжжя, мов колосисте море* (Коб., Земля, 12); – *Я така бідна... Я нічого не маю... Я не маю поля ... Але я тебе люблю...* (Коб., Земля, 71); *Він побачив себе косарем на своєму полі і на неголеній щоці відчув сльозину* (Стельмах, Хліб і сіль, 613); *Виписав собі трактора з самої Америки. На превелике диво вавилонян, виорав ним власне поле* (Земляк, Леб. згря, 27).

Однак у текстах, що відтворюють життя селян у часи радянської влади й усталеної колгоспної системи господарювання, не видно, щоб землю, яка знаходилася в користуванні селян, називали полем; землю індивідуального користування номінують лексемою *город* ХЕ "город" . Витіснення, очевидно, пов'язане з тим, що поле асоціювалося з простором, великою площею, а за колгоспів індивідуальні наділи були дуже малі.

Лексема *поле* є компонентом багатьох українських приказок та прислів'їв, напр.: *Взяв в убогого поле, а багатому дав* (УНП, 68); *Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб як море* (УНП, 440). *Поле* та похідні зафіксовані в народних піснях, напр.: *Пішли в поле жєнці жати та й забули серпа взяти* (Жнив. пісні, 91); *Я не піду в жнива в поле, бо в тім полі дуже горе: сонце пече, стерня коле* (там само, 100); *Сварилася пшениченька із тим куколеньком: "Куколю, куколенько, не родися на поленьку"* (там само, 144). В українській етнокультурі слово *поле* стало одним зі знакових: *Поле працю любить; Степ, поле – розкіш моя* (Жайворонок, 464–465).

У "Словнику української мови" лексичну одиницю *поле* ХЕ "поле" зареєстровано як полісем, у структурі якого виокремлюють значення "безліса рівнина, рівний великий простір // ділянка землі, що використовується під посіви" (СУМ, VII, 62).

Слово *поле* із загальнонародної сфери потрапляє і в термінолексику, що відображає поняття агрономічної науки. У спеціальних текстах назва *поле* позначає землю, яку використовують під посіви, напр.: *У сидеральних сівозмінах на одному або двох полях вирощують сільськогосподарські культури* (Землеробство–1991, 111); *На чистих від бур'янів полях замість культиваторів використовують борони* (там само, 149).

Лексема *поле* ХЕ "поле" на позначення землі, що відведена під посіви, вступає в синонімічні зв'язки з іншими найменуваннями оброблюваної

землі, як-от: *земля* ХЕ "земля", *рілля* ХЕ "рілля", *грунт* ХЕ "грунт", *площа* ХЕ "площа", *ділянка* ХЕ "ділянка". Найвиразніше синонімія проявляється у сполученнях із дієсловами на позначення процесів обробітку, напр.: *Пізніше, як правило, доводиться **орати ґрунт** після багаторічних трав* (Оцінка, 45); *Доцільно злуцтити стерню, а потім **поле зорати** на зяб* (Рільництво, 124); *В комплекс робіт повинна входити **оранка** з боронуванням і коткуванням **ріллі*** (Оцінка, 36); *При садінні картоплесаджалками **ріллю** обов'язково **переорюють*** (Рільництво, 383); *Восени **площу зорюють** на глибину 20–25 см* (ПСГ, 761); *Ділянку під малину **орюють** на 35–40 см* (ПСГ, 765); *Культивують і боронують **площу** так, щоб ґрунт був пухким* (ПСГ, 761); *Перед сівбою **поле культивують*** (Рільництво, 405); *Весною в міру протряхання ґрунту **поле боронують*** (Рільництво, 415); *Не можна **боронувати** як надмірно вологий, так і пересохлий **ґрунт*** (Оцінка, 100); *... **ріллю заборонували, знищивши корку, що утворилася після дощу*** (Рільництво, 126). У наведених контекстах лексеми *поле* ХЕ "поле", *рілля* ХЕ "рілля", *грунт* ХЕ "грунт", *площа* ХЕ "площа", *ділянка* ХЕ "ділянка" реалізують найбільш загальну семантику, в них актуалізується сема 'ґрунт, який необхідно обробити', тому в кожному з наведених фрагментів вони можуть бути взаємозамінними.

Назва *поле* в агрономічній сфері є елементом дефініцій, поданих до термінів землеробства, якими позначено поля, виокремлені за якоюсь специфічною ознакою. Наприклад, при застосуванні систем сівозміни одне з полів не засівають. Таке поле і в загальнономовній, і в професійній сфері номінується питомим іменником *пар* ХЕ "пар", етимологія якого до кінця не з'ясована, припускають спорідненість із *пара*, *парити*, *пріти* в значенні "гноїти, перегнивати", а також із праслов'янського *portī "орати" (ЕСУМ, IV, 286), напр.: *Паром називається **поле**, на якому протягом певного періоду не вирощують сільськогосподарські культури і утримують в чистому від бур'янів стані* (Землеробство–1991, 98). На позначення *пару* може вживатися і словосполучення *парове поле*, напр.: *Якщо **парове поле** не зоране восени, то **орати** його треба рано навесні* (ПСГ, 69); *В системі обробітку ґрунту під озимі культури розрізняють обробіток **парових полів*** (УСГЕ, II, 404). У рільництві пари класифікують залежно від того, чи поле зовсім не було задіяне під посіви, чи використовувалося протягом короткого періоду. Диференційна ознака *пару* виражається прикметником, унаслідок чого виникають аналітичні найменування різновидів парів, напр.: *Чистий **пар*** ХЕ "Чистий пар" – *це **поле**, яке протягом періоду парування до висівання озимої або ярої культури утримується в чистому від рослин стані* (Землеробство–1991, 99); *Зайнятий **пар*** ХЕ "Зайнятий пар" – *поле в сівозміні під посіви озимини, зайняте протягом першої половини літа культурами, які рано збирають* (УСГЕ, I, 473); *Зайнятий **пар*** – *це **поле**, яке протягом певного періоду парування займають культурою з коротким періодом вегетації* (

Землеробство–1991, 99). У дефініціях різновидів чистого і зайнятого пару вжито слово *пар* замість *поле*, напр.: *Близький до чистого кулісний пар, на якому смугами висівають високостебельні рослини* (Землеробство–1991, 99); *Сидеральний – це зайнятий пар, на якому вирощується культура, що вирощується на цьому самому полі на зелене добриво* (Землеробство–1991, 99). Види парів різняться ще й за термінами обробітку і позначаються сполученнями стрижневого слова *пар* ХЕ "пар" із прикметником, напр.: *чорний пар* ХЕ "чорний пар" – *основний обробіток ґрунту проводиться влітку або восени в рік збирання вирощуваної перед паром культури* (Землеробство–1991, 99); *ранній пар* ХЕ "ранній пар" – *обробіток ґрунту починається навесні в рік парування* (Землеробство–1991, 99).

Проте в “Словнику української мови” тлумачення лексеми *пар* і стійкого сполучення *зайнятий пар* ХЕ "зайнятий пар" подано за допомогою іменника *рілля* ХЕ "рілля", що дозволяє констатувати наявність синонімічних відношень між лексемами *поле* ХЕ "поле" і *рілля*: *Пар. 1. Рілля, залишена без посіву з метою поліпшення якості землі для наступного посіву; Зайнятий пар – рілля, засіяна у першу половину літа сільськогосподарськими культурами, які встигають зібрати до посіву озимих* (СУМ, VI, 59).

У посібнику з сільського господарства засвідчено вживання іменника *безпар'я* ХЕ "безпар'я" на позначення поля, не залишеного під пар після збирання врожаю, напр.: *Особливо велика різниця між урожаями озимини буває при посіві її по чистих парах і безпар'ї, тобто коли сіють озимину по озимині або ярині... Врожай озимини по чистому пару майже вдвоє вищий, ніж по безпар'ю* (ПСГ, 67). Ця лексема у “Словнику української мови” не зареєстрована.

Сучасне землеробство ґрунтується на застосуванні у великих господарствах системи сівозміни. Суть її полягає в тому, що земельний масив, призначений під посіви, поділяють на окремі поля, де на науково обґрунтованій основі чергують посіви різних культур і пари. Структурну одиницю сівозмінної системи в науковій літературі номінують термінологічним сполученням із лексичним компонентом *поле* ХЕ "поле" – *поле сівозміни* ХЕ "поле сівозміни", напр.: *Коли схема сівозміни розроблена, приступають до опрацювання системи обробітку ґрунту на окремих полях сівозміни* (Землеробство–1964, 376); *Розміри полів сівозмін, які впроваджуються, по можливості повинні бути рівновеликими* (Землеробство–1991, 120). У відповідних контекстах лексема *поле* самостійно реалізує значення “структурна одиниця сівозмінної системи”, внаслідок чого відбувається ускладнення його семантичної структури, напр.: *Залежно від крутості схилів запроваджують сівозміни з неоднаковою кількістю полів* (Землеробство–1964, 365); *При визначенні кількості полів у сівозміні враховують в основному площу культур, які висіваються* (Землеробство–1991, 120).

Термінологічне сполучення *поле сівозміни* є гіперонімом стосовно конкретної назви поля, що входить у структуру сівозміни. Конкретна назва поля виражається також словосполученням зі стрижневим словом *поле* та прикметником, який вказує на різновид поля за типом вирощуваних культур: яре, просапне, озиме, трав'яне і под., напр.: *Кунжут сіють у **просапному полі*** ХЕ "просапному полі" *сівозміни* (ПСГ, 489); *Сіють [люпин] в **ярому полі*** ХЕ "ярому полі" *після просапних культур* (ПСГ, 561).

Лексема *поле* входить також до термінологічного сполучення *вивідне поле*, яким позначають поле, на якому певний час не застосовують сівозміни, напр.: **Вивідне поле** – *поле, яке при потребі виключають із сівозміни на декілька років, відводячи його під посіви окремих культур. Вивідні поля бувають у польових, кормових і спеціальних сівозмінах* (УСГЕ, I, 200).

Синонімічною до назви *поле* ХЕ "поле" "поле сівозміни" є лексема *клин* ХЕ "клин", напр.: *В сівозмінах, які поширені в колгоспах і радгоспах України, можна виділити такі **поля**, або **клин**: озимі, ярі, зернові, зернобобові, просапні, технічні культури, трав'яне поле і поле зайнятого або чистого пару* (Землеробство–1964, 337). Слово *клин* ХЕ "клин" утворює також словосполучення із прикметниками на позначення конкретного різновиду поля в сівозміні, напр.: *Система **вивідного клина*** ХЕ "вивідного клина" *дає можливість при відносно невеликій площі багаторічних трав одержувати цінний зелений корм; Під час перебування трав у **вивідному клині** вони захищають ґрунт від ерозії* (Землеробство–1964, 355); *Просо в сівозміні можна розміщувати як у просапному, так і в озимому, або в **ярому клину*** ХЕ "ярому клину" (Рільництво, 123); *У сівозміні соняшник розміщують в **просапному клину*** ХЕ "просапному клину", *сіють його після озимих культур* (Рільництво, 335); *Сіють її [вику] одночасно з ранніми зерновими культурами в зайнятому пару або в **яровому клину** сівозміни* (Рільництво, 457).

Спеціальне значення, з яким слово *клин* функціонує в системі землеробської лексики, кодифіковано в "Словнику української мови": 3. Частина земельного угіддя, що виділяється за певною ознакою (родом посіву тощо) // Ділянка землі взагалі (СУМ, IV, 182).

Від іменника *поле* ХЕ "поле" "структурна одиниця сівозмінної системи" та числівників утворюються складні прикметники, які позначають сівозміну за кількістю полів, напр.: *У польовій **десятипільній** сівозміні таке чергування культур: 1 – багаторічні трави...* (Землеробство–2002, 301); *У господарствах Черкаської області в **семипільній** польовій сівозміні таке чергування культур: 1 – горох, 2 – озима пшениця...* (Землеробство–2002, 302); *На полях із близьким заляганням ґрунтових вод запроваджують **чотирипільну** просапну сівозміну* (Землеробство–2002, 302). Позначаючи структурну одиницю сівозміни, лексема *поле* може сполучатися з порядковим числівником,

вказуючи на послідовність розміщення культур у сівозмінах, напр.: *В польових сівозмінах сою треба розміщувати в першому просапному полі* (Рільництво, 365); *На рисових сортодільницях прийнята п'ятипольна сівозміна – перше поле – рис, друге – рис, ... четверте – городні культури, п'яте – сидерати* (ПСГ, 309).

Слово *поле* входить до складу спеціальних аналітичних найменувань у термінології садівництва, напр.: *Перше поле розсадника. На перше поле розсадника ... висаджують підщепи восени або весною* (ВЕС, 284); *Перше поле розсадника закладають такими способами: садінням сіянців або клонів підщеп* (Сад. і вин., 100); *Друге поле розсадника* ХЕ "Друге поле розсадника" – *відділок плодового розсадника, де вирощують однорічки* (там само, 118); *Третє поле розсадника* ХЕ "Третє поле розсадника", *поле дворічок – відділення плодового розсадника, де вирощують дворічки* (ВЕС, 382); *Друге і третє поле розсадника* (Сад. і вин., 107). У текстах фахового призначення спостерігається усічення термінологічної сполуки і вживання без компонента *розсадник*, напр.: *Закладання першого поля стандартними підщепами; при закладанні першого поля таким способом менше витрачають насіння* (Сад. і вин., 101–102); *у другому полі вирощують однорічні саджанці* (там само, 107); *Основною роботою у третьому полі є формування крон* (там само, 109–110). Перше поле розсадника позначається також синонімічним номеном *поле підщеп*, напр.: *На пар на полі підщеп орють восени* (ВЕС, 352); *Власне розсадник, як правило, має 3 полів: 1) поле підщеп ..., 2) поле дворічок, 3) поле дворічок* (УСГЕ, II, 519). Друге і третє поля розсадника також мають синонімічні номени – аналітичні назви з опорною лексемою *поле*: *поле дворічок* ХЕ "поле дворічок" і *поле дворічок* ХЕ "поле дворічок", напр.: *На другий рік це поле називають другим, або полем дворічок, оскільки на ньому вирощують однорічні саджанці. Якщо використовують протягом третього року, то називають третім полем, або полем дворічок* (Сад. і вин., 72).

Іменник *поле* ХЕ "поле" у формі *pluralia tantum* входить до термінологічних сполучень *поля зрошення* ХЕ "поля зрошення", *поля фільтрації* ХЕ "поля фільтрації", напр.: *поля зрошення – сплановані ділянки землі, пристосовані для біологічного очищення стічних вод у природних умовах і одночасного вирощування на них сільськогосподарських культур* (УСГЕ, III, 14); *поля фільтрації – сплановані ділянки землі, пристосовані для біологічного очищення стічних вод* (УСГЕ, III, 15).

У мікрогрупі назв поля виокремлюється група похідних найменувань, виражених іменниками і мотивованими назвою рослини, яка росте або росла на ньому. В літературній мові та народно розмовному мовленні представлено багато найменувань, утворених від іменника – назви рослини переважно за допомогою суфіксів *-ищ-е*, *-иськ-о*. Такі назви в українській мові досліджували Я. Закревська, П. Гриценко, Т. Тищенко та ін. Я. Закревська відзначає, що формальним виразником поняття

просторого субстрату (місце) у цих утвореннях є суфікс, а виразником означення (рослина), яке його конкретизує, – твірна основа. За характером мотивуючих основ ці назви є відіменникового (назва рослини, що росте або росла на відповідній площі) або відприкметникового (означення поля – *житня стерня*) походження. Дослідниця зауважує, що в українській народнорозмовній мові співвідношення утворень із суфіксами **-ищ-**е та **иськ-**о зовсім інше, ніж у мові літературній: діалектних структур із суфіксом **-иськ-**о значно більше, ніж у літературній мові, хоч продуктивнішим для творення назв полів з-під сільськогосподарських культур є словотвірний тип, що складається з прикметникової або іменникової основи і суфікса **-ищ-**е [70, 29].

П. Гриценко на матеріалі південнобессарабських говірок межиріччя Дністра і Дунаю проаналізував назви полів, мотивованих назвою рослини. Дослідник відзначив, що найбільш репрезентативним серед *nomina loci*, пов'язаними з ЛСГ назв сільськогосподарських культур, є сема “поле після сільськогосподарської культури”. Актуальність семи “поле після...” зумовлена позамовним фактором, бо у визначенні типу сівозміни враховувався попередник [54, 80].

Т. Тищенко досліджувала назви поля за назвою рослини на матеріалі говірок подільсько-середньонадніпряньського суміжжя. Вона відзначила, що на досліджуваній території назви поля, на якому росли сільськогосподарські культури, утворюються від мотиваційної основи – назви рослини за допомогою словотвірних формантів **-ис'к-**о, **-ищч-**е, **-анк-**а. Т. Тищенко звертає увагу, що на території подільсько-середньонадніпряньського суміжжя виявляє активність словотвірний суфікс **-анк-**а. Твірними основами дериватів є назви самих рослин – *го'рохл'анка* ХЕ "гоу'рохл'анка", *го'рохв^(ф)йанка* ХЕ "го'рохв(ф)йанка", *куку'руз'анка* ХЕ "куку'руз'анка", *пшиєниш'н'анка* ХЕ "пшиєниш'н'анка", *жит'н'анка* ХЕ "жит'н'анка", *оў'с'анка* ХЕ "оў'с'анка", *в'іў'с'анка* ХЕ "в'іў'с'анка" [164, 144–145].

На позначення поля з-під буряків у “Словнику української мови” зареєстровано лексему **бурячище**, а, с. 2. Поле, з якого зібрані буряки (СУМ, I, 263). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *бураквище*, ХЕ "бураквище," *бураків'є* ХЕ "бураків'є", *бураковинисько* ХЕ "бураковинисько", *бурачинисько* ХЕ "бурачинисько", *бурачинне* ХЕ "бурачинне", *бурачиско* ХЕ "бурачиско", *бурачницько* ХЕ "бурачницько" (Аркушин, 37–38); **буковинських**: *бурачаниско* ХЕ "бурачаниско", *бурачанка* ХЕ "бурачанка", *бурачинка* ХЕ "бурачинка", *бураченка* ХЕ "бураченка", *бурачина* ХЕ "бурачина", *бурачиннище* ХЕ "бурачиннище", *бурачище* ХЕ "бурачище" (СБГ, 42–43);

вівса: **вівсище**, а, с. Поле, з якого скошили овес (СУМ, I, 550). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *овесницько* ХЕ "овесницько", *овсіще* ХЕ "овсіще", *овсяницько* ХЕ "овсяницько" (Аркушин, II, 7); **буковинських**: *вівсянка*

ХЕ "вівсянка", *вівсенка* ХЕ "вівсенка" (СБГ, 52);
 гороху: *гороховище*, а, с. Поле, з якого зібрано горох (СУМ, II, 138). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *горохвисько* ХЕ "горохвисько", *горохив'їще* ХЕ "горохив'їще" (Аркушин, I, 104); **буковинських**: *горохлянка* ХЕ "горохлянка", *горохленка* ХЕ "горохленка" (СБГ, 75);
 гречки: *гречківка*, и, ж. Поле, на якому росте або росла гречка. *На гречківці густо зеленіла озимина* (П. Панч) (СУМ, II, 165); *гречанище* ХЕ "гречанище", а, с. Те саме, що **гречківка**. *Загін півколом повернув на гречанище* (О. Тесняк) (СУМ, II, 164). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *гречисько* ХЕ "гречисько", *гречків'є* ХЕ "гречків'є", *гречковище* ХЕ "гречковище", *гречнисько* ХЕ "гречнисько" (Аркушин, I, 108); **буковинських**: *гречаниско* ХЕ "гречаниско", *гречанка* ХЕ "гречанка", *гречинище* ХЕ "гречинище" (СБГ, 76);
 жита: *житнище*, а, с. Поле, на якому росло жито. – *Оце ми вже поминули житнище, – каже дід Данило, – перейдімо на другі гони* (Ю. Яновський) (СУМ, II, 533). Лексема *житнище* засвідчена й галузевим словником (ПССГТ, 76). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *житнисько* ХЕ "житнисько", *житнище* (Аркушин, I, 157); **буковинських**: *житниско* ХЕ "житниско", *житнянка* ХЕ "житнянка", *житнєнка* ХЕ "житнєнка" (СБГ, 116);
 капусти: *капустище*, а, с. Місце, де росла капуста (у 1 знач.). *Вода покриє капустище й залле левади* (Ю. Яновський) (СУМ, IV, 98); У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **буковинських**: *капустине* ХЕ "капустине", *капустиня* ХЕ "капустиня" (СБГ, 189);
 картоплі: *картоплисько*, а, с. Те саме, що **картоплище**. – *Я думав, що вони ще в кукурудзі, а вони вже все картоплисько сплюндрували [сплюндрували]* (І. Франко) (СУМ, IV, 112); *картоплище*, а, с. Місце, з якого зібрано картоплю. *Рушили ми всі – до ланки по картоплищу гуртом* (П. Тичина) (СУМ, IV, 112). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *бульбиско* ХЕ "бульбиско", *бульбовинне* ХЕ "бульбовинне", *бульбовиско* ХЕ "бульбовиско", *бульбовище* ХЕ "бульбовище", *градище* ХЕ "градище", *градищі* ХЕ "градищі", *градковище* ХЕ "градковище", *градовисько* ХЕ "градовисько", *градовище* ХЕ "градовище", *картоплисько* ХЕ "картоплисько", *картопляниско* ХЕ "картопляниско", *картоплянік* ХЕ "картоплянік", *картопльовиско* ХЕ "картопльовиско", *картопнисько* ХЕ "картопнисько" (Аркушин, I, 37–38, 107, 212–213); **буковинських**: *барабулянка* ХЕ "барабулянка", *бараболянка* ХЕ "бараболянка", *барабуленка* ХЕ "барабуленка"; *картофленка* ХЕ "картофленка", *картофлянка* ХЕ "картофлянка", *картофлиско* ХЕ "картофлиско"; *мандибуринка* ХЕ "мандибуринка",

мандибурище ХЕ "мандибурище" (СБГ, 24, 192, 276);
 конопель: **коноплисько**, а, с., рідко. Те саме, що коноплице. *Поруч з коноплицьком, через межу, лежало широке поле кукурудзи* (В. Гжицький) (СУМ, IV, 262); **коноплище**, а, с. Місце, ділянка, на якій ростуть коноплі; коноплицько; // Ділянка землі для вирощування конопель (СУМ, IV, 262). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **буковинських**: *колопниско, колопнище; прядивиско* (СБГ, 219, 446);
 конюшини: **конюшинище** ХЕ "конюшинище" , а, с. Поле, що було під конюшиною або засіяне нею. *Як доїхав до конюшинища (конюшину вже було викошено) – побачив оддалік табунець якихось птахів* (О. Вишня) (СУМ, IV, 276). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **буковинських**: *клюшенка* ХЕ "клюшенка" , *колюшанка* ХЕ "колюшанка" , *колюшенка* ХЕ "колюшенка" (СБГ, 220);
 кукурудзи: **кукурудзище**, а, с. Поле, на якому росла кукурудза. *У підмерзлу землю – на старому кукурудзиці – забивали пакілець* (С. Руданський) (СУМ, IV, 388). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **буковинських**: *курудзєннище* ХЕ "курудзєннище" , *курудзянка* ХЕ "курудзянка" , *курудзєнка* ХЕ "курудзєнка" , *курудзяниско* ХЕ "курудзяниско" , *кукурудзяниско* ХЕ "кукурудзяниско" (СБГ, 243);
 люцерни: **люцерник**, а, ч. Поле, засіяне, поросле люцерною (СУМ, IV, 575); **люцернище**, а, с. 1. Поле, з якого зібрано люцерну. 2. Те саме, що люцерник. *Вийшли на люцернище.., розійшлися в різні кінці поля. Ой, яка ж тут молода трава...* (П. Оровецький) (СУМ, IV, 575);
 льону: **льонище** ХЕ "льонище" , а, с. Ділянка землі, з якої зібрано врожай льону (СУМ, IV, 585); **льоновище** ХЕ "льоновище" , а, с. Те саме , що льонище. – *Отут був комсомольський льон, – показав він на сіре льоновище* (О. Десняк) (СУМ, IV, 585). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *ілниско* ХЕ "ілниско" , *льнисько* ХЕ "льнисько" , *льнище* ХЕ "льнище" (Аркушин, I, 198, 298); **буковинських**: *льониско* ХЕ "льониско" (СБГ, 270);
 проса: **просище**, а, ч., розм. Поле, на якому росте або росло просо. – *А де просище у вас? – Недалеко за селом... проса ще не косили, а пшеницю понад просом комбайном викошено* (О. Вишня) (СУМ, VIII, 284). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **західнополіських**: *присище* ХЕ "присище" , *приснисько* ХЕ "приснисько" , *просивинне* ХЕ "просивинне" (Аркушин, II, 89, 94)
 пшениці: **пшеничище**, а, с. Поле, з якого зібрано пшеницю. *Сіли [дівчата] під копами й почали уставки вишивати, а корови на пшеничиці паслись* (А. Головка) (СУМ, VIII, 415); **пшеничнище**, а, с., розм. Те саме, що пшеничище (СУМ, VIII, 415). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями:

західнополіських: *пшиниско* ХЕ "пшиниско", *пшиничисько* ХЕ "пшиничисько", *пшинишнисько* ХЕ "пшинишнисько" (Аркушин, II, 109); соняшника: *соняшник*, тільки мн. Поля, на яких ростуть ці рослини; самі рослини цих полів. *Тільки доїхали [вершники] до перших хат, як з соняшників вийшли два бійці* (Г. Тютюнник) (СУМ, IX, 461). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями: **буковинських:** *сонешнина* ХЕ "сонешнина", *сонішничине* ХЕ "сонішничине", *соняшниско* ХЕ "соняшниско", *соняшничиско* ХЕ "соняшничиско", *соняшничанка* ХЕ "соняшничанка", *соняшничине* ХЕ "соняшничине", *соняшнянка* ХЕ "соняшнянка" (СБГ, 507–508);

хмелю: *хмільник*, а, ч. Насадження хмелю (у 1 знач.); місце, де росте хміль. Полісся. Синьоокий край розквітлого льону і кучерявих хмільників, земля граніту, вугілля й титану (Літ. Укр., 4, 6, 1968, 1). В початковий період розвитку хмелю – на хмільниках першого року росту і на дорослих хмільниках – для рослин необхідна порівняно невелика кількість азоту (Хлібор. Укр., 9, 1972, 23) (СУМ, XI, 98); ячменю: *ячнице*, а, с. Поле, на якому ріс ячмінь (СУМ, XI, 661); *яшнице*, а, с., розм. Те саме, що *ячнице* (СУМ, XI, 661). У говірках ця семема реалізується такими лексичними одиницями:

західнополіських: *єчнисько* ХЕ "єчнисько", *єчнице* ХЕ "єчнице", *ячнисько* ХЕ "ячнисько", *ячминище* ХЕ "ячминище", *ячиско* ХЕ "ячиско", *ячнице* (Аркушин, I, 151; II, 289–290); **буковинських:** *ячменище* ХЕ "ячменище", *ячмінка* ХЕ "ячмінка" (СБГ, 687).

Менш продуктивними для творення найменувань поля, мотивованих назвою рослини, є інші суфікси. На позначення поля, де росла гречка, крім назви *гречанище*, засвідчено словотвірний синонім *гречківка*, кодифікований у "Словнику української мови" зі значенням "поле, на якому росте або росла гречка" (СУМ, II, 165).

На позначення земельної ділянки, де вирощують хміль, уживається похідний іменник *хмільник*. Номен *хмільник* побутує у фахових джерелах, напр.: *При закладанні хмільників слід уникати відкритих ділянок і вибирати місця, захищені від прямої дії вітрів* (ПСГ, 537); *До складу сільськогосподарських угідь входять: рілля, багаторічні насадження (...), хмільники* (УСГЕ, III, 206); *Найбільш розвинуте хмільництво на Житомирщині. Тут розміщено 4500 га хмільників* (УСГЕ, III, 436). У "Словнику української мови" лексема *хмільник* ХЕ "хмільник" кодифікована зі значенням "насадження хмелю (у 1 знач.); місце, де росте хміль" (СУМ, XI, 661).

Окремі лексеми на позначення поля, мотивовані назвою рослини, реєструються і в перекладній частині "Російсько-українського сільськогосподарського словника": *картоплище, кукудзище, житнище, льонище, вівсище, бойовище* (РУСГС, 287).

Осібною назвою, що позначає поле за видом вирощуваних на ньому рослин, є лексема *баштан*. За даними "Етимологічного словника

української мови” це слово запозичено з турецької мови від перського “город, сад, баштан” (ЕСУМ, I, 156). Воно ХЕ "баштан" побутує в текстах різних стилів, напр., науковому: *У просапних сівозмінах баштан розміщують у просапному клину* (ПСГ, 692); у художніх творах: *Нехай би справді баштани колгоспівські стеріг* (Куліш М., I, 182); *Омиті були сади, баштани, городи, поля* (Довж., 81); *Такий баштан, що, прикупивши , і продати можна* (Хвиля, 35); *Коли б земля – так думалось мені – була мов куля, та ще й оберталась, тоді б, напевне, кавуни з баштана навипередки б врозтіч розкотились* (Олійник, 171). Назву баштан В. Жайворонок також відносить до мовних знаків української етнокультури: баштан виступає символом достатку. Він наводить фрагменти з українських обрядових пісень, художніх творів, прислів’їв, де засвідчено слово баштан ХЕ "баштан" [67, 30].

У “Словнику української мови” слово баштан кодифіковано зі значенням “1. Ділянка поля, на якій вирощують кавуни, дині і т. ін. *Оттак йому, оттак, щоб знав, Як з баштана робить толоку!* (Гл., Вибр., 1957, 106)” (СУМ, I, 116). Специфіка семантики лексеми баштан полягає в тому, що вона мотивована не конкретною назвою однієї рослини, а узагальнено позначає поле, де росте якийсь із різновидів баштанних культур (до них належать кавуни, дині, гарбуз, кабачки і под.). Однак основа запозиченого слова баштан також стала твірною для виникнення за власномовною моделлю дериватів баштанище ХЕ "баштанище" “ділянка поля, де був баштан” (СУМ, I, 116) і діалектного баштанисько ХЕ "баштанисько" (ЕСУМ, I, 156). М. Никончук зауважує, що в говірках Волині та Полісся на позначення семи ‘ділянка, на якій ростуть кавуни, дині’ використовуються лексеми *город* ХЕ "город", *кавун’ішче* ХЕ "кавун’ішче", *огурнік* ХЕ "огурнік", *огурн’ік* ХЕ "огурн’ік", *баштанис’ко* ХЕ "баштанис’ко", *баштанишче* ХЕ "баштанишче", *баштан’ішча* ХЕ "баштан’ішча", *баштан* ХЕ "баштан", *боштан* ХЕ "боштан" та утворення на основі метонімічних перенесень *градка дл’е кавунов* ХЕ "градка дл’е кавунов", *поле дл’е кавунов* ХЕ "поле дл’е кавунов" [128, 46]. У буковинських говірках іменник *боштаниско* ХЕ "боштаниско" (*баштаниско* ХЕ "баштаниско") позначає ділянку землі, де росли гарбузи. Тут же вживаються словотвірні синоніми *боштаниниско* ХЕ "боштаниниско", *боштання* ХЕ "боштання" (*баштаня* ХЕ "баштаня"), *боштаннянка* ХЕ "боштаннянка" (*баштанянка* ХЕ "баштанянка"), а іменник баштан позначає гарбуз (СБГ, 37–38), а на позначення поля з-під кавунів уживається назва *гарбузенка* ХЕ "гарбузенка" (СБГ, 68).

Серед найменувань поля, утворених за допомогою суфікса -ищ-е, вирізняється і назва *стелище* ХЕ "стелище", що належить до виділеного Я. Закревською семантичного підтипу назви місця за дією, яка на ньому відбувається [70, 28]. Номен *стелище* мотивований дієсловом *стелити*, який уживається на позначення поля, відведеного для вилежування льону, напр.: *Розстиляють льон на низинних незаболочених стелищах ... З кожної ділянки стелище ... треба брати по одній пробі* (ПСГ, 419); В

одержанні високоякісної трести велике значення має вибір **стелища**. На добрих **стелищах** одержують тресту високих номерів і в більш короткий строк (Рільництво, 263). В енциклопедії назви *поле* ХЕ "поле" і *стелище* ХЕ "стелище" функціонують як синоніми, напр.:

Льонорозстелювальна машина – машина для розстилання льоносоломки на стелищах. ... Машина, пересуваючись по полю, розстелює соломку в стрічку (УСГЕ, II, 277). Цю назву засвідчено в сільськогосподарських працях середини ХХ ст. Пізніше лексема *стелище* ХЕ "стелище" виходить з ужитку у зв'язку з механізацією процесу сушіння льону. У "Словнику української мови" номен *стелище* ХЕ "стелище" кодифіковано з ремаркою *с. г.* зі значенням "Місце, де розстилають льон, коноплі для вимочування під дощем, у росі або полотні для сушіння, вибілювання на сонці" і проілюстровано контекстом із фахового джерела: *На хороших стелищах льон швидше вилежується і волокно виходить високої якості* (Техн. культури, 1956, 83) (СУМ, IX, 683).

Близькою за семантикою до розглянутих вище найменувань є назва поля *стернище*, мотивована не конкретною назвою рослини, а її специфічною частиною – стернею. У "Словнику української мови" кодифіковано назви *стернище* "поле, покрите стернею (у 2 знач.)" (СУМ, IX, 690) і *стерновище* "те саме, що стернище" (СУМ, IX, 691).

В українській мові на позначення поля, з якого зжаті зернові культури, вживається і саме слово *стерня*, що також кодифіковано у "Словнику української мови" – "1. Поле, на якому зібрані хлібні рослини й залишились лише зрізані біля кореня їх стебла" (СУМ, IX, 691). Зі значенням "поле" іменник *стерня* ХЕ "стерня" засвідчено зрідка і в наукових працях із землеробства, напр.: *Розрізняють три основних види зяблевого обробітку ґрунту: 1) зяблевий обробіток **стерні** ...; Під **стернею** здебільшого розуміють поле після збирання зернових колосових* (Землеробство–1964, 200). У західнополіських говірках засвідчено назви *стерня* і *стеринь* "поле, з якого зібрали зернові" (Аркушин, II, 127). П. Гриценко відзначає, що в південнобессарабських говірках межиріччя Дністра і Дунаю номінація поля, на якому росла сільськогосподарська культура, відбувається шляхом розширення семантики назв рослин: *злак – поле, з якого зібрано злак – 'сійат' по п'росі, боро'нит' по куку'рузі – де росло торік просо, ~ кукурудза* [54, 83]. Цей же спосіб номінації використовується і в спеціальних працях, напр.: *Проте при хорошому догляді можна виростити добрий урожай навіть тоді, коли **картопля** росте по **картоплі** десятки років* (Що садити, 53); *Можливе повторне садіння **капусти** по **капусті**, якщо на ділянці не поширені хвороби цієї культури* (Що садити, 55); *Цибулю розміщують **після огірків** ...; у польовій сівозміні – по **озимині*** (УСГЕ, III, 448). Іноді замість назви рослини вживають лексему *попередник*, напр.: *В сівозміні її [сочевицю] розміщують після просапних культур та після озимої пшениці, висіяної по **удобреному попереднику*** (УСГЕ, III, 246).

Поняття “поле, на якому росла і росте певна культура” є одним із ключових в агрономічній сфері, оскільки воно лежить в основі застосування системи сівозміни і вирішенні проблеми: на полі з-під якої культури краще засівати наступну культуру. Наукова сфера послуговується переважно такими лінгвальними засобами, в яких лексема *поле* відсутня. Типовим виразником значення “поле, на якому раніше росла певна рослина” є назва рослини у сполученні з прийменником **після**, напр.: *Коли рис іде після просапних* ХЕ "після просапних", *поле орють на зяб* (ПСГ, 310); *У Північному Степу і Лісостепу гречку вирощують після просапних культур* ХЕ "після просапних культур", *а на Поліссі – після картоплі* ХЕ "після картоплі", *льону; горох і чину вирощують після кукурудзи на зерно* ХЕ "після кукурудзи на зерно" (Землеробство–1991, 103); *Високі і стійкі врожаї волокна мають при розміщенні льону після конюшини* ХЕ "після конюшини", **картоплі**. *Не слід повертати льон на попереднє поле раніше, ніж через 5–6 років* (Землеробство–1991, 106). Проте трапляються конструкції зі словом *поле*, напр.: **Поля з-під багаторічних трав** *на дерново-підзолистих ґрунтах ... орють на глибину 20–22 см* (Землеробство–1991, 106).

На позначення поля з-під рослини у спеціальних працях із землеробства засвідчено ще такі засоби вираження:

- 1) словосполучення іменника *поле* ХЕ "поле" з прийменником *після*, *з-під* та назвою рослини, напр.: *У сівозмінах ... кращим місцем для гороху є поле з-під озимини* ХЕ "поле з-під озимини" (ПСГ, 317); *На полі з-під гороху* ХЕ "полі з-під гороху" *при оранці утворюється менше брил* (ПСГ, 318); *На полях після кукурудзи* ХЕ "полях після кукурудзи" *задовільні врожаї ячменю можна одержати і тоді, коли ґрунт не орють на зяб* (Рільництво, 71); *Кращим місцем рицини в сівозміні є поле після озимини* ХЕ "поле після озимини", *посіяної по чорному пару* (Рільництво, 371);
- 2) іменником *поле* ХЕ "поле" з прикметником, мотивованим назвою рослини, напр.: *Крім зрошувальної системи, на рисових полях* ХЕ "рисових полях" *влаштовують ще скидну сітку* (ПСГ, 309); *У сівозмінах трав'яні поля* ХЕ "трав'яні поля" *й чисті пари йдуть під найцінніші культури* (ПСГ, 382); *На дичковому полі* ХЕ "дичковому полі" *треба систематично боротися з шкідниками ... бо дички з пошкодженим листям для окулірування непридатні* (ПСГ, 733); *... збирають озимої пшениці, посіяної по незораному кукурудзяному полі* ХЕ "кукурудзяному полі", *по 20–23 ц з гектара* (Рільництво, 31);
- 3) зрідка сема ‘поле з-під ...’ реалізується у структурі підрядного речення, напр.: *Під посіви цукрових буряків слід відводити переважно поля, які були зайняті озимою пшеницею* ХЕ "поля, які були зайняті озимою пшеницею", *що сіялась по чистих парах* (

Рільництво, 215).

Зрідка у фаховій літературі трапляються і народні назви на позначення поля, мотивовані назвою рослини, напр.: *У бурякосійних районах по бурячищу краще сіяти не овес, а ячмінь* (ПСГ, 285); *Боротьбу з буряковим довгоносиком необхідно насамперед організувати на старих бурячищах* (Рільництво, 236); *Посіви льону по конюшинищу менше уражаються хворобами* (ПСГ, 412); *Конюшинища орють на зяб без попереднього луцення* (ПСГ, 413); *Найкраще коноплі сіяти на старих добре окультурених конопляних* (ПСГ, 428); *Посів льону розміщується по добре угноєному картоплянищу* (Рільництво, 249); *На старих люцернищах у ґрунті часто зимує багато жуків-довгоносиків ... Щоб вони не переходили на нові посіви, рано навесні старі люцернища обкопують канавками* (Рільництво, 455); *Якщо ж картопляне забур'янено, то потрібно орати на нормальну глибину з одночасним боронуванням і коткуванням* (Землеробство–1964, 247); *По дискованому гречанищу врожай озимого жита був на 0,8 ц/га більший* (Землеробство–1964, 259).

Проаналізований матеріал засвідчує, що номінативні можливості лексеми *поле* у структурі сільськогосподарської лексики широкі. У кожному конкретному випадку семантика лексеми *поле* реалізує різну кількість семем. Слово *поле* може функціонувати як узагальнена назва землі, що використовується під посіви, і вступати в гіперо-гіпонімічні відношення із спеціальними найменуваннями поля, які розрізняють за певними ознаками, і входити до таких синонімічних рядів: 1) *поле* ХЕ "поле" (загальне поняття) – *земля* ХЕ "земля" (загальне поняття) – *нива* ХЕ "нива" – *лан* ХЕ "лан" ; 2) *поле* "об'єкт обробітку" – *рілля* ХЕ "рілля" – *пар* ХЕ "пар" ; 3) *поле* "приватна власність" – *земля* "земельний наділ, приватне володіння".

Нива

Лексема *нива* ХЕ "нива" в українській мові є питомою назвою оброблюваної землі, вона відома й іншим слов'янським мовам (ЕСУМ, 4, 85). Слово *нива* засвідчено пам'ятками киеворуського періоду. І.

Срезневський реєструє його зі значеннями "пашня, поле" (Срезн., II, 445–446). Назва *нива* побутує і в пам'ятках наступних періодів. Л.

Гумецька відзначає, що в XIV–XV ст. словом *нива* номінували ділянку орної землі, призначеної для обробітку, а суфіксальним дериватом *нивка* ХЕ "нивка" – "невелику ділянку орної землі". Крім того, лексема *нива* могла вживатися зі значенням "поземельна міра" [Гумецька, 13].

Функціонування слова *нива* в пам'ятках XIV–XV ст. досліджував М.

Худаш. Він відзначив, що цією назвою номінували оброблювану смугу землі. У досліджуваних пам'ятках лексема *нива* засвідчено у сполученні з супровідними означеннями *платская, клиноватая*, що вказують на форму

ниви [Худаш, 154–155]. З цими значеннями лексеми *нива* і *нивка* зареєстровані і в “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” (ССУМ, II, 46). Дані лексикографічних праць засвідчують, що ця назва функціонувала в усі періоди історичного розвитку української мови. У словнику за редакцією Б. Грінченка іменник *нива* зареєстровано зі значенням “зоране поле”, а також демінутиви *нивонька* ХЕ “нивонька”, *нивка* ХЕ “нивка”, збірний іменник *нив'я* ХЕ “нив'я” (Грінч., II, 563).

Історію семантичної еволюції слова *нива* досліджувала В. Карпова. Вона зазначає, що основні лексичні значення слів *нива* ХЕ “нива” і *поле* ХЕ “поле” збігаються повністю чи частково в сучасних слов'янських мовах. Дослідниця звертає увагу на те, що в пам'ятках писемності XVI–XVIII ст. назви *поле* і *нива* реалізують спільну семантику, коли позначають оброблювану землю. Але коли слово *нива* вживалося як метрологічний термін, то воно називало невелику ділянку і протиставлялося ланові [82, 203–204].

На позначення оброблюваної землі слово *нива* широко представлено в українській літературі XIX–XX ст., напр.: *Настала б весна, як тільки заспіває в полі жайворонки, спорядив би я свій плуг, та попередю подивився б, як ідуть мої круторогі з двора на поле, махаючи головами... А там би орав та орав свою чи чужу ниву...* (Н.-Лев., 47); *На небі сонце – серед нив я* (Коц., I, 36); *Нива з гречкою простяглася ніжним біликом коло високого і буйного жита; Жито сягало їй майже по груди й було таке пишне й буйне; такого вже здавна на нивах сього села не бачили* (Коб., Земля, 67, 68); *Вийду, гляну – порожньо і голо, І душа – як нива після жнив* (Луків, 137).

У багатьох випадках назва *нива* функціонує паралельно зі словом *поле*, напр.: *І уявилась Хариті вижата нива, а на їй стоять полукіпки і блищать проти сонця, як золоті. І сама Харитя стоїть на полі, дивиться на свою працю; Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток. І добре Хариті на ниві і страшно* (Коц., I, 35, 37). У наступних контекстах лексеми *поле* і *нива* вжито як абсолютні синоніми на позначення однієї й тієї ж реалії, напр.: *Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву – і лице засвітилось одрадою ... Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, – і промовив у вголос: “Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця...”* (Мирний, 119); *Маланка пішла на поле. Припала вухом до безбережної ниви, як чайка грудьми до моря, і слуха, як стиха лущить зерно з перстиглого колоса, м'яко капа на землю, як плаче нива золотими сльозами* (Коц., II, 134). Назви *поле* і *нива* (без ремарок стилістичного обмеження) як синоніми зареєстровані у “Словнику синонімів” (СС, II, 302).

Лексема *нива* опоетизована українськими майстрами слова. Вона функціонує в контекстах, що відображають хліборобську вдачу українців,

любов до землі і праці на ній, напр.: *Хвилює на сонці нива, та божа постіль; І все те – родюча нива, віз, коні, кубло, – все те своє, рідне, з серцем зрослося* (Коц., 2, 117); *Отак, напевне, біля житечка, на оранці, на сівбі, на жнивах пройдуть і мої, і твої роки, якщо контори чи заміжжя не заберуть тебе від ниви та перепілки в ній; ... Коли бринить цвітом і музикою гречка, ... і коли стоїть тихий дзвін достиглої ниви* (Стельмах, Чотири броди, 182, 183).

Художні тексти засвідчують, що реалія, позначувана лексемою *нива*, набуває високої естетичної вартісності, наприклад Д. Павличко через образ ниви змальовує красу жінки, вживаючи цей словесний знак у структурі порівняння: *Ти пахнеш, як пилок на пшеничній ниві, як мамині руки сяйливі* (Павличко, 172); *Льняна коса, як нива осяйна* (Павличко, 187).

Частими є випадки персоніфікації, напр.: *Ниви вбирали в себе тиху мову старого, як вбирали колісь його посів* (Стельмах, Чотири броди, 219). Особливо увиразнюється вживання іменника *нива* у складі звертань, напр.: *Радуйся, ниво неполитая* (СМШ, I, 471); *На добраніч вам, ниви!* (Коц., 323).

Активно вживається також демінутив *нивка*, напр.: *Легенький вітерець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билінку* (Мирний, 118). Трапляються контексти, в яких словом *нивка* позначено невелику земельну ділянку, і саме за розмірами протиставлено полю, напр.: *Приємно так ходити за плугом, приємно чути зв'язаним з землею. Шкода тільки, що нивка така вузенька! Пройшов кільканадцять разів – і межа. Ех, треба поля! Неминуче треба поля, бо ж діти ростуть* (Самчук, 99).

Лексичні одиниці *нива*, *нивка* є компонентами багатьох українських прислів'їв та приказок, напр.: *Доробився на чужій нивці, що пішов у старці; Побила лиха година – ота чужа нива та позичений степ; Де господар не ходить, там нивка не родить* (УНП, 14, 451). Праця на ниві оспівана в народних піснях, де зафіксовано назви *нива*, *нивка*, *нивонька*, напр.: *Нам вечеря не мила, бо нас нива потомила* (Жнив. пісні, 114); *Що в моєї родини верне жито з ниви, а у мене, нещасної, нема й колосини* (там само, 86); *Говорила нивка, щоб не боліла спинка* (там само, 21); *Чия то красна нивка? Люба бо му всяка днинка* (там само, 23); *Добра нивонька була, сто кіп ізродила* (там само, 29); *Ой ти ниво, нивонько, Скажи нам правду* (там само, 105). Народні пісні також засвідчують синонімію іменників *поле* і *нива*, напр.: *Перелети, соколе, через наше поле, Допоможи нам цю нивку дожати та й другу почати* (Жнив. пісні, 106); *Бо я вже в чистім полі набувся, буйного вітречку начувся... нехай же я у stodолі одпочину, поки вивезуть знову на ниву* (там само, 120); *Наш господар великий та й загубив чобітки на ниві. Ходячи по полю, блукає, свої чобіточки шукає* (там само, 155).

Отже, в семантичній структурі цієї назви наявний етнокультурний компонент, що зафіксовано у спеціальному словнику (Жайворонок, 396).

У “Словнику української мови” лексему *нива* зареєстровано зі значенням “ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або призначена для їх вирощування” (СУМ, V, 409).

Степ

Значну частину території України займає степова зона. Ці землі позначаються словом *степ*. Загальноприйнятої етимології іменник *степ* не має. Вчені припускають, що східнослов'янське **сътепъ* зближується зі словами *топот*, *топтать* і далі реконструюється його первісне значення як “витоптане місце, рівне, голе”. За даними “Етимологічного словника української мови” це слово запозичено іншими слов'янськими мовами з української (ЕСУМ, V, 409). У “Словнику української мови” лексему *степ* ХЕ “степ” кодифіковано зі значенням “великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю рівнинний простір у зоні сухого клімату” (СУМ, IX, 686). Однак у степовій зоні семантика слова *степ* розширюється, і воно, як і слово *поле*, позначає не тільки простір, а й оброблювані степові землі. Це підтверджується такими прикладами: *Над хутором залягла тиша, тільки десь далеко у степу, чути було, погуркував трактор* (Тютюнник, Вир, 183); *Зійшли сніги, чорніють ріллі, І сік березовий запах, Тумани мов лелеки білі, До ночі бродять у степах* (Луків, 132); *Гудуть у степу трактори, Біліють у просторі села* (Луків, 267).

Цілинні землі

На позначення цілинних земель засвідчено слова *цілина* ХЕ “цілина”, *новина* ХЕ “новина”, *переліг* ХЕ “переліг”, *цілинник* ХЕ “цілинник”, а також словосполучення *цілинна земля* ХЕ “цілинна земля”, *цілинний ґрунт* ХЕ “цілинний ґрунт”, *перелогова земля* ХЕ “перелогова земля”, але вони по-різному представлені в художніх і наукових текстах.

Цілина

Слово *цілина* на позначення необроблюваної землі здавна засвідчено в писемних пам'ятках. Його реєструє І. Срезневський зі значенням “новина, неорана земля” (Срезн., III, 1449). Слово *цілина*, вірогідно, функціонувало і в наступні історичні періоди розвитку української мови, проте, як зазначає І. Чепіга, у тих пам'ятках XIV–XV ст., що дійшли до нашого часу, він не виявлений, а зафіксований у пам'ятках XVI–XVII ст. [ІУМЛФ, 423].

Лексему *цілина* зі значенням “необроблювана досі земля” внесено до словників П. Білецького-Носенка (382) та “Словаря української мови” за редакцією Б. Грінченка, де вона паспортизована контекстом із народної пісні (Грінч., IV, 432). У “Словнику української мови” іменник *цілина* зареєстровано зі значенням “1. Ще не оброблювана неорана земля // недавно освоєна земля” (СУМ, XI, 230). Слово *цілина* ХЕ “цілина” засвідчено й у творах українських письменників, напр.: *Сонце світить, жайворонки видзвонюють. Плуг крає мастку чорну цілину. Минулої осені не встигла Марія позяблити* (Самчук, 99). Назва *цілина* функціонує у сфері агрономії, напр.: *Попередниками в сівозміні можуть бути й цілина, переліг або вигін* ХЕ “вигін” (УСГЕ, III, 21). В одній зі спеціальних праць подано дефініцію цього поняття: **Цілина** – це вгіддя, якого ще ніколи не використовували під культурні рослини (ПСГ, 73). У науковій літературі на позначення цілини засвідчено синонімічні сполуки, компонентами яких є лексеми *грунт* і *земля* та прикметник *цілинний*, напр.: *Непотрібне перемішування усього орного шару протягом двох-трьох років після оранки задернілих ґрунтів при освоєнні цілинних і перелогових земель* (Землеробство–1964, 147); *Не виправдав себе шаблонний обробіток ґрунту і в колишньому СРСР. Про це переконливо свідчить досвід освоєння цілинних земель, де звичайна оранка із оборотом пласта виявилась неефективною. На оброблених таким способом полях погано затримувався сніг, мало нагромаджувалось вологи та прискорювались ерозійні процеси. У зв’язку з цим для цілинних ґрунтів була розроблена система обробітку на основі застосування плоскорізних знарядь, які розпушують ґрунт без обороту пласта* (Землеробство–2002, 362).

Сполуки *цілинна земля* ХЕ “цілинна земля” та *орна земля* ХЕ “орна земля” реалізують опозиційну семантику, позначаючи землю, яка не оброблялася взагалі чи протягом певного періоду, й оброблювану землю, напр.: *У земельному фонді України ... малогумусні ґрунти займають 46 % площі орних земель; Після розорювання цілинних земель починається їхній обробіток* (Землеробство–2002, 70, 90).

Новина

Власне українська назва *новина* “цілина” етимологічно споріднена з питомим прикметником *новъ* → *новий* (ЕСУМ, IV, 107). Слово *новина* зі значенням “уперше зорана земля” засвідчено в пам’ятках української мови XV ст. (ССУМ, II, 54). П. Білецький-Носенко подає реєстрове *новина* зі значенням “земля, що була під сінокосом, а потім зорана” (Біл.-Нос., 247). Значення “земля, вперше розорана” в семантичній структурі цього слова виокремлено і в “Словарі” за редакцією Б. Грінченка (Грінч., II, 568). У “Словнику української мови” іменник *новина* кодифіковано зі значенням “5. Земля ніколи не орана або вперше зорана, цілина” (СУМ, V, 434).

Переліг / обліг

На позначення необроблюваної землі здавна функціонували деривати словотвірного гнізда питомого дієслова *лежати* – *обліг*, *переліг* (ЕСУМ, III, 213). І. Срезневський реєструє лексему *переліг* зі значенням “пашня, залишена під паром” (Срезн., II, 909). П. Білецький-Носенко реєструє *перелигъ* ХЕ “перелигъ” подає зі значенням “кілька років неорана земля” і відсилає до слів *облигъ* ХЕ “облигъ”, *цилина* ХЕ “цилина” (Біл.-Нос., 277). У “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка цей іменник тлумачиться так само (Грінч., III, 125). У “Словнику української мови” кодифіковано зі значенням “1. Заросле травою поле, що свідомо не обробляється кілька років для відновлення родючості ґрунту; 2. Земля, що ніколи не оброблювалась, цілина” (СУМ, VI, 215). Названа лексема входить до складу стійких сполучень *лежати перелогами* “бути необробленим” (про землю), *піднімати переліг* “орати давно або ніколи неорані землі”.

І. Чепіга відзначає, що писемними пам’ятками XVII ст. документується дериват *обліг* ХЕ “обліг” [ІУМЛФ, 423]. Ця назва вживається і в наступних століттях. П. Білецький-Носенко реєструє її зі значенням “цілина” (Біл.-Нос., 253), а також внесена до реєстру словника за редакцією Б. Грінченка зі значенням “давно не оране поле” (Грінч., III, 15). У “Словнику української мови” лексема *обліг* з ремаркою *розм.* кодифікована зі значенням “протягом кількох років неоране, необроблюване поле; переліг” (СУМ, V, 526). Тут же фіксується стійке сполучення *облогом лежати (стояти)* “перебувати в занедбаному стані, не оброблятися протягом довгого часу”.

Ґрунт

Синонімічною до слова *земля* ХЕ “земля” є іншомовна лексема *ґрунт* ХЕ “ґрунт”, запозичена з німецької мови в XIV ст. (ЕСУМ, I, 606). Л.

Гумецька відзначає, що в староукраїнській мові слово *ґрунт* виступає з двома значеннями: 1) територія з сільськогосподарськими угіддями; 2) земля, придатна для сільськогосподарського обробітку [Гумецька, 13]. У писемних пам’ятках XIV–XV ст. значення “земля, придатна для обробітку” реалізується ще й у складі сполуки *ґрунтъ оромый и сеножатный* (ССУМ, I, 267). Слово *ґрунт* ХЕ “ґрунт” залишається полісемічним і в наступні періоди розвитку української мови. У “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” воно зареєстровано зі значеннями: 1) земля, ґрунт (верхній шар землі) // рілля, земля, ґрунт (зораний шар землі) // земля (земляна поверхня); 2) наділ, ділянка, земля, ґрунт (земельне володіння) // ґрунт (земельні угіддя); 3) ділянка, парцела (земельна площа під будівництво); 4) фундамент, підмурівок (СУМ XVI–XVII, 7, 146–147). П. Білецький-Носенко подає його зі значеннями “невелика ділянка землі в місті чи в селі з помешканням, садом, городом”, “ґрунт землі” (Біл.-Нос., 108). У “Словарі

української мови” за редакцією Б. Грінченка лексему *грунт* кодифіковано зі значеннями 1) наділ, земля, ділянка землі; садиба; 2) ґрунт; 3) основа (Грінч., I, 351), тут же зареєстровано демінутив *ґрунтик* ХЕ "ґрунтик" , а на позначення садиби – похідні *ґрунтівка* ХЕ "ґрунтівка" , *ґрунтовище* ХЕ "ґрунтовище" .

У творах українських письменників ХІХ–ХХ ст. теж наявна лексема *грунт* ХЕ "ґрунт" , напр.: *Хто бачив той ґрунт тоді, як Хомиха, на порозі сидючи, виглядала свого сина, той й зроду не пізнав би його теперечки!* (Н.-Лев., 44); *Зять пам'ятав, що живе в тестя у приймах і що він настоятель на Джерине поле і ґрунт* (Н.-Лев., 532); *Таких таздинь, як ти, Івоніка на своїх ґрунтах не потребує!* (Коб., Земля, 182); *Але та земля, на якій ми сього року ту пшеницю сіяли, дуже добра! Всі наші ґрунти дуже добрі! Земля товста така та красна, що хоч посій, то все пишно виросте. ... Ціле село знає, що ґрунти Івоніки чи не найліпші тут у селі* (Коб., Земля, 187); *А в мене і тут, без ґрунту, ніколи душа в теплі не лежала* (Стельмах, Хліб і сіль, 30); *Вже й осінній вечір, нерівно перехиляючись підхмареними краями, трепетно опустився на поле, а Мар'ян не йшов із свого ґрунту, неначе до нього оце приростав* (Стельмах, Хліб і сіль, 615). За даними “Словника мови Т. Шевченка” у творах поета слово *грунт* функціонує зі значеннями “садиба, наділ, земля, город” (СМШ, I, 155). Досліджувані тексти засвідчують синонімію назв *грунт* ХЕ "ґрунт" і *земля* ХЕ "земля" у значенні “земля, яку обробляють”, напр.: *Він одружився з сестрою Марії, на одне око сліпою Тетяною, бо мала кілька пражин ґрунту, а коли пропив усе, мусив винаймати землю* (Коб., Земля, 85). Як синоніми у значенні “верхній шар земної кори” у “Словнику синонімів” зареєстровано іменники *грунт, земля, персть* (заст., уроч.) (ССн., I, 392).

У науковій літературі слово *грунт* уживається переважно зі значенням “верхній шар земної кори”. Однак трапляються випадки, коли лексема *грунт* називає оброблювану землю взагалі. У наведеному контексті це значення реалізовано словосполученнями *орна земля – орний ґрунт*, напр.: *У більшості орних земель після розпушування ґрунту посилюється розкладання органічних сполук* (Землеробство–2002, 92); *Агрофізичний стан основних орних ґрунтів Лісостепу ... переважно характеризується сприятливими фізичними властивостями* (Землеробство–2002, 122).

У “Словнику української мови” лексему *грунт* кодифіковано зі значенням “1. Верхній шар земної кори, придатний для життя рослин. 3. заст. Земельний наділ // Двір з усіма прилеглими будівлями, угіддями”, а також зареєстровано похідне *ґрунтець* ХЕ "ґрунтець" як зменшено-пестливе до *грунт* (СУМ, II, 181).

Лан

Слово *лан* ХЕ "лан" запозичено в XIV ст. із середньовісньонімецької мови, де воно споріднене з словами зі значенням "спадщина, маєток, достаток", через польське посередництво і відоме в інших слов'янських мовах (ЕСУМ, 2, 189–190). У "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." воно зареєстровано зі значеннями "одиниця вимірювання орної землі", "орна земля" (ССУМ, I, 538). П. Білецький-Носенко фіксує цю назву зі значенням "великий простір орної і засіяної землі" (Біл.-Нос., 205). У словнику за редакцією Б. Грінченка виділено значення "міра орної землі", "поле, нива" (Грінч., II, 343). Високий ступінь лексико-семантичного освоєння цієї лексеми в українській мові засвідчують похідні *ланок* ХЕ "ланок", *ланочок* ХЕ "ланочок", а також назви, що в сучасній мові позначають історичні реалії, – *ланове* ХЕ "ланове" "податок з орної землі", *лановий* ХЕ "лановий" "наглядач за польовими роботами".

Назва *лан* широко представлена у творах українських письменників XIX–XX ст., наприклад у творах Т. Шевченка вона засвідчена 12 разів: *Пшениця, жито на добрім сіялись лану* (СМШ, I, 364); *"Завтра чоловіки з косами на лан косити овес, а молодіці з серпами панське жито жать!" – закричав осавула над самою головою у Джері...; Батько з граблями пішов косить панський овес, а мати пішла на панський лан пшеницю жати* (Н.Лев., 439, 441); *Думала тільки над тим, чому весною цвітуть дерева, зеленіють лани і ластівка гніздо ліпить* (Коб., Земля, 166); *Тут літо ходило, а нині – осінь. Покошено трави, засіяно лан* (Луків, 128). Контексти засвідчують, що слова *лан*, *поле* і *нива* вживалися як синоніми, напр.: *На панському лану вже стояли полукипки довгими стайками; на людському полі не видно було ні снопа* (Н.-Лев., 454). Синонімія проявляється чітко, коли слова *поле* і *лан* функціонують поряд, позначаючи одну й ту ж реалію, напр.: *Він не помітив, як минув чагарник і вийшов у поле. Безкраї лани зеленого збіжжя, що саме красувалось у той час, дрімали серед тихої ночі* (Коц., I, 328); *Коли ж Василь пішов краяти споконвічні межі, коли, глибоко забираючи, переорав він за кілька днів величезний лан і клаті поля обернулись на єдину безмежну оксамитову ниву* (Довж., 72).

У художньому творі семантика лексеми *лан* може поглиблюватися й набувати опозиційної семантики до інших назв оброблюваної землі. В. Кононенко проаналізував образ лану в однойменній новелі В. Стефаніка і відзначив, що "лан зростає в символ всеохоплюючої сили, що майже обожнюється: Довгий такий та широкий дуже, що оком зіздріти не мож. Пливе у вітрі, в сонцю потає. Людські ниви заливає. Як широкий, довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан" [94, 247–248].

Крім слова *лан*, в українській мові функціонують демінутиви *ланок* ХЕ "ланок", *ланочок* ХЕ "ланочок" (СУМ, IV, 445). Лексеми *лан*, *ланочок* увійшли у фольклорні тексти, напр.: *Уже сонце низько, "Пускай, панку, з*

цього ланку – додому неблизько” (Жнив. пісні, 48); *Приїхав він до ланочки [економ] нагай розпускає* (там само, 62); *Сивим коником грає, весь лан об’їжджає* (там само, 250).

Дані лексикографічних праць та контексти з творів українських письменників засвідчують, що лексема *лан* ХЕ "лан" активно вживалася в українській мові з часу входження в її лексичну систему. У “Словнику української мови” вона зареєстрована зі значеннями “1. Безліса рівнина, рівний широкий простір, поле // ділянка оброблюваної землі, яка має певні межі // великий безлісий простір. 2. *заст.* Ділянка оброблюваної землі в межах 10–30 десятин” (СУМ, IV, 443).

Активною сферою побутування слова *лан* є публіцистичні тексти, засоби масової інформації, напр.: *Тому й стають недавні керівники звичайними адміністраторами, а вчорашні колгоспники, в яких інколи не залишається вибору, наймитами на своїх же ланах. У період польових робіт на місцевих ланах господарюють чужі трактористи, котрих посилають на привітненькі поля інвестори* (НД, 6.03.03, 4).

Рілля

Іменник *рілля* ХЕ "рілля" етимологічно споріднений з питомим дієсловом *орати* (ЕСУМ, V, 95), на українському мовному ґрунті зазнав закономірних фонетичних змін. Слово фіксується найдавнішими писемними пам’ятками. І. Срезневський реєструє його зі значеннями “нива, пашня” і “землеробство” (Срезн., III, 164). Зі значенням “нива, пашня” фіксується воно і в “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” (ССУМ, II, 301). Л. Гумецька відзначає, що в пам’ятках староукраїнської мови лексема *рілля* має значення “орна земля” і вперше зафіксована в дарчій грамоті Свидригайла 1427 р. Описовий термін *земля рольная* ХЕ "земля рольная" у цьому ж значенні зустрічається вже в XIV ст. [Гумецька, 13]. П. Білецький-Носенко в семантичній структурі цього слова виокремлює тільки значення “зорана смуга землі” (Біл.-Нос., 317). У словнику за редакцією Б. Грінченка воно тлумачиться як “зоране поле, пашня” (Грінч., IV, 23). Отже, лексикографи виокремлюють два основних значення у слові *рілля*, хоча не всі подають їх одночасно при тлумаченні слова.

Номен *рілля* широко представлений у творах українських письменників, де він уживається з різним семантичним навантаженням: 1) зораний шар ґрунту; 2) загалом земля, яку можна обробляти. Функціонуючи в художніх текстах, лексема *рілля* здебільшого ускладнюється додатковими конотаціями. Позначаючи оброблювану землю, вона одночасно є виразником глибоко закоріненої в душі українця любові до землі і праці на ній, без якої його життя немає сенсу, напр.: *Озимина зеленіла тут і там у яснішій і темнішій зелені і відбивалася весело від непоораної ще ріллі* (Коб., Земля, 152); *М’яка рілля просить зерна* (Самчук, 16); *Гнат лежить, сумує за ріллею, за Марією, бачить*

*сонце, весну... Там же праці, по вуха праці (Самчук, 63); Втомене і засапане село вертається знов до свого гнізда і чіпляється **ріллі** (там само, 127); Босі ноги глибоко грухнуть у **ріллю** (там само, 127); І бачив я в думці безмежні поля: Управлена спільним трудом та **рілля** Народ годувала щасливий, свободний (Франко, Гадки на межі,); Коли вже всі, хто міг, на працю поспішили. Робити на своїй **ріллі** (Самійленко, 69); Наорався і насіявся він за свій вік. І чорніла, і зеленіла перед ним і за ним **рілля** (Стельмах, Чотири броди, 220); Ніколи я не відокремлю себе від хлопської **ріллі**, із неї виріс немов пшеничний колосок зернистий (Павличко, 55); Блищать росю довгі пасма нив, як скроні побринілі сивиною. Заорано. **Рілля** переді мною (Павличко, 152).*

Аграрні образи, які реалізуються лексемою *рілля* ХЕ "рілля" , набувають антропоморфності, напр.: *І квітла, снила, парувала Важка чорноземна **рілля** (Малишко, 103); Зерно пшеничне диха, мов дитина, В важкій **ріллі**, під шубами снігів (Малишко, 334).* Землеробські реалії під пером майстрів українського художнього слова проєктуються на людське життя, напр.: *Візьми і вкинь в **ріллю** мене зернятом І не кропи тоді слізьми, А тільки дощиком крилатим Полийсь на груди (Малишко, 288).*

У художніх творах назва *рілля* набуває високої естетичної вартісності , де через призму *ріллі* можуть змальовуватися деталі зовнішності людини, напр.: *Тимко взяв у руки батіг і, топкаючись по **ріллі** босими сильними ногами, погнав волів до водою. ... Вузька боса ступня залишала на **ріллі** босі сліди (Тютюнник, Вир, 11); Дивлюсь, як ви ідете по **ріллі**, Ступаючи кроком важким і неквапним (Луків, 191).* Цікавим є контекст у повісті М. Коцюбинського "Fata morgana", який передає чуттєве сприйняття жіночої краси через порівняння з *ріллею*, напр.: *Прокіп обіймав оком Гафійку. Туга, здорова, чиста, вона світилася на сонці, як добра **рілля**, як повний колос (Коц., 2, 115).*

У "Словнику української мови" лексичну одиницю *рілля* ХЕ "рілля" зареєстровано тільки зі значенням "виоране поле // зораний шар ґрунту" (СУМ, VIII, 575). У словниковій статті лексему паспортизовано контекстами з творів І. Франка, І. Нечуя-Левицького. Однак, на нашу думку, речення з твору І. Франка *Чим нам жити? У мене нема ні поля, ні **ріллі**, нема збіжжя, ані бульби*, наведене у "Словникові української мови", демонструє функціонування іменника *рілля* зі значенням "орна земля" і є синонімом до лексеми *поле* ХЕ "поле" .

Слово *рілля* ХЕ "рілля" є головною лексичною одиницею в системі агрономічної термінології на позначення розорюваних угідь, напр.: *Сівозміни інтенсивного землеробства характеризуються високим коефіцієнтом використання **ріллі** (Землеробство–1991, 107).* Особливо чітко сема 'орна земля' в семантичній структурі проявляється на фоні контекстів з найменуваннями нерозорюваних земельних угідь, напр.: *Необхідно планомірне підвищення віддачі продукцією з кожного гектара **ріллі** і пасовища з поетапним одночасним поверненням "залишків" під*

природні ліси і луки; Співвідношення площі в системі **рілля** – пасовище ХЕ "пасовище" – ліс має бути екологічно оптимальним (Землеробство–2002, 15); Вилучення з обробітку та зі складу **ріллі** – це постійна заміна угідь земельних ділянок сильноеродованими у комплексі з середньоеродованими ґрунтами. Як правило, зі складу **ріллі** під постійну консервацію вилучають сильно- і середньоеродовані землі (там само, 467).

У сільськогосподарській літературі назва **рілля** вживається і на позначення зораного ґрунту, напр.: **Рілля** при цьому [культурній оранці] набагато краща й не потребує багаторазового обробітку боровами та культиваторами (Землеробство–1964, 157); Для вирівнювання поверхні **ріллі** й ущільнення дуже розпушеного ґрунту його коткують (Землеробство–2002, 397).

Слово **рілля** на позначення зораного ґрунту характеризується особливостями сполучуваності. Якісна оцінка **ріллі** позначається прикметниками, напр.: *Дисковими культиваторами можна користуватися на **бриластій ріллі*** (ПСГ, 60); *Якщо поверхня **ріллі** добре розпушена і вирівняна, то її досить заборонувати в один слід, а **грудкувату ріллю** доводиться обробляти котками і боровами в кілька слідів* (ПСГ, 75); *Якщо після боронування **рілля грудкувата**, то її коткують* (ПСГ, 626); ... *коли в ґрунті мало вологи і **рілля стає бриластою**, застосовують душення* (Землеробство–1991, 152); *Гребенисту ріллю починають обробляти шлейфами* (Землеробство–1991, 159). На позначення **ріллі** в перекладній частині "Російсько-українського сільськогосподарського словника" зареєстровано такі словосполучення: **рілля – бриласта, глибиста, грудувата, достояна (вистояна)** (РУСГС, 264).

У фаховій літературі на позначення якісної характеристики **ріллі** частіше функціонують словосполучення лексеми **рілля** з відприкметниковими утвореннями – іменниками із суфіксом **-ість**, напр.: *Показником ступеня кришення ґрунту є також **бриластість ріллі*** (Оцінка, 51); *Для визначення **гребенястості ріллі** профілемір кладуть на поверхню зораного поля* (Оцінка, 53); *Крім **гребенястості**, іноді визначають ще й **вирівняність ріллі*** (Оцінка, 55); *Глибину оранки визначають борозноміром; **гребенястість ріллі** – профілометром; **бриластість ріллі** – накладанням метрових рамок* (УСГЕ, II, 448).

Функціонування слова **рілля** ХЕ "рілля" як терміна землеробства відображено в "Українській сільськогосподарській енциклопедії": **Рілля** – 1) *Землі, систематично використовувані або підготовлені під посіви сільськогосподарських культур, городи, пари, крім посівів багаторічних трав на природних кормових угіддях, з метою їх поліпшення та орних земель, на яких закладено довгорічні культурні пасовиська.* 2) *Виоране поле* (УСГЕ, III, 101).

Синонімію номенів на позначення орної землі **рілля** ХЕ "рілля" – **поле** ХЕ "поле" – **орна земля** ХЕ "орна земля" в агрономічній сфері ілюструють,

наприклад, такі контексти: *У просапних сівозмінах просапні культури займають більшу частину **ріллі** ... У сидеральних сівозмінах на одному або двох **полях** вирощують сільськогосподарські культури (Землеробство–1991, 111); У травопільних сівозмінах більша частина **ріллі** використовується під багаторічні трави. Решту **орних земель** займають однорічними травами (там само, 111).*

За даними “Словника української мови” зрідка на позначення ріллі вживаються лексеми *оранка* та *ораниця*. У словникових статтях вони паспортизуються контекстами з творів українських письменників (СУМ, V, 737).

Плантація

Як засвідчує “Етимологічний словник української мови”, слово *плантація* ХЕ "плантація" запозичено з латинської мови (від лат. *plantatio* “насадження, пересадка”), ймовірно, через польське посередництво (ЕСУМ, IV, 427). Воно функціонує в текстах фахового призначення у сполученні з прикметником чи іменником на позначення культури, яка вирощується, напр.: *Для зручності обробітку ... вибрану площу розбивають на окремі **хмельові плантації**. Кожна **плантація** повинна бути прямокутної форми (ПСГ, 537); Механізація робіт на **плантаціях суниць**... Протягом вегетаційного періоду на **плантації** проводяться поверхневий обробіток ґрунту і догляд за кущами (ВЕС, 222); Обробіток ґрунту на **ягідних плантаціях** (ВЕС, 252); Сівозміни на **суничних плантаціях** (ВЕС, 342).*

Це слово і в художніх творах, напр.: *Із глибини золотих **плантацій** білою чаєчкою виринула чиясь косинка (Гонч., III, 44); “Що це у вас за культура?” – запитав скульптор, вказуючи на зелену **плантацію** (Гонч., III, 440).*

У “Словнику української мови” в семантичній структурі лексеми *плантація* виокремлено значення “2. Велика земельна ділянка, відведена під спеціальні технічні або продовольчі культури, що вимагають особливого догляду”. *Перед нею, мало не з-під ніг, збігали вниз по кам’яних горбах **плантації** тютюну й винограду (М. Коцюбинський) (СУМ, IV, 563).*

Лексема *плантація* може вступати в синонімічні відношення з іншими назвами, зокрема словом *ділянка* ХЕ "ділянка", що виразно засвідчують словосполучення на позначення тієї самої реалії, напр.: *На **ділянках суниць**, що плодоносять протягом літа, регулярно обробляють ґрунт у міжряддях (ПСГ, 761); Під **плантацію суниць** відводять рівну площу (ПСГ, 761). Лексична одиниця *плантація* утворює вільні словосполучення, в яких конкретизовано її призначення чи різновид, напр.: *На **плантації першого року** вперше підживлюють після проривання ... На **плантаціях другого і дальших років** підживлюють за 3–4 тижні до кожного збирання листу. Листя на **першорічній плантації** збирають**

восени. На старих плантаціях збирають 2–3 рази від початку цвітіння (ПСГ, 529); Агротехніка на маточних ділянках така сама, як і на товарних плантаціях (ПСГ, 762).

Город / грядка

Оброблювану землю, що знаходиться біля садиби, позначають питомою лексемою *город* ХЕ "город" (ЕСУМ, I, 570), яка здавна вживається в українській мові. У пам'ятках писемності XIV–XV ст. вона задокументована у фонетичному оформленні *огород* ХЕ "огород" (ССУМ, I, 74), а вже в XVI–XVII ст. засвідчено варіант *город* (СУМ XVI–XVII, 7, 38). Обидві форми вживалися в мові протягом довгого періоду. П.

Білецький-Носенко реєструє слово *город* зі значенням "огород для овочей" (Біл.-Нос., 104), а у словнику за редакцією Б. Грінченка зареєстровано *город*, зменшувальні *городець* ХЕ "городець" , *городонько* ХЕ "городонько" , *горідчик* ХЕ "горідчик" , *городчик* ХЕ "городчик" (Грінч., I, 314) та *огород* ХЕ "огород" з похідним *огородець* ХЕ "огородець" (Грінч., III, 37).

Лексема *город* є поліфункціональною, бо вживається у всіх стилях української мови. Проте в художніх творах широко представлено і зменшувальні утворення, напр.: *За її городцем уже готар. Оце простягається сусідня толока* (Коб., II, 480); *На городах спинилась робота. Стоять між грядками, заклавши руки, і розмовляють через сусідські плоти* (Коц., 2, 132); *Город до того переповнявся рослинами, щодесь серед літа вони вже не вміщалися в ньому* (Довж., Зачарована Десна, 13); *Ніколи не ухилється від праці. вийде на город, копає поле, а при тому весело виспівує* (Самчук, 103); *І не шкода було тобі продавати хатину й городець* (Стельмах, Хліб і сіль, 31); *Квітник, городець, яблуневий сад, оце і все, що має при обійсті* (Луків, 124). Слово *город* потрапляє і в наукові тексти, напр.: *Осот жовтий польовий засмічує поля, пасовища, сади, городи, переважно з пухкими добре зволуженими ґрунтами* (Землеробство–1991, 64).

У "Словнику української мови" номен *город* кодифіковано зі значенням "ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів". Зареєстровано збірний іменник *городдя* ХЕ "городдя" з ремаркою *рідко*, зменшувальні форми *городець* ХЕ "городець" (СУМ, II, 135), *городчик* ХЕ "городчик" (СУМ, II, 137).

Частина городу в сучасній українській мові номінується словом *грядка* ХЕ "грядка" , утвореним від питомої лексеми *гряда* ХЕ "гряда" (ЕСУМ , I, 68). Форма *гряда* вживалася здавна, наприклад у пам'ятках писемності XVI–XVII ст. вона побутувала зі значенням "оброблена для вирощування городніх культур земля // смуга землі, на якій ростуть городні культури" (СУМ XVI–XVII, 7, 110), а форми *грядка* не засвідчено. У словнику за редакцією Б. Грінченка зареєстровано і *грядка* ХЕ "грядка" (Грінч., I, 334), і *гряда* ХЕ "гряда" (Грінч., I, 333), і демінутив *грядочка* ХЕ "грядочка" (Грінч., I, 334). Лексеми *гряда* і *грядка* функціонують і в сучасній українській

мові на позначення грядки, що засвідчують художні, фольклорні і спеціальні тексти, напр.: *Домніка сиділа коло **грядок**, полола й співала* (Коб., Земля, 127); *Стоять між **грядками**, заклавши руки, і розмовляють через сусідські плоти* (Коц., 2, 132); *У нашого господаря на дворі уродилося винограду дві **гряди**. Де наш господар походив, там виноград уродив* (Жнив. пісні, 161); ***Гряди** розташовують на підвищеному місці садово-городньої ділянки, де добра освітленість, швидко сходить сніг і не застоюються талі води* (СГД, 153); *Ефективність **гряд** значно підвищиться, якщо в їх основу закласти добре розігрітий гній* (СГД, 154). Проте слово *гряда* на позначення частини городу, земельної ділянки вживається рідше, на що є вказівка у “Словнику української мови” у статті “*Гряда*”, де ця лексема зареєстрована зі значенням “те саме, що *грядка*” (СУМ, II, 184). На позначення цієї реалії активніше вживається суфіксальний дериват *грядка*, який утратив значення демінутивності і кодифікований у “Словнику української мови” зі значенням “оброблена, підготовлена для вирощування городніх культур земля // Земля, призначена для вирощування городніх культур // Смуга землі, на якій ростуть городні культури, квіти” та проілюстрована контекстами з художніх творів: *З лівого боку чорніли **грядки** та невеличкий молодий вишник* (П. Мирний); *Мати щороку наймала **грядку** на городину* (С. Васильченко); *На городі, поміж **грядками** буряків, моркви й усякої городини, вилися доріжки* (І. Нечуй-Левицький) (СУМ, II, 184).

У фахових текстах грядками позначають частини земельних угідь, відведених для вирощування розсади, напр.: *Розсаду тютюну вирощують у парниках, на **теплих і холодних грядках*** (Рільництво, 301). Синонімічним цьому номенові є сполучення *закритий ґрунт* ХЕ “закритий ґрунт”, значення якого розкрито в “Українській сільськогосподарській енциклопедії”: ***Закритий ґрунт** ХЕ “Закритий ґрунт” – земельна площа в теплицях, парниках і утеплених грядках. У закритих ґрунтах вирощують розсаду для садіння її в закритий та відкритий ґрунт. Розрізняють три основних форми культиваційних споруд закритого ґрунту:*

1. *Теплиці.*
2. *Парники.*
3. *Елементарно захищений ґрунт (**холодні та утеплені грядки** ХЕ “холодні та утеплені грядки”) (УСГЕ, I, 475).*

Словосполучення на позначення теплих і холодних грядок можуть мати варіанти, атрибутиви яких розкривають значення гіпероніма *ґрунт* (*закритий, відкритий*), напр.: *Розрізняють такі види утепленого ґрунту: **холодні розсадні грядки** ХЕ “холодні розсадні грядки” та розсадники, заглиблення, **парові грядки** ХЕ “парові грядки”, гребені й заглиблення, утеплені розсадники і теплофіковані ділянки; **Холодні розсадні грядки**. Це звичайні грядки на городах, які вкривають на ніч; **Парові грядки** влаштовують довільної довжини і ширини (Що садити, 41).*

Площа

На позначення оброблюваної землі в системі сільськогосподарської лексики функціонує питомий номен *площа*. Лексема, залежно від контексту, реалізує різні значеннєві відтінки, наприклад слово *площа* може вступати в синонімічні відношення зі словом *місце* ХЕ "місце" : *На площах* зі значними схилами ... улаштовують стоки (ПСГ, 787); *На площах*, відведених під плодово-ягідні культури, застосовують принадні посіви вівса або кукурудзи (ВЕС, 117); *Садоводу-любителю рідко доводиться вибирати площу* під сад (Кол. сади, 39). В інших випадках унаслідок сполучуваності з дієсловами на позначення процесів обробітку ґрунту в семантичній структурі слова *площа* актуалізується сема 'оброблювана земля', напр.: *Рано навесні як тільки рілля протряхне, площі* під рис негайно боронують (ПСГ, 310); *Восени площу* зорюють (ПСГ, 761); *У посушливих районах ... переорану площу* боронують (ВЕС, 251); *Восени площу* зорюють на глибину 20–25 см, боронують у 2–3 сліди і добре вирівнюють (ВЕС, 308); *Площу* удобрюють гноєм (УСГЕ, II, 519).

У наукових працях із проблем землеробства функціонують термінологізовані сполучення з лексичним компонентом *площа*, напр.: у зв'язку з великим розширенням *посівних площ* просапних культур і зменшенням площі чистих парів роль просапних в очищенні ґрунту від бур'янів стала особливо важливою (Землеробство–1964, 335); *Виходячи з господарських потреб, структуру посівних площ* можна вдосконалювати, змінюючи одну культуру іншою ... або змінюючи *площу її посіву* (Землеробство–1991, 120); *Оптимізація структури посівних площ* є основним найбільш дешевим і екологічним засобом підвищення продуктивності агроecosистеми (Землеробство–2002, 450). У "Словнику української мови" в семантичній структурі лексеми *площа* виокремлено значення "1. Яка-небудь ділянка поверхні землі, природно обмежена або спеціально виділена з якоюсь метою" та кодифіковано як стійкі сполучення *площа посіву* ХЕ "площа посіву" , *посівна площа* ХЕ "посівна площа" "ділянка, призначена для посівів сільськогосподарських культур" (СУМ, VI, 594).

Ділянка

На позначення частини земельного угіддя, виділеного з якоюсь метою, в загальнономовному вжитку та агрономічній сфері побутує питоме слово *ділянка*. У "Словнику української мови" воно кодифіковано зі значенням "окрема частина земельної площі, використовувана з якоюсь метою, виділена за якоюсь ознакою" (СУМ, II, 306). Залежно від контекстуального оточення, лексема *ділянка* може набувати додаткових семантичних відтінків і позначати різні денотати:

- 1) частину поля чи саду, напр.: *Якщо на сусідній ділянці не можна робити поворотів, то потрібно виділити поворотні смуги* (Оцінка, 81); *Менш вимогливі до ґрунтів маточні насадження, тому їх закладають на тих самих ділянках, що й промислові насадження* (Сад. і вин., 73); *Вибираючи ділянки під плодовий розсадник, ретельно ... досліджують ґрунт* (Сад. і вин., 73); *Важливо не тільки вдало вибрати сорт, а й раціонально розмістити породи і сорти на ділянці* (Дов. сад., 27); *Ділянки пару, що не засіваються, восени переорюються* (ВЕС, 251); *Окремі ділянки, де є цінні, але зріджені насадження, потрібно реконструювати* (ВЕС, 318); *При визначенні кількості сівозмін важливо досягти однорідності кожного поля, якщо це неможливо, то поле ділять на робочі ділянки* (Землеробство–1991, 120). У деяких контекстах лексеми *площа* і *ділянка* функціонують як назви цілого і частини, напр.: *Дуже зріджені сади на всій площі або на окремих ділянках використовують* (ВЕС, 317);
- 2) у складі словосполучень лексема *ділянка* позначає ділянки спеціального призначення в рільництві та садівництві, де роль кваліфікатора виконують здебільшого прикметники. Словосполученням *насінна ділянка* ХЕ "насінна ділянка" номінують поле, відведене для вирощування певної сільськогосподарської культури, урожай якої використовується тільки для насіння, напр.: *Насінні ділянки виділяються в кожному полі сівозміни... В полях загальної сівозміни під насінні ділянки відводиться найкращий ґрунт* (ПСГ, 350); *Урожай з насінних ділянок збирають роздільним способом окремо від загальних посівів у найкращі для кожної культури агротехнічні строки* (Рільництво, 482). Номеном *насінна ділянка* ХЕ "насінна ділянка" або *посівна ділянка* ХЕ "посівна ділянка" позначають також частину поля, де висіяно насіння плодових дерев чи інших багаторічних рослин, щоб отримати сіянці, напр.: *Перед тим як вибрати сіянці, посівну ділянку добре поливають і дерев'яною лопаточкою обережно виймають молоді рослини* (ПСГ, 731); *Насінна ділянка. Перед весняною сівою насінні ділянки теж боронують* (ВЕС, 251). Спеціальним словосполученням позначається ділянка для виведення певного сорту рослини, напр.: *Агротехніка на маточних ділянках така сама, як і на товарних плантаціях* (ПСГ, 762); *Високоякісний садивний матеріал заготовляють на маточних ділянках* (Сад. і вин., 241). Аналітичний номен *маточна ділянка* ХЕ "маточна ділянка" має однослівний синонім *маточник* ХЕ "маточник", напр.: *Щоб не було повторного зараження хворобами, маточник*

розміщують на відстані не менше за 1,5 км від промислових насаджень (Сад. і вин., 241). Частину території саду відводять для прикопування саджанців, яку номінують словосполученням *прикопочна ділянка* ХЕ "прикопочна ділянка", напр.: **Прикопочна ділянка** – місце, відведене для прикопування саджанців (ВЕС, 308);

- 3) лексема *ділянка* може реалізувати узагальнене значення, набуваючи синонімічних відношень зі словом *місце* ХЕ "місце", і функціонувати як гіперонім стосовно назв на позначення рельєфу, напр.: *Рельєф ділянки має важливе значення для визначення придатності її під плодові насадження; У передгірній зоні ... під сади відводять ділянки на схилах крутістю 25–30 °, а в Закарпатській низовині – більш-менш рівні підвищені місця; У степовій частині Криму найпридатнішими для садів є рівні місця та пологі схили* (ВЕС, 318);
- 4) спеціального значення набуває номен *ділянка* у словосполученні *бригадна ділянка*, напр.: **Бригадна ділянка**. **Бригадні ділянки** повинні бути нарізані кожній бригаді в усіх полях сівозміни. Нарізання **бригадних ділянок** в усіх полях сівозміни забезпечує сталість забезпечення навантаження бригади різними культурами (ПСГ, 1102); *Важливе значення для продуктивного використання техніки мають розміри окремих полів сівозмін та бригадних ділянок на них. Бригадні ділянки повинні бути приблизно однаковими* (УСГЕ, III, 103);
- 5) з різним семантичним навантаженням засвідчено лексему *ділянка* у складі словосполучення *земельна ділянка*:
 - 1) *земельна ділянка, призначена під посіви, напр.: Щоб запровадити сівозміну, земельну ділянку ділять на попередньо визначену кількість полів* (Землеробство–1991, 91);
 - 2) *земельний наділ, призначений для приватного чи колективного користування. У цьому значенні синонімічним є сполучення присадибна ділянка* ХЕ "присадибна ділянка", напр.: *Виділення земельних ділянок під колективні сади і городи проводиться на підставі рішення виконкомів районних ... рад* (Кол. сади, 4); *Виростити саджанці малини можна і на присадибній ділянці* (Дов. сад., 80); *На присадибних ділянках та в колективних садах вирощують ті ж сорти плодових і ягідних культур, як і в промислових насадженнях* (Кол. сади, 20). Дефініцію терміносполучення подано в "Українській сільськогосподарській енциклопедії": **Присадибна ділянка** – *земельна ділянка, надана колгоспному*

двору, робітникові, службовцеві або іншому громадянину, що проживає у сільській місцевості для будівництва житла, господарської будівлі і ведення особистого підсобного господарства (УСГЕ, III, 34).

Отже, лексема *ділянка* залежно від сфери функціонування може реалізувати загальнономовне значення, а також специфічне, притаманне тільки сфері землеробства. Здебільшого диференційна ознака ділянки у складі словосполучення позначається прикметником, семантика якого відображає призначення виокремленої частини землі.

Спеціальною назвою ділянки, яку виокремлюють на полях, засіяних рисом, є слова *карта* ХЕ "карта" і *чек* ХЕ "чек", напр.: *Споруджують зрошувальну систему, що складається з основного, розподільного та зрошувальних каналів і чеків – ділянок, обнесених земляними валиками (ПСГ, 309); Щоб рівномірно розподілити воду на площі, рисові поля розбивають на поливні ділянки – карти, кожна з яких має постійні зрошувальні і скидні канали. Карти в свою чергу поділяють валиками на менші ділянки – чеки (розмір їх становить здебільшого 3–5 га) (УСГЕ, III, 97); Чеки об'єднують у поливну карту, яка з одного боку обмежена зрошувальним, а з другого – скидним каналами. Поперечними і повздовжніми валиками ... поливну карту розбивають на чеки (УСГЕ, III, 463). У спеціальній літературі термін *чек* ХЕ "чек" має таку дефініцію: *Чек – поливна ділянка, обмежена з усіх боків водоутримуючими земляними валиками (УСГЕ, III, 462). Номен чек зареєстрований у "Словнику української мови" зі значенням: "Чек², а, ч. Ділянка, яку заливають водою (переважно для вирощування рису)" (СУМ, XI, 289), а в реєстровому карта спеціального значення не зафіксовано (СУМ, IV, 109).**

У сучасній українській мові конкретніший характер лексичного значення лексема *ділянка* ХЕ "ділянка" виявляє в синонімічних утвореннях. На позначення семи 'окрема частина земельної площі, що використовується з певною метою' функціонують лексеми *волока* ХЕ "волока", *дільниця* ХЕ "дільниця", *клапоть* ХЕ "клапоть", *клаптик* ХЕ "клаптик", *парцела* ХЕ "парцела", *площа* ХЕ "площа", *площина* ХЕ "площина", *поле* ХЕ "поле", *приріз* ХЕ "приріз", *прирізок* ХЕ "прирізок", *присівок* ХЕ "присівок", *селитьба* ХЕ "селитьба", *шматок* ХЕ "шматок", *упруг* ХЕ "упруг"; 'невелика ділянка' – *підмет* ХЕ "підмет", 'невелика, рівна ділянка' – *площадка* ХЕ "площадка", *присівок* ХЕ "присівок"; 'велика ділянка' – *стая* ХЕ "стая"; 'невелика або така, що чимось відрізняється від сусідніх' – *латка* ХЕ "латка"; 'виділена у користування селянській родині' – *поділок* ХЕ "поділок"; 'яку обробляє один жнець, полільник тощо' – *постать* ХЕ "постать".

Таблиця 1

Структура лексеми ділянка в українській мові

Назва реалії	Ремарковано	‘Використовується з певною метою’	‘Невелика’	‘Невелика, рівна’	‘Велика’	‘Невелика або така, що чимось відрізняється від сусідніх’	‘Дуже маленька’	‘Виділена у користування селянській родині’	‘Яку обробляє один жнець, полільник тощо’
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вакан	Заст.	+							
Ґрунт		+							
Дільниця	Рідко	+							
Загін		+				+			
Загінка		+				+			
Клапоть		+							
Клаптик		+							
Клин						+			
Клинець						+			
Клинок						+			
Клинчик						+			
Клиночок						+			
Клиновата						+			
Кусок			+						
Латка						+			
Наділ								+	
Наріз								+	
Нарізка								+	
Парцела		+					+		
Парцеля	Заст.	+							
Підмет	Діал.		+						
Площа		+							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Площадка				+					
Площина		+							
Поділок	Діал.							+	
Поле		+							
Постать									+
Приріз		+							
Прирізок		+							

Присівок		+							
Смуга									
Стая	Діал.				+				
Селитьба	Заст.	+							
Шматок		+			+				
Упруг	Заст.	+							

В українській мові вживається лексема *наділ* з наголосом на другому складі, теж мотивована дієсловом *ділити*. Вона є загальноновживаною у значенні ‘ділянка землі, яку отримувала селянська сім’я для користування’ [СУМ, V, 69], напр.: *Знав все, що було любо **наділу**, і всьому, що піднімалося з нього, особливо ж у дощі* (Коб., Земля, 30).

На позначення ділянки поля, що обробляється в один захват, уживається лексема *загін*. Слово *загін* є віддієслівним утворенням, мотивованим лексемою *гнати*, одне із значень якої ‘орати, обробляти землю’ [СУМ, III, 77], напр.: *Закінчили збирання цукрових буряків та переорали **загін*** (АСЛЦ). У говірках Черкащини дериват *загін* відомий із цим же значенням.

На позначення смуги орної землі, відділеної від основної ділянки дорогою, стежкою, межею, вживається лексема *клапоть* ХЕ "клапоть" та похідний деминутив *клаптик* ХЕ "клаптик". В українській мові обидві форми є загальноновживаними й позначають ‘невелику, незначну частину якоїсь поверхні (поля, лісу тощо)’ [СУМ, IV, 173–174], напр.: *Четвертий рік обробляю **клапоть** своєї землі сам* (АСЛЦ); *З такого **клаптика** землі ситим не будеш* (Коб., Земля, 420).

У сучасній українській мові на позначення частини орного поля зафіксовано лексему *кусок* ХЕ "кусок", одне із значень якої – ‘невелика ділянка поля’, напр.: *Гарний **кусок** землі дістався Івоніці* (Коб., Земля, 30). Цей номен є полісемічним і широко відомим у значенні ‘шматок, взагалі частина чого-небудь’ [СУМ, IV, 416]. У розмовній мові на позначення частини орного поля, крім цієї, зафіксовано синонімічну лексему *шматок*. Синонімічне значення має і лексема *латка* ХЕ "латка" на позначення ‘площі, ділянки тощо, яка виразно виділяється з чогось, відрізняється від чого-небудь’ [СУМ, IV, 454–455], напр.: *Засіяли останню **латку** городу та й пішли обідати* (АСЛЦ).

На позначення частини земельного угіддя вживається похідна власномовна лексема *міжряддя*, що має прозору мотивацію. У сільськогосподарському виробництві міжряддями номінують проміжки поля, засіяного однорічними культурами, напр.: *В широких **міжряддях** кукурудзи можна обробляти поле протягом усього весняно-літнього періоду* (Землеробство–1964, 257); *Механізація обробітку **міжрядь** просапних культур має вирішальне значення для підвищення їх урожайності* (Землеробство–1964, 315). Міжряддя є особливою структурною частиною угіддя, відведеного під багаторічні насадження,

бо саме ця частина піддається обробітці і може використовуватися під посіви інших культур, напр.: *У міжряддях кущових ягідників восени проводять мілку зяблеву оранку* (ВЕС, 252); *У міжряддях суніць під час вегетації тричі розпушують ґрунт культиватором* (ВЕС, 252); *Міжряддя зрошуваних виноградників повинні бути не меншими за 3 метри* (Сад. і вин., 315). На позначення міжряддя в саду у спеціальних текстах функціонує синонімічний номен, виражений словосполученням *пристовбурна смуга*, напр.: *Обробіток пристовбурних смуг – обов'язків агрозахід при використанні міжрядь у молодих садах* (ВЕС, 252); *Восени пристовбурні смуги орють або дискують* (ВЕС, 252).

Слово міжряддя ХЕ "міжряддя" внесено до реєстру "Словника української мови" і кодифіковано зі значенням "площа між рядами посаджених або посіяних рослин" (СУМ, IV, 727).

2.3. Назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь

2.3.1. Назви багаторічних насаджень

Сад

Земельні угіддя, які використовують для вирощування плодкових дерев та кущів, позначаються в українській мові питомою лексемою *сад* ХЕ "сад", яка належить до словотвірного гнізда дієслова праслов'янського походження *садити* (ЕСУМ, 5, 162), що як садівничий термін відоме всім слов'янським мовам. Л. Гумецька відзначає, що в староукраїнських пам'ятках XIV–XV ст. воно виступає в сполученні з іменником *виноград*, а віддієслівний іменник у цьому ж значенні виступає у сполученні з іменником *сад*. Утворений від дієслова *садити* шляхом регресивної деривації, іменник *сад* поширений у слов'янських мовах не з тотожним значенням: "сад, город, парк" – у західнослов'янських; "насадження, плантація, пліт" – у південнослов'янських мовах. У пам'ятках староукраїнської мови XIV–XV ст. вона вживалася з двома значеннями: 1) у сучасному – "ділянка землі, засаджена фруктовими деревами"; 2) "дерево, насадження" [Гумецька, 20].

Лексема *сад* ХЕ "сад", а також похідні *садок* ХЕ "садок", *садочок* ХЕ "садочок" широко представлені у творах художньої літератури XIX–XX ст., напр.: *Але ще дочекаються наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої сади* (Коц., 2, 93); *Поля у Корнія мало. Сад і город окремо* (Самчук, 68); *А сад... здайте... міністерству землеробства, хай воно влаштує розсадник, от і працюйте на ньому* (Довж., 2, 233); *Я почав сад на пустирі, шукаючи нових шляхів для створення кращих плодів* (Довж., 2, 260); *Іще пам'ятаю: був гарний літній день, і все навколишнє здавалося прекрасним: сад, город, соняшники, й мак і ниви за городом* (Довж., 57); *Оцей сад можна вважати живим літописом нашої артілі* (Гонч., 3, 278); *Садок, і пасіка, і дід. У курені суха солома* (Луків, 95); *Жінки згрібають*

листя у садах (Луків, 115); *Бджола на квітку сіла посеред саду-раю* (Луків, 158); *Осінь бредє золотими садами, Гронами грає рясний виноград*. *Схоже майбутнє на чашу з плодами, А пережите – на стишений сад* (Луків, 160). Лексичні одиниці *сад*, *садочок* засвідчені українськими народними піснями, напр.: *Наша пані господиня сад обгородила* (Жнив. пісні, 146); *Господиня по садочку ходила, червону каліноньку ломила* (там само, 163).

Широке побутування слів на позначення саду у фольклорних та художніх текстах не є випадковим. Етнограф Ф. Вовк відзначає, що “закоханість українців у садках та городах ще й досі є етнографічною рисою українців. Але на Україні справа не обмежується самими садками навколо хати, при найменшій земельній спроможності українці завжди заводили ... сади поза межами обійстя” [40, 58].

В. Жайворонок відзначає, що сад – окраса обійстя українця, невід’ємна частина українського національного пейзажу, майстерно відтвореного в літературі та мистецтві. Наділена знаком святості народнопоетична назва саду *сад-виноград* [67, 519–520]. У цьому композиті другий компонент зберігає давнє значення іменника *виноград* “сад” (ЕСУМ, I, 378).

Найпоширенішими в Україні були вишневі сади. Вони опоетизовані майстрами українського слова й оспівані в українських народних піснях, напр.: *Тече річка невеличка з вишневого саду* (33, 237); *Вийшла, вийшла дівчинонька в сад вишневий воду брать* (33, 239). В. Жайворонок відзначає, що вишневий сад – символ Батьківщини, дому, господи, родини [67, 89]. Вірогідно, що поширення вишневих садів спричинило появу спеціальних назв на їх позначення – *вишник* ХЕ “вишник” “садок з вишневих дерев або молода вишнева порість”, *вишничок* ХЕ “вишничок”, *вишняк* ХЕ “вишняк”, *вишнячок* ХЕ “вишнячок” (СУМ, I, 543–544).

Назва *сад* функціонує і в текстах фахового призначення, де відображено систему понять садівництва як галузі народного господарства. У спеціалізованих господарствах на позначення саду функціонує словосполучення *садовий масив*, напр.: *У великих господарствах, де є кілька віддалених садових масивів і пасік, сім’ї бджіл підвозять у сад на початку цвітіння* (ВЕС, 273). У спеціальній літературі сад позначають термінологічним сполученням *плодовий сад* ХЕ “плодовий сад”, напр.: *Плодовий сад – земельний масив або присадибна ділянка землі, зайняті багаторічними плодово-ягідними насадженнями – деревами і кущами* (УСГЕ, II, 519). Із словом *сад* утворено термінологічні словосполучення, що є спеціальними назвами різновидів саду, виокремлених за якоюсь ознакою:

за віком дерев сади: *молодий сад, плодоносний сад;*

за видом насаджень: *кісточковий сад, зернятковий сад* (ВЕС, 322);

за спеціалізацією: *маточно-сортовий (прищепний) сад* ХЕ “маточно-сортовий (прищепний) сад”, *маточно-насіньвий сад* ХЕ “маточно-насіньвий

сад" : *маточно-сортовий (прищепний) сад* – це насадження районуваних і перспективних сортів плодкових порід; *маточно-насіннєвий сад* ... у цих садах вирощують районувани в цій зоні підщепи і сорти (Сад. і вин., 72).

У “Словнику української мови” лексему *сад* зареєстровано зі значенням “1. Спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодіві дерева, кущі тощо // Присадибна ділянка, засаджена плодівими деревами, квітами тощо”. В ілюстративному матеріалі засвідчено словосполучення *сортівипробувальний сад* (СУМ, IX, 9). Як абсолютний синонім зареєстровано похідне *садок*, а біля реєстрового *садочок* подано ремарку *зменш.-пест.* до *сад* і *садок* (СУМ, IX, 14).

До різновидів садових насаджень відносять земельні ділянки, на яких вирощують земельні культури. На їх позначення вживається суфіксальний дериват іменника *ягода* слово *ягідник*. Номен *ягідник* засвідчений як назва одного з типів земельних угідь у фаховій літературі із загальних проблем землеробства та спеціальних працях із садівництва, напр.: *Питома вага орних земель у Лісостепу становить 65 %... садів і ягідників – 1,2 %* (Землеробство–1964, 352); *Календар робіт в ягідниках. Січень. Проводять снігозатримання на молодих плантаціях суниць... Листопад... В посушливих районах проводять вологозарядковий полив усіх ягідників* (ВЕС, 159); *Еродовані ґрунти у степовій зоні можуть бути використані для закладання садів і ягідників після внесення високих норм гною* (Кол. сади, 41). У “Словнику української мови” іменник *ягідник* ХЕ "ягідник" кодифіковано зі значенням “місце, де ростуть ягоди // ділянка, на якій вирощують ягідні культури” (СУМ, XI, 623).

Виноградник

На позначення угідь, де вирощують виноград, у сучасній українській мові вживається лексема *виноградник*, мотивований назвою рослини. За даними “Етимологічного словника української мови” слово *виноград* засвоєно зі старослов’янської мови, в якій було калькою гот. *weinagards* “виноградник”, утвореного з основ *wein-* “вино” і *gard* “город, сад”, спорідненого з псл. **gord-* “город”; на східнослов’янському ґрунті втрачено значення другого компонента і слово сприймається як просте (ЕСУМ, I, 378). Старослов’янське запозичення ввійшло до словникового складу всіх східнослов’янських мов. У текстах старослов’янського походження номен *виноград* уживався із семантикою “сад” [126, 256]. Л. Гумецька відзначає, що в XIV–XV ст. назва *виноград* ХЕ "виноград" засвідчена тільки в молдавських грамотах переважно зі значенням “виноградник”, а іменник *виноградник* ХЕ "виноградник" з агентивним суфіксом – зі значенням “виноградар” [Гумецька, 21]. Лексеми *виноград* і *виноградник* із цими значеннями засвідчуються і в наступні століття. У “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” слово *виноградникъ* зареєстровано зі значеннями “1. Ділянка землі, де

вирощують виноград”, “2. Те саме, що **виноградарь**” (СУМ XVI–XVII, 4, 69). Перше значення у словниковій статті представлено тільки одним контекстом з Пересопницького євангелія, тому можемо зробити припущення, що побутування слова *виноградникъ* “ділянка” було ще неактивним. Номен *виноградъ* зареєстровано зі значеннями “1. Кущі, виноградна лоза”, “2. Ягоди винограду”, “3. Ділянка землі, де вирощують виноград, виноградник” (СУМ XVI–XVII, 4, 69). Паспортизація третього значення лексеми багатьма фрагментами з текстів різних жанрів засвідчує активне використання назви *виноградъ* у значенні “сад, виноградник”.

Історію семантичного розвитку лексичних одиниць *виноградникъ* і *виноградъ* в українській мові дослідила В. Карпова. Вона, зауважує, що однозначні назви *виноградъ* ХЕ "виноградъ" та *виноградникъ* ХЕ "виноградникъ" були семантичними дублетами до східнослов'янської лексеми *садъ* та її дериватів із значенням агентивності (*садовникъ*, *садовничій*). У зв'язку з цим уже в XV ст., а ще виразніше в XVI–XVIII ст., спостерігається перерозподіл значень між окремими компонентами цієї лексико-семантичної групи. Слово *виноградъ* поступово набуває значення “рослина *Vitis*”, “плід цієї рослини”, “кущ цієї рослини”. Лексема *виноградникъ* почала переймати на себе локальне значення замість агентивного. Цьому, очевидно, сприяла і його морфологічна будова, яка полегшувала входження цього слова в групу суфіксальних утворень на зразок *будинокъ*, *березникъ*, *осичникъ*, *в'шникъ* і под. із значенням “сукупність дерев, насадження дерев цього виду”. Перехід лексеми *виноградникъ* із церковнослов'янської лексико-семантичної системи до східнослов'янської (староукраїнської) супроводився в окремих випадках і відповідним фонетичним переоформленням. Процес перерозподілу значень між компонентами цієї лексико-семантичної групи остаточно завершився вже в новій українській літературній мові, залишивши в говорах сліди деяких семантичних архаїзмів [ІУМЛФ, 334].

У “Словнику української мови” слово *виноградник* реєструється зі значенням “ділянка землі, плантація, де вирощується виноград” (СУМ, I, 441). Лексема *виноградник* засвідчена в художніх творах, напр.: *Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, ... дістався йому ще від батька* (Коц., 1, 191); *Виноградники Бергмана ... лежали приблизно на півтори версти від пристані* (Хвил., 2, 63); *На виноградниках пуди кетягів на кожному кущі, в саду гілля гнеться під плодами* (Гонч., 3, 282). У творі М. Коцюбинського “Для загального добра”, де автор описує працю виноградарів, засвідчено вживання лексеми *садок* як синонімічної лексемі *виноградник*, напр.: *А хіба законно садив він виноградники, що дає право нищити їх... Забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їхні; На щастя, за виноградник Замфірів Філоксера далеко не пішла. В сусідньому садку знайдено кілька кущів, а далі поки що було добре* (Коц., I, 196, 210). У “Словнику

української мови” ця синонімія не відображена.

Слово *виноградник* є номеном і в термінологічній сфері виноградарства та садівництва і функціонує в текстах фахового призначення. Як і сади, виноградники поділяються на молоді і плодоносні, що відображається у відповідних словосполученнях, напр.: *На плодоносних виноградниках старанний обробіток ґрунту забезпечує умови для ростових процесів ... На молодих виноградниках систематичний обробіток ґрунту сприяє приживлюваності рослин* (Сад. і вин., 314).

Квартал

За даними “Етимологічного словника української мови”, лексему *квартал* ХЕ "квартал" запозичено з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво від латинського *quartale* “чверть, міра площини, об’єму, часу” (ЕСУМ, II, 415). У “Словнику іншомовних слів” виокремлено такі значення лексеми *квартал*: 1) частина міста; 2) четверта частина року; 3) в лісівництві – одна з квадратних ділянок, на які поділяють ліс (СІС, 323).

Лексема *квартал* позначає ділянки, на які розбивають угіддя, зайняті під багаторічні насадження – сади, ягідники, хмільники, виноградники. Функціонування слова *квартал* ХЕ "квартал" з цим значенням виявлено тільки у спеціальній сільськогосподарській літературі, напр.: *Поле, де садять суниці, поділяють на квартали* (ПСГ, 761); *Квартал – вихідна (основна) структурна одиниця території саду* (Сад. і вин., 127); *Виділену під виноградник площу розбивають на квартали і клітки під керівництвом спеціаліста-землевпорядника* (Сад. і вин., 312); *Найважливішими роботами є підготовка ґрунту до садіння підщеп, поділ поля на квартали* (ВЕС, 284); *Квартал яблуні сортів літнього строку досягання ремонтують літнім сортом* (ВЕС, 323); *Перед садінням плодового саду проводять планування земельного масиву, його розбивають на квартали* (УСГЕ, II, 519); *Під хмільник слід відводити ділянку рівну або з невеликими схилами ... на південь. Її поділяють на т. зв. квартали площею 2–2,5 га* (УСГЕ, III, 437).

Розсадник

Розвиток садівництва неможливий без підготовки якісних саджанців, які вирощують у розсадниках, тому частину земельних угідь використовують для закладання розсадника. Номен *розсадник* належить до словотвірного гнізда питомого дієслова *садити* (ЕСУМ, V, 162–163). У “Словнику української мови” *розсадник* зареєстровано зі значенням “2. Місце, ділянка, де вирощують молоді рослини для пересадки” (СУМ,

VIII, 800). У фаховій літературі позначається також словосполученням *плодовий розсадник*, напр.: *Обробіток ґрунту в розсаднику*. У *розсадниках* досить ефективні кінні культиватори струги (ВЕС, 252); *Саджанці плодкових культур після викопування з плодового розсадника прикопують на прикопних ділянках* (ВЕС, 309).

Земельні ділянки розсадників поділяються на менші території, для позначення яких уживається похідний дериват запозиченого іменника *школа* – номен *шкілка* ХЕ "шкілка", що втратив значення демінутивності, напр.: *В шкілці встановлюють трьохпільну сівозміну, причому два поля займають бобовими культурами, а третє – щепами... Вибрану під шкілку ділянку орють восени* (ПСГ, 784). Іменник *шкілка* увійшов до термінологічного сполучення *шкілка саджанців (відділення формування)* ХЕ "шкілка саджанців (відділення формування)", напр.: *Ділянки, відведені під шкілку саджанців, розбивають на поля сівозміни* (УСГЕ, II, 519); *Шкілка саджанців (відділення формування) власне і є плодковим розсадником, де вирощують щеплені саджанці. Відділення складається з двох-трьох полів* (Сад. і вин., 72). У "Словнику української мови" лексема *шкілка* ХЕ "шкілка" зареєстрована з кількома значеннями, серед яких виокремлено і термінологічне: "Ділянка, де вирощують саджанці деревних та кущових рослин; розсадник" (СУМ, XI, 474).

Номен *розсадник* входить також до термінологічного словосполучення *селекційний розсадник* ХЕ "селекційний розсадник", напр.: *Селекційний розсадник – розсадник, у якому провадять першу порівняльну оцінку потомств...; Під селекційний розсадник відводять найбільш вирівняну за рельєфом, ґрунтовим покривом і рівнем родючості ґрунту частину поля селекційної сівозміни, на якій провадять ретельний передпосівний обробіток ґрунту* (УСГЕ, III, 160).

У перекладній частині "Російсько-українського сільськогосподарського словника" зареєстровано такі назви на позначення розсадника: *розсадник, садова шкілка, виноградна шкілка, плодковий розсадник, овочевий розсадник* (РУСГС, 273).

Назва *розсадник* засвідчена і в художніх творах, напр.: *А сад... здайте... міністерству землеробства, хай воно влаштує розсадник, от і працюйте на ньому* (Довж., 2, 233); *Сьогодні мене вже не обходить, мій чи не мій буде розсадник* (Довж., 2, 392).

2.3.2. Назви кормових угідь

Пасовища

За даними лексикографічних праць, на позначення пасовища протягом усіх історичних періодів за допомогою різних суфіксів і префіксів утворилася низка лексем, що належать до дериваційного гнізда дієслова праслов'янського походження **pasti* "пасти" (ЕСУМ, IV, 308). Ці іменники належать до семантичної групи *nomina loci*, що мотивуються

дією, яка на ньому відбувається [68, 28]. М.Л. Худаш відносить назви кормових угідь до номенів на означення сільськогосподарських угідь, пов'язаних із тваринництвом. Дослідник відзначає, що в пам'ятках української мови XIV–XV ст. засвідчено іменники *с҃ножать* ХЕ "с҃ножать", *вигін* ХЕ "вигін", *паства* ХЕ "паства" [Худаш, 155]. У "Матеріалах" І. Срезневського зі значенням "пасовище" зареєстровано лексеми *паства* ХЕ "паства", *паствина* ХЕ "паствина" (Срезн., II, 883); у "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." – *паства* ХЕ "паства" і *паствисько* ХЕ "паствисько" (ССУМ, II, 129); у "Матеріалах" Є. Тимченка – *пасовище* ХЕ "пасовище", *паствисько* ХЕ "паствисько", *пастовник* ХЕ "пастовник", *пастовня* ХЕ "пастовня" (Тимч., II, 87). У "Словнику української мови" П. Білецького-Носенка зареєстровано слова *пастовень*, *пастовник* "луг, огорожений для випасу худоби" (Біл.-Нос., 273); у "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка: *пасовисько* ХЕ "пасовисько", *пасовище* ХЕ "пасовище", *пасовиця* ХЕ "пасовиця", *пастівень* ХЕ "пастівень", *пастівник* ХЕ "пастівник" (Грінч., III, 100–101); у "Словнику синонімів" зареєстровано синонімічний ряд лексем на позначення пасовищ, напр.: *пасовище* ХЕ "пасовище", *пасовисько* ХЕ "пасовисько", *випас* ХЕ "випас", *царина* ХЕ "царина", *паша* ХЕ "паша", *пастівник* ХЕ "пастівник" (розм.), *попас* ХЕ "попас" (розм.), *попасище* ХЕ "попасище" (розм.), *пастівень* ХЕ "пастівень" [*пастовень* ХЕ "пастовень"] (діал.), *пашня* ХЕ "пашня" (діал.), *пастьба* ХЕ "пастьба" (рідко), *вигін* ХЕ "вигін" (поблизу села) (ССн, II, 124). У "Словнику української мови" лексичну одиницю *пасовище* ХЕ "пасовище" кодифіковано зі значенням "ділянка землі з трав'янистою рослинністю, де пасеться худоба, птиця" (СУМ, VI, 88).

Назви на позначення пасовищ широко представлені в художніх творах, напр.: *І якось так випадєє щоразу, що батька застає він ... просто серед пасовищ, де старий стоїть коло отари з тирлигою* (Гонч., 5, 6). В оповіданні Панаса Мирного "День на *пастівнику*" на позначення пасовища засвідчено назву *пастівник* і синонім *толока*, напр.: *Вони ще збираючись на пастівник, порахувалися одну з'їсти у обід, другу за полуднем* (Мирний, 170); *Ось уже кінчилась і толока, сіріла курявом широка проїжджа дорога* (там само, 180). Слово виявлено й у творах сучасних українських письменників, напр.: *Повернувшись з пастівника, кинувши в сінешній куток батіг, він хапав окраєць і мерщій на шовковицю* (Мушкетик, 189); *А може, поля не ті. Отам був пастівник і я там корови пасла* (там само, 198).

У "Словнику української мови" лексемі *пастівник* подано з ремаркою *діал.* (СУМ, VI, 91), а у "Словнику синонімів" – з ремаркою *розм.* (ССн, II, 124). Наведений далі контекст засвідчує синонімію слів *поле* і *пасовисько*, напр.: *Улітку пасеться череда тихо та мирно собі на пасовиську. І от одного тихого вечора ... череда не йшла, а з диким і страшним ревом мчала з поля* (Вишня, Ревисце, 222).

Однак відзначимо, що це слово зареєстроване в галузевому словникові: *пастбище* – *пасовище*, *пасовисько*, ***пастівник*** (ПССГТ, 60).

Етимологічно споріднений з дієсловом *пастити* й іменник *паша*, який відомий у багатьох слов'янських мовах (ЕСУМ, IV, 324). Напр.: *Челядь вже біля брами збилась в воротах, як сіра отара, яку женуть вранці на пашу* (Коц., 2, 130); *Погнала товар у цілком противну сторону на пашу* (Коб., Земля, 184).

До цього ж словотвірного гнізда належить префіксальний дериват *випас* ХЕ "випас", засвідчений у художніх, напр.: *Батько ... незабаром гомонів уже про те, що найдошкульніше його пече; про настриг вовни в цьому році та про випаси, що їх дедалі скорочують* (Гончар, 5, 8); *Яковенко цим катамараном переправляв на задніпровські випаси худобу* (Загреб., 2, 382) та наукових текстах, напр.: *Поєднують використання природних і штучних випасів* (ПСГ, 1114); *В багатьох колгоспах, ... де є обмежені випаси ... утворюють штучні пасовища* (ПСГ, 1116); *На ріллі в колгоспах Карпат припадає лише 24 % земельних угідь, тим часом як на сіножаті і випаси – 43 %* (Землеробство–1964, 357). Розглянуті найменування кормових угідь мають прозору мотивацію і співвідносні з дієсловом *пастити*.

Крім назв, мотивованих дієсловом *пастити*, на позначення пасовища в українській мові вживається назва *вигін* ХЕ "вигін", споріднена з дієсловом *гнати* (ЕСУМ, I, 534) і засвідчена як художніми, так і науковими текстами, напр.: *Худоба бродила по вигону, пощипуючи молодесеньку травичку* (Тютюнник, Вир, 177); *У більшості колгоспів, які мають низьковрожайні вигони та сінокоси, ці угіддя доцільно розорювати* (ПСГ, 46). Наведений далі контекст засвідчує синонімію слів *паша* ХЕ "паша" і *вигін* ХЕ "вигін": *Приносить воду, біжить на вигін... звідти має прийти її напасена теличка... Он йде з паші її будуча корівка* (Самчук, 70). У "Словнику української мови" слово *вигін* ХЕ "вигін" кодифіковано зі значенням "простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю" (СУМ, I, 373).

До словотвірного гнізда лексеми праслов'янського походження **tolk* "товкти, тиснути" належить питома назва *толока* (ЕСУМ, V, 594). П. Білецький-Носенко реєструє *толока* тлумачить як "орна земля чи сінокіс, яка використовується як пасовище" (Біл.-Нос., 354). У словнику за редакцією Б. Грінченка слово *толока* подано з двома значеннями, одне з яких – "поле під паром, яке використовують для випасу худоби; вигін" (Грінч., IV, 272–273). Лексема широко представлена у творах українських письменників, напр.: *Черета звернула з толоки на шлях, простяглася до села і підняла за собою куряву* (Н.-Лев., 32); *На другий день погнав я пастити. Хлопці полягали спати на толоці* (Тютюнник, Вир, 29). Синонімію лексем *пасовище* ХЕ "пасовище" і *толока* ХЕ "толока" засвідчують наукові тексти, хоч у них останнє слово вживається зрідка, напр.: *У дрібних селянських господарствах парове поле протягом весняно*

-літнього сезону використовували для пасіння худоби (як *толоку*) (УСГЕ, III, 186); Оскільки пар використовували як *пасовище (толоку)* і оранку проводили влітку, збільшувалася забур'яненість полів (Землеробство–1991, 231). У “Словнику української мови” слово *толока* кодифіковано як полісем, у якому виокремлено значення “залишене під пар поле, що служить пасовищем для худоби” (СУМ, X, 180).

Широке розмаїття найменувань засвідчено і в говірках. Наприклад, у західнополіських говірках уживаються лексеми *пастовень* ХЕ "пастовень", *пазбисько* ХЕ "пазбисько", *пазбище* ХЕ "пазбище", *пастовник* ХЕ "пастовник", *пастівник* ХЕ "пастівник", *паша* ХЕ "паша", *паринина* ХЕ "паринина" [Аркушин, II, 22, 23, 27, 31]; у говірках Черкащини – *пастовище* ХЕ "пастовище" [125, 93].

У досліджуваних говірках Західного та Правобережного Полісся, а також бойківських та гуцульських на позначення семи ‘місце, де постійно пасеться худоба’ функціонують синонімічні лексеми з чисельними фонетичними варіантами: *пазбище* ХЕ "пазбище" – *пазбище*; *пазбисько* ХЕ "пазбисько" – *пазбис'ко*, *пасвіс'ко*, *паз'биска*, *пас'биско*, *пасбище*, *пазвище*, *пазбища*, *паз'бище*, *пастбище*, *пастбище*, *пас'бище*; *паранка* ХЕ "паранка" – *паранка*; *пастовень* ХЕ "пастовень" – *пастовен'*, *пастовен'*, *пастовин'*, *пастувен'*; *пастовник* ХЕ "пастовник" – *пастоўник*; *пасовисько* ХЕ "пасовисько" – *пасовіс'ко*, *пасовіско*, *пасовіс'ко*, *пас'івіс'ко*; *паша* ХЕ "паша" – *паша*; *пасище* ХЕ "пасище"; *пасло* ХЕ "пасло"; *загін* ХЕ "загін" – *загон*; *прогін* ХЕ "прогін" – *прогін*; *стоячка* ХЕ "стоячка" – *стойа'чка*; *стіло* ХЕ "стіло" – *ст'іло*; *заміжок* ХЕ "заміжок" – *зам'жок*; *попас* ХЕ "попас" – *попас*; *попасок* ХЕ "попасок" – *попасок*; *угор* ХЕ "угор" – *угор*; *стовклисько* ХЕ "стовклисько" – *стовклис'ко*, *стоўкліс'ко*; *царіна* ХЕ "царіна"; *царінка* ХЕ "царінка"; *толока* ХЕ "толока"; *грунь* ХЕ "грунь" – *грунь*; *переліг* ХЕ "переліг" – *переліги*, *пасовіна* ХЕ "пасовіна" – *пасовіско*; *випаса* ХЕ "випаса"; *віратія* ХЕ "віратія"; *вегун* ХЕ "вегун"; *оболоня* ХЕ "оболоня" – *оболон'я*, *оболон'е*. Лексико-семантична група на позначення пасовища розширюється через функціонування репрезентантів, які конкретизують місце розташування пасовища щодо інших сільськогосподарських угідь та в межах визначеної території. Зокрема, сема ‘місце у (серед, під, за) лісі, де можна випасати худобу’ представлена лексемами (відповідно) *прилука* ХЕ "прилука", *полонина* ХЕ "полонина", *полоніна* ХЕ "полоніна", *полонінка* ХЕ "полонінка", *полонінка* ХЕ "полонінка", *полоніночка* ХЕ "полоніночка", *копань* ХЕ "копань", *копан'*, *зруб* ХЕ "зруб", *поруб* ХЕ "поруб", *чертіж* ХЕ "чертіж" [Онишкевич, II, 107]; *полена* ХЕ "полена", *поленка* ХЕ "поленка", *ріжа* ХЕ "ріжа", *ріжина* ХЕ "ріжина"; *лаз* ХЕ "лаз" [Закревська, 157, 153; Аркушин, I, 320, 375, 402; Аркушин, II, 107, 367]; лексема *занив* ХЕ "занив" відома зі значенням ‘пасовище ХЕ "пасовище" за нивами’; сема ‘віддаленість / приближеність пасовища до населеного пункту’ реалізується лексемами *пастівнік* – ‘місце для пасовища поблизу села (переважно обгороджене)’, *загони* ХЕ "загони" – ‘місце, віддалене від села,

де випасається худоба', *вiпуск* ХЕ "вiпуск" – 'пастiвень бiля села', напр.: *Там у нас вiпуск; пасеце ко́ни, ко́рови, гу́си* [Онишкевич, I, 278; Закревська, 145; Аркушин, I, 165]. У межах досліджуваної групи можна виділити семи-опозити: 1) 'назви пасовища щодо рельєфу': *бeрег* ХЕ "бeрег" зі значенням 'гористе місце, пасовисько', *полонина* – 'високогірне пасовище', *заходи* ХЕ "заходи", *заході* ХЕ "заході" – 'місце серед болота, де влітку випасали корів і де пастух мав землянку'; 2) 'назви пасовища щодо особливих природних умов розташування' – лексеми *луг*, *зарінок* із семантикою 'пасовисько коло річки', напр.: – *Ой, зайду бо йа в туги-луги. – Йак соловієц' при туз 'і-луз'і; ждджері, ждджер* – 'пасовище з непересихаючим джерелом і річечкою'; *кічир* – 'місце, заросле корчами, де пасуть худобу' [Закревська, 23; Аркушин, I, 179, 153; Онишкевич, I, 418, 351]. В. Жайворонок лексеми на позначення пасовищ також відносить до мовних знаків української етнокультури [67, 86].

В агрономічній сфері головною лексичною одиницею на позначення земельного угіддя, що використовується для випасу свійських тварин, є слово *пасовище* ХЕ "пасовище", утворене за допомогою суфікса *-ищ-е*, що є найбільш продуктивним при творенні назв поля [Закревська, 293], напр.: *Питома вага орних земель в Лісостепу становить 65 %, значно більше, ніж на Поліссі, луків тут 8,5 %, вигонів і пасовищ – 6,3 %* (Землеробство–1964, 352); *У цій зоні [Карпат] найвищі елементи рельєфу і круті схили використовують переважно як луки і пасовища* (Землеробство–1964, 357); *У рослинництві найкритичнішою ланкою є кормовиробництво, насамперед – виробництво кормів на природних сінокосах і пасовищах* (Землеробство–2002, 197); *Характерним для зони [Полісся] є велика площа продуктивних кормових угідь, сіножатей і пасовищ* (Землеробство–2002, 344). Номен *пасовище* на позначення структурного елемента сільськогосподарських угідь засвідчено і в статистичних звітах, напр.: *Загальна земельна площа і розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками і землекористувачами у 2005 році. Всі сільськогосподарські угіддя. З них: рілля, сіножаті, пасовища / Рілля, сади, виноградники, сіножаті і пасовища* (СГУ, 67); *Структура сільськогосподарських угідь у 2005 році. Всі категорії господарств. Багаторічні насадження – 2,2 %, перелоги – 0,8 %, сіножаті – 4,7 %, пасовища – 8,9 %, рілля – 83,4 %* (СГУ, 68). У спеціальній літературі трапляється і словотвірний варіант з менш продуктивним суфіксом *исько* – *пасовисько* ХЕ "пасовисько", наприклад в "Українській сільськогосподарській енциклопедії", де до реєстрового *пасовисько* додано синоніми *випас* ХЕ "випас", *вигін* ХЕ "вигін", напр.: *Пасовиська, випас, вигін – один з видів сільськогосподарських угідь, рослинність яких використовують для пасіння худоби* (УСГЕ, II, 466).

У сучасному землеробстві запроваджують системи обробітку природних пасовищ, щоб збільшити їх продуктивність та продовжити

період використання. Оброблювані пасовища в науковій літературі позначають словосполученням *культурні пасовища (пасовиська) ХЕ "культурні пасовища (пасовиська)"*, напр.: *В дослідях Інституту землеробства і тваринництва західних областей ... на 1 га неполіпшених природних пасовищ було одержано 7,2 ц кормових одиниць, а з довголітнього культурного пасовища – понад 30 ц (Землеробство–1964, 369); ... таким чином з культурних пасовищ одержують більше корму і з меншою собівартістю (Землеробство–1964, 370); Культурні пасовиська – високопродуктивні пасовиська з травостоєм злаково-бобових або злакових рослин, де запроваджено високу агротехніку і загінну систему випасання сільськогосподарських тварин (УСГЕ, II, 225–226); В. Нарцисов виділяє такі ланки сучасних систем землеробства: порядок використання землі у сівозмінах ... а також на ділянках поза сівозмінами (культурні пасовища і сіножаті) (Землеробство–1991, 236); Основою організації зеленого конвеєра є створення культурних пасовищ та сінокісно-пасовищних сівозмін (Землеробство–2002, 344).*

При застосуванні систем сівозміни одному з полів, яке входить до сівозмінної структури, на визначений період відводиться роль пасовища, для чого поле спеціально засівають травами. Диференційна ознака природних і спеціально створених пасовищ не має однослівного лексичного позначення, а реалізується словосполученням із семантично опозиційними прикметниками *природний і штучний*, напр.: *У прифермських сівозмінах ... вирощують рослини для одержання зелених кормів, для штучних пасовищ (Землеробство–1964, 359); Для штучних пасовищ висівають багаторічні трави (Землеробство–1964, 361); При випасання ВРХ на слабкозадернованих бідних природних пасовищах забруднення молока радіонуклідами в 2–3 рази вище, ніж при випасанні на луках з добрим травостоєм (Землеробство–2002, 199). Пасовище в системі сівозміни позначають ще й прикметником *змінне*, напр.: *Здебільшого ж кормова база УРСР повинна ґрунтуватися на змінних сінокосах та пасовищах, тобто на кормових угіддях в системі сівозміни (ПСГ, 1112); У лукопасовищних сівозмінах в основному вирощуються багато- і однорічні трави. В них щороку виділяють кілька трав'яних полів для змінного пасовища, яке використовується від 2 до 5 років (Землеробство–1991, 110).**

У перекладній частині “Російсько-українського сільськогосподарського словника” на позначення пасовища зареєстровано такі синоніми: *пасовище, пасовисько, випас*, а також словосполучення з опорною лексемою *пасовисько*: *болотяне, гірське, природне, штучне, лісове, низинне, громадське, дослідне, відгінне, перегінне, польове, постійне, степове, поліпшене (РУСГС, 263).*

Сіножаті

На позначення кормових угідь в українській мові засвідчено складні слова з першим іменниковим компонентом *сіно*, а другим – дієслівним, що реалізують семему “зрізати траву”. Композит *сіножатъ* ХЕ “сіножать” активно побутував уже в староукраїнській мові (ССУМ, II, 412) і продовжував функціонувати в наступні історичні періоди розвитку української мови (Тимч., II, 382). П. Білецький-Носенко вносить до реєстру слова *сіножатъ* ХЕ “сіножать” “сінокіс, луг” та демінутиви *сіножатка* ХЕ “сіножатка”, *сінокосець* ХЕ “сінокосець” (Біл.-Нос., 327). У словнику за редакцією Б. Грінченка зафіксовано словотвірні варіанти *сіножатка* ХЕ “сіножатка”, *сіножаття* ХЕ “сіножаття” та *сінокіс* ХЕ “сінокіс” (Грінч., IV, 127). Ці назви побутують у художніх творах, напр.: *Небо задивилось в озерці, на сіножаті* – віз (Коц., 2, 117); *Пропадуть сіножаті, засипле їх ледом, і буде плакать голодна худібка* (Коц., 2, 263); *Білі довгі пасма полотен, що пишалися кожного літа у Марійки в поблизькості бурдея в саду або на сіножаті* коло конюшини, були старанно звиті й заховані (Коб., Земля, 193); *Сінокіс був у нас гуртовий, ніхто не міг його поділити, бо кожен боявсь, що йому припаде та третина якраз на коліні біля Десни* (Довж., Зачарована Десна, 46); *Тато вчора прибігли з сінокосу сердиті, люті* (Тютюнник, Вир, 245).

У говірках Середнього та Західного Полісся сема ‘місце, де скошили траву’ представлена активно вживаними власне лексичними синонімічними одиницями *синожатъ* [*синóжат’*], *покіс*, *покос*, напр.: *Пустéлим л’он на синóжат’, вунó пулижіт’, стáне вже вулукно́ одставáт’, і туд’і збира́йм. У нас пасу́ть на покосі́, на облóзі* [Аркушин, II, 145; Закревська, 52]. М. Никончук зазначає, що у західнополіських говірках синонімічні одиниці *с’інокос*, *синóжат’* та фонетичний варіант *с’іножат’* позначають і сему ‘заросле травною поле ХЕ “поле”, що свідомо не обробляється кілька років для відновлення родючості ґрунту’, яка входить до тематичної групи сільського господарства на позначення орної землі [Закревська, 30]. У говірках Волині, Наддністрянщини та Закарпаття вище зазначена сема реалізується лексемами *кос’овиця*, *коше’ниця*, *к’іш’н’а*, *с’іно’кос* [АУМ, II, карт. № 317]. Синонімічне гніздо лексем на позначення місця, де косять сіно, зафіксоване в бойківських говірках: *сіножатъ*, *сіножат’*, *сінокіс* *закіс* [*закіс*], *кізьба́*, *кіз’ба́*, *кіснэ́*, *кіснїця́*, *кіснїц’а*, *к’існїц’а*, *к’існїц’а*, *кошанїця́*, *кошанїц’а*, *оранїця́*, *оранїц’а*, *орáниц’а*. Напр.: *Вїйшли на с’інок’іс дэс’ат’ к’іс’ц’і’ї’ю. – Чийá косá шї’рша, тóго к’існїц’а пї’рша* [Онишкевич, I, 354; Онишкевич, II, 219]. Гуцульські говірки репрезентують у своєму складі лексеми *кішнїця́* з семантикою ‘частина сіножаті чи полонини, призначена для косіння’, *кішня* (*кішне*), *кізьба́* – ‘косіння та збирання трави, косовиця’, *лаз* – ‘сіножать; лука’, *поліг* – ‘покіс, скошена трава; те саме, що кішня’ [Закревська, 95, 109, 153]. Розширення семантики деяких лексем зумовлює їх функціонування на позначення часової категорії, зокрема ‘час збирання сіна’ – *сінокіс*, *сінокоса*, *сінокоси*, *косовїця́*, *косовїц’а*, *закóшувати*,

закóш'увати [Онишкевич, I, 73; 381; Онишкевич, II, 219]. У західнополіських говірках репрезентант *не́кос'* вживається для назви не викошеної трави, а в буковинських – не викошеної ділянки взагалі та вступає в антонімічні відношення на позначення процесу косіння. Напр.: *Не́кос треба на з́иму спаліти* [Аркушин, I, 344]. Чисельну групу становлять семантичні діалектизми, які об'єднані на основі семи 'сінокіс біля іншого сільськогосподарського угіддя (городу, лісу, водоймища) чи обійстя'. У бойківських говірках назва номена *загорода* мотивована розташуванням ділянки, відведеної для сінокоосу – за городами. Це слово вступає в омографічні відношення з лексемою *загорода*, яка перебуває у досліджуваній лексико-семантичній групі та на периферії, бо позначає 'місце за городами, де косять траву на сіно' і 'місце, де пасуть худобу' [Онишкевич, I, 267]. Полісемічна лексема *поплав* ХЕ "поплав" зі значенням 'будь-який сінокіс' у досліджуваній тематичній групі розширює номінативну функцію, бо конкретизує не лише територію (город), але й особливість розташування – біля води – 'сінокіс біля городів, де навесні багато води'. Напр.: *Не йіс'т' корóва с'іна з по́плава – ростравілас готáвою. По́плав скосіу́, треба но́сушіти с'і* [Аркушин, II, 73]. На позначення семи 'сінокіс серед лісу' вживається номен *смуга*, напр.: *покосіли смуги*, який в сучасній українській мові позначає узагальнену назву поверхні чи простору, 'що виділяється своїм виглядом або кольором' [Аркушин, II, 94; СУМ, IX, 495]. Конкретизує та розширює семантику лексеми *смуга* ХЕ "смуга" термінологічний словник "Загальне землеробство", вказуючи, що це 'штучно виділена частина сільськогосподарського угіддя чи ріллі, на якій висаджені чи посіяні рослини для захисту від ерозії ґрунтів' [33, 149]. Очевидно, назва лексеми *прольот* ХЕ "прольот" мотивована особливістю розташування угіддя 'сінокіс між двома рядами дерев або кущів'. Напр.: *[На ц'óму прол'óти ме́жи дóбре йдуть, а на то́му три но́мери вілет'іло, ше тако́го вірийу не бу́ло]* [Аркушин, II, 94]. Сема 'сінокіс біля хати' передається полісемічною одиницею *між* [м'іж], яка у говірках позначає і 'межу між полями чи городами' [Аркушин, I, 315].

Номени *сіножать* ХЕ "сіножать" та *сінокіс* ХЕ "сінокіс" функціонують й у фахових та офіційних текстах, напр.: *Подекуди підвищення врожайності природного сінокоосу чи пасовища потребує попередньої меліорації* (ПСГ, 1112); *У рослинництві найкритичнішою ланкою є кормовиробництво, насамперед – виробництво кормів на природних сінокосах і пасовищах* (Землеробство–2002, 187); *Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у 2005 р. Сільськогосподарські угіддя: рілля, сіножаті, пасовища* (Стат. України, 152). В "Українській сільськогосподарській енциклопедії" подано дефініцію номена *сіножать* ХЕ "сіножать": *Сіножаті – сільськогосподарське угіддя, рослинність якого систематично використовують на сіно. Під сіножаті здебільшого відводять лучні угіддя з помірним та надмірним зволоженням* (УСГЕ, III,

208). У сільськогосподарському виробництві сіножаті й пасовища можуть бути не тільки природними, а й створеними, на що вказують відповідні контексти, напр.: *Землі, зайняті під буферні смуги, виключають із складу ріллі і переводять для створення сіножатей* (Землеробство–2002, 447); *При створенні сіножатей у Степовій зоні найбільш оптимальними є травосуміші еспарцету із стоколосом* (Землеробство–2002, 455). Диференційна ознака створених і природних сіножатей реалізується за допомогою прикметників *сіяний, штучний і природний*, напр.: *Врожайність природних сіножатей* ХЕ "природних сіножатей" *і пасовищ ще далеко незадовільна* (ПСГ, 626); *Для підвищення врожайності сіяних та природних сіножатей і пасовищ велике значення має поверхневе їх удобрення* (ПСГ, 648); *У процесі створення сіяних сіножатей* ХЕ "сіяних сіножатей" *і пасовищ на схилах велике значення має оптимальний підбір видів трав* (Землеробство–2002, 454); *Під час створення сіяних сіножатей і пасовищ передбачають організацію укісного та пасовищного конвеєру* (Землеробство–2002, 457). У "Словнику української мови" ці назви кодифіковано зі значеннями: *сіножать* "2. Місце, відведене для косіння трави на сіно" (СУМ, IX, 226); *сінокіс* "те саме, що сіножать" (СУМ, IX, 227).

Лука

Під сінокіс у сільськогосподарському виробництві використовують природні утворення – луки. Назва *лука* ХЕ "лука" "рівна місцевість, вкрита травою; луг; вигин річки або берега моря" є праслов'янською і відома іншим слов'янським мовам (ЕСУМ, III, 302).

У лексичній системі української мови лексема функціонує здавна. Зареєстровано у "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." (ССУМ, I, 557). У "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка зареєстровано *лука* та ряд зменшувальних утворень: *лучка* ХЕ "лучка", *лучейка* ХЕ "лучейка", *лученька* ХЕ "лученька", *лучечка* ХЕ "лучечка" (Грінч., II, 380). У художніх творах слово *лука* ХЕ "лука" відтворює особливості українського пейзажу, і в багатьох випадках контекстуальне оточення засвідчує, що луки використовувалися як сінокоси, напр.: *Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами* (Коц., 2, 116); *На луці важко дримають чорні стоги, наче ситі воли на паші* (Коц., 2, 134); - *Ну, як ви гадаєте, вистачить сіна на зиму? – запитав Дорош, показуючи на зелені луки, що вже просили коси* (Тютюнник, Вир, 189); *Жовтий шелест жовтневих луків і туманна осіння мла. І бабуся веде онука Жовтим берегом до села* (Луків, 205). У "Словнику української мови" лексемі *лука* ХЕ "лука" кодифіковано зі значенням "1) рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду" (СУМ, IV, 553). Назви на позначення сіножатей В. Жайворонка відносять до мовних знаків української етнокультури [67, 543].

Лексема *лука* ХЕ "лука", що в загальнономовному вжитку позначає природно-ландшафтне утворення, розширює семантичний об'єм у системі землеробської лексики і стає номеном на позначення сільськогосподарського угіддя, у спеціальній літературі є видовою назвою кормових угідь, напр.: *В Радянському Союзі є величезна кількість природних кормових угідь, лук і пасовищ (... в т. ч. на Україні близько 8 млн. гектарів)* (Землеробство–1964, 367); *Лука* – сільськогосподарське угіддя, рослинність якого складається з угруповань природних або штучних (сіяних) багаторічних трав (УСГЕ, II, 262); *Організація сівозмін з посівами багаторічних трав і однорічних рослин на луках* у кілька разів підвищувала продуктивність природних кормових угідь (Землеробство–1991, 234); *Концентрація радіонуклідів у кормах, заготовлених на природних луках, залежить від багатьох факторів* (Землеробство–2002, 197).

Луки, як і інші кормові угіддя, поділяються на природні і сіяні, що на лінгвальному рівні позначається відповідними прикметниками, напр.: *За дослідями ... сіяні луки дають урожай сіна по 60–80 ц / га, а природні по 25–30 ц / га* (ПСГ, 627); *Сухіші природні луки* ХЕ "природні луки" ... *та сіяні луки* ХЕ "сіяні луки", починаючи з другого-третього року користування, відводять під угіддя комбінованого способу використання (ПСГ, 649). У землеробстві луки класифікують за природними особливостями, які позначаються прикметниками, напр.: *Заплавні та болотні луки. Це найродючіші і найурожайніші природні кормові угіддя. Низинні луки* ХЕ "Низинні луки". *Низинні луки розміщені на низинах, подах примор'я і морських лиманів. Вододільні (суходільні) луки* ХЕ "Вододільні (суходільні) луки" ... *розміщені на вододілах. Рівнинні суходільні луки* ХЕ "Рівнинні суходільні луки", як кормові угіддя, зустрічаються тільки у вигляді невеликих присільських вигонів та перелогів (ПСГ, 929).

У перекладній частині "Російсько-українського сільськогосподарського словника" зареєстровано такі словосполучення на позначення різновидів луки: *лука – болотиста, гідрофільна, гірська, природна, заливна, заплавна, штучна, лука, що коситься, купиняста, пасовищна, сінокісна, постійна, сіяна* (РУСГС, 192).

Синонімічною назві *лука* ХЕ "лука" є питоме слово *луг* ХЕ "луг" "поросла травою і кущами лука; [пасовище ХЕ "пасовище" біля річки, сінокісна низина]" (ЕСУМ, III, 297). П. Білецький-Носенко реєструє іменник *лука* зі значенням "луг, сінокіс низинний" (Біл.-Нос., 213). У "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка зареєстровано *луг* ХЕ "луг", *луженько* ХЕ "луженько", *лужок* ХЕ "лужок", *лужечок* ХЕ "лужечок" та дериват *луговина* ХЕ "луговина" "пасовище" (Грінч., II, 379). Назва *луг* широко представлена в художніх творах, напр.: *А од лівого берега аж он попід оту гору луг послався. Там копиці сіна стоять пахучого, там місцями пшениця спіє, соняшники похилили важкі жовтаві голови* (Вишня, Псьол, 79); *Луги, луги, пропахлі сіном, чи ви мене впізнали, земляка?* (

Симоненко, 44); *За селом від вогких лужків повіяло солодкою гіркуватістю,.. а за лужками виразно рухались ... дрібні постаті людей і коней* (Стельмах, Велика рідня, 272); *Над покосами марево тепле, Днина гожа, висока, ясна. Серед лугу косар косу клеple – Колихає простори луна* (Луків, 105); *Зберемось у лузі, де він коні пас* (Луків, 207). У наведеному далі контексті протиставляється семантика слів *луг* і *поле* за ознакою “орна земля – неорна земля”, напр.: *Вони ж напевне знали, душею відчували, що тут якоїсь днини загуркотять машини, впадуть отави долу і з лугу стане поле* (Луків, 264); *Кругом, женчики, кругом понад зеленим лугом, женчики кружинають, пшениці дожинають, кінець нивоньці, кінець, будемо плести вінець* (Жнив. пісні, 116).

Висновки до розділу II

На підставі позамовної сегментації досліджуваного фрагмента дійсності можна виокремити чотири тематичні мікрогрупи лексики на позначення сільськогосподарських угідь:

- найменування землі, відведеної під посіви сільськогосподарських культур;
- найменування кормових угідь;
- лексика на позначення багаторічних насаджень;
- частини сільськогосподарських угідь.

Ядро групи номінативних одиниць на позначення землі, що використовується під посіви, утворюють непохідні на сучасному мовному зрізі лексеми з праслов'янськими коренями: *земля* ХЕ "земля", *поле* ХЕ "поле", *рілля* ХЕ "рілля", *нива* ХЕ "нива", а також давні запозичення, які стали органічною частиною словникового складу української мови, – назви *лан* ХЕ "лан", *грунт* ХЕ "грунт".

Лексемний склад розширюється за рахунок словотвірних процесів, одним із наслідків якого стала поява дериватів із демінутивними суфіксами, що частіше позначають не об'єктивне зменшення, а виражають емоційне сприйняття реалій, ними позначуваних: *земелька* ХЕ "земелька", *землиця* ХЕ "землиця", *нивонька* ХЕ "нивонька", *нивка* ХЕ "нивка", *грунтець* ХЕ "грунтець", *грунтик* ХЕ "грунтик", *ланок* ХЕ "ланок", *ланочок* ХЕ "ланочок".

Диференційні ознаки поля за характером і часом його обробітку мають спеціальне лексичне позначення: *пар* “поле, залишене без обробітку” ХЕ "пар", *зяб* “поле, зоране восени” ХЕ "зяб", *цілина* “поле, що ще ніколи не оброблялося” ХЕ "цілина", *переліг* “поле, що давно не оброблялося” ХЕ "переліг", *новина* “поле, що ще ніколи не оброблялося” ХЕ "новина".

У мікрогрупі назв поля виокремлюються номінативні одиниці, об'єднані семантикою “поле, на якому росте (росла) якась

сільськогосподарська культура”. Ця семема може реалізуватися різними лінгвальними засобами. У розмовній мові активно побутують однолексемні номінації, мотивовані назвою рослини. Вони утворюються за допомогою широкого арсеналу суфіксів, найбільш продуктивними з яких є суфікси **-ищ-е** та **-иськ-о**. Проте у фахових працях такі номінативні одиниці менш поширені. У спеціальній літературі послуговуються номенами, вираженими такими мовними засобами: 1) сполученням іменника *поле* з іменником – назвою рослини та прийменниками **з-під** або **після**; 2) сполученням іменника *поле* з прикметником, похідним від назви рослини.

Загальноживана лексика на позначення оброблюваної землі втягується в орбіту номінації термінологічної системи землеробства, де набуває спеціальної семантики.

Базовою лексичною одиницею, на основі якої утворюються терміни рільництва, є слово *поле*. Ця лексема є компонентом аналітичних номінацій, серед яких переважають двокомпонентні словосполучення зі зв’язками узгодження або керування, напр.: *поле сівозміни* ХЕ "поле сівозміни", *поле однорічок* ХЕ "поле однорічок", *поле дворічок* ХЕ "поле дворічок", *поля фільтрації* ХЕ "поля фільтрації", *поля зрошення* ХЕ "поля зрошення", *вивідне поле* ХЕ "вивідне поле", *парове поле* ХЕ "парове поле". Двокомпонентні словосполучення можуть ускладнюватися, напр.: *перше поле розсадника*, *друге поле розсадника*.

Синонімічний ряд на позначення пасовищ складають назви з різною семантичною мотивацією (*пасовище* ХЕ "пасовище", *вигін* ХЕ "вигін", *толока* ХЕ "толока"). Найбільш репрезентативним у цьому ряду є дериваційне гніздо питомого дієслова *паси*, лексичні одиниці якого утворено за кількома словотвірними моделями (*паша* ХЕ "паша" – *пасовисько* ХЕ "пасовисько" – *випас* ХЕ "випас"). Найпродуктивнішим дериваційним способом є суфіксація за участю різноманітних формантів, окремі з яких мають і фонетичні варіанти (*пастівник* ХЕ "пастівник" – *пастовник* ХЕ "пастовник", *пастівень* ХЕ "пастівень" – *пастовень* ХЕ "пастовень").

З усього розмаїття народних назв сфера агрономічної термінології послуговується здебільшого номеном *пасовище* ХЕ "пасовище", рідше – *пасовисько* ХЕ "пасовисько", *випас* ХЕ "випас" і *вигін* ХЕ "вигін". Номен *пасовище* є опорною лексемою у складі атрибутивних словосполучень, де прикметником позначено диференційну ознаку, за якою класифікують ці угіддя в агрономічній сфері: *природне пасовище* ХЕ "природне пасовище", *культурне пасовище* ХЕ "культурне пасовище", *змінне пасовище* ХЕ "змінне пасовище", *штучне пасовище* ХЕ "штучне пасовище".

Тематична група лексики на позначення багаторічних насаджень порівняно з попередніми групами нараховує меншу кількість номінативних одиниць. Номени, що входять до цієї підгрупи, є похідними іменниками, утвореними за різними словотвірними моделями та семантичною мотивацією. Ряд лексем на позначення саду – *сад* ХЕ "сад",

садок ХЕ "садок" , *садочок* ХЕ "садочок" належить до дериваційного гнізда дієслова *садити*; найменування *ягідник* ХЕ "ягідник" , *вишняк* ХЕ "вишняк" , *хмільник* ХЕ "хмільник" мотивовані назвами рослин, якими зайняті землі, відведені під багаторічні насадження. На сучасному мовному зрізі назвою рослини *виноград* мотивовано похідний іменник *виноградник* "виноградний сад", що сталося внаслідок деетимологізації і перебудови морфемної структури слова *виноград* у діахронії.

Різномірною за походженням і способами номінації є мікросистема лексики на позначення частини сільськогосподарського угіддя. Вона представлена лексичними одиницями, що співвідносні з конкретним земельним угіддям: *квартал* "частина земельного угіддя, відведеного під багаторічні насадження"; *чек* "ділянка рисового поля"; *пристовбурна смуга* "частина саду"; *міжряддя* "частина і поля, і саду". Широку амплітуду значень реалізує слово *ділянка*, яке функціонує і як однослівна назва, так і в складі словосполучень, які можуть позначати специфічні реалії, пов'язані як із сільськогосподарським виробництвом, так і поза його сферою (*дослідна ділянка, робоча ділянка, бригадна ділянка, земельна ділянка, присадибна ділянка*).

Назви сільськогосподарських угідь функціонують у текстах різних стилів, однак кожна з лексем по-різному представлена в загальнонародному вжитку та фаховій сфері.

РОЗДІЛ III НАЗВИ ПРОЦЕСІВ ОБРОБІТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ

3.1. Лексичні одиниці дериваційного гнізда дієслова *робити* в системі найменувань процесів обробітку землі

У системі сільськогосподарської лексики базовими лексичними одиницями на позначення процесу обробітку землі є видові префіксальні деривати питомого дієслова *робити* – лексеми *обробляти*, *обробити*. Спеціальне значення в семантичній структурі дієслова *обробляти* кодифіковано у “Словнику української мови” – “2. Готувати для вирощування рослин (про ґрунт) // виконувати весь цикл сільськогосподарських робіт (на полі, городі)” (СУМ, V, 569). Названі дієслова широко представлені в художніх творах, напр.: *Яка ти розкішна, земле. ... Весело обробляти тебе* (Коц., II, 89); *Але ще дочекаються наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой поділять...!* (Коц., II, 93); *Так часто обробляв її плугом, знав так докладно, де була плодovита і товста* (Коб., Земля, 97); *І збіжжя було у нього прекрасне. Він давав землі, чого потребувала, обробляв її впору, а се ж була перша й найважливіша річ* (Коб., Земля, 163).

Цими ж дієсловами послуговуються і в агрономічній сфері. Їх функціонування засвідчують спеціальні праці з проблем землеробства і садівництва, напр.: *Протягом наступної весни і літа пар весь час потрібно обробляти* (Землеробство–1964, 250); *Всього обробляють поле культиватором не менше 4 разів* (Землеробство–1964, 251); *Ґрунт у рядках обробляють вручну* (ВЕС, 252); *Вдруге поле обробляють культиваторами, здебільшого на глибину 8–10 см; ... у посушливий період ґрунт необхідно обробляти на глибину загортання насіння* (Землеробство–1991, 149); *Заміна оранки дискування і культивацією дає можливість обробляти ґрунт під кронами* (Сад. і вин., 139); *Для відтворення родючості ґрунт треба своєчасно і якісно обробити* (Землеробство–2002, 347); *Чисті від бур'янів окультурені поля обробляють менш інтенсивно* (Землеробство–2002, 363).

Проте у фаховій літературі частіше послуговуються іменниковим утворенням – словом *обробіток*, яке стає головною лексичною одиницею на позначення процесу обробітку землі і входить до термінологічної системи агрономії. Віддієслівний іменник *обробіток* сполучається з дієсловами *здійснюють*, *виконують*, *провадять*, *зрідка роблять*, напр.: *Від вологості ґрунту, при якій провадять обробіток* ХЕ "провадять обробіток", *залежить і його структурний стан* (Землеробство–2002, 370); *У підзонах нестійкого та недостатнього зволоження обробіток ґрунту здійснюють* ХЕ "обробіток ґрунту здійснюють" *машинами з плоскорізними робочими органами* (там само, 378); *Перший міжрядний обробіток роблять* ХЕ "обробіток роблять" *на глибину 4–5 см* (там само, 380). Заходи,

пов'язані з обробіткою землі, значною мірою зводяться саме до обробітку ґрунту, що зумовлює високу частоту сполучуваності іменника *обробіток* зі словом *ґрунт*, напр.: *Першим завданням обробітку ґрунту є зміна його фізичних властивостей* (Землеробство–1964, 143); *Обробіток ґрунту* ХЕ "Обробіток ґрунту" є основою виникнення землеробства... Залежно від завдань *обробітку ґрунту* використовують різні знаряддя (Землеробство–1991, 123); *Обробіток ґрунту* – один із найефективніших агротехнічних заходів боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур (Землеробство–2002, 347). Номен *обробіток ґрунту* ХЕ "обробіток ґрунту" функціонує не тільки на позначення обробітку земель, відведених під посіви, а й угідь, відведених під багаторічні насадження, напр.: *Щоб своєчасно провести обробіток ґрунту ... в молодих садах використовують вузькогабаритні трактори* (ВЕС, 252). В агрономічній літературі часто спостерігається усічення лексичного компонента *ґрунт* у випадку поширення терміносполучення іншими кваліфікаторами.

У термінології землеробства словосполучення *обробіток ґрунту* реалізує два пучки значень:

1) **номінує системи обробітку землі, що включають комплекс різноманітних заходів, здійснюваних протягом усього періоду сільськогосподарських робіт**, напр.: *Одним із заходів, спрямованих на підвищення врожайності сільськогосподарських культур ..., є впровадження правильної системи обробітку ґрунту* (Землеробство–1964, 142); *При вирощуванні культур розрізняють системи обробітку ґрунту, виконуваних у певній послідовності* (Землеробство–1991, 128); *Основне завдання обробітку ґрунту в системі інтенсивного землеробства – створення оптимальних умов для росту й розвитку сільськогосподарських культур* (Землеробство–2002, 349). Системи обробітку ґрунту класифікуються за часом, місцем, технологією проведення тощо.

Роль кваліфікатора на позначення конкретної системи обробітку ґрунту виконує здебільшого прикметник, що є компонентом словосполучення із стрижневим іменником *обробіток*, напр.: **Передпосівний обробіток**. *Завдання передпосівного обробітку полягає в підготовці ґрунту для правильного посіву* (ПСГ, 65); *Сходи гинуть від зимових морозів або знищуються при весняному передпосівному обробітку* (Землеробство–1964, 129); *Передпосівний обробіток ґрунту* ХЕ "Передпосівний обробіток ґрунту" застосовують, щоб добре проростало насіння (УСГЕ, II, 404); **Передпосівний обробіток** – це система заходів обробітку ґрунту від початку польових робіт навесні до сівби чи садіння польових культур (Землеробство–1991, 158); **Передпосівний обробіток** на необхідну глибину виконують культиватором (Землеробство–1991, 244). На позначення цієї системи обробітку в садах, виноградниках та інших багаторічних насадженнях функціонує словосполучення *передсадивний*

обробіток ґрунту. Зрідка замість слова *обробіток* уживають іменник *підготовка* ХЕ "підготовка", напр.: **Пересадивна підготовка ґрунту** ХЕ "Пересадивна підготовка ґрунту" *полягає в створенні найбільш сприятливих умов для розвитку кореневої системи плодових і ягідних рослин* (ВЕС, 276); *Роботи з пересадивного обробітку ґрунту ... майже такі самі, як і при закладанні виноградника* (Сад. і вин., 304).

Ще є група термінів з лексичним компонентом *обробіток*, яка позначає процеси обробітку ґрунту після збирання сільськогосподарських культур у літньо-осінній період.

Загальна назва цих процесів репрезентується гіперонімом *зяблевий обробіток*, де прикметник *зяблевий* мотивований іменником *зяб*. Термін *зяблевий обробіток* у фаховій літературі має такі дефініції: *Особливо ефективний зяблевий обробіток при очищенні ґрунту від бур'янів* (Землеробство–1964, 126); **Зяблевий обробіток ґрунту**, *тобто обробіток після збирання сільськогосподарських культур в літньо-осінній період під весняний посів майбутнього року, є основним заходом правильної системи обробітку ґрунту під усі сільськогосподарські культури* (Землеробство–1964, 199); **Зяблевий обробіток** – *це обробіток ґрунту після збирання сільськогосподарських культур у літньо-осінній період під ярі культури і чорний пар* (Землеробство–1991, 143). Термінологічне сполучення *зяблевий обробіток* ХЕ "зяблевий обробіток" позначає сукупність заходів осіннього обробітку, до яких відносять зяблеву оранку і лушення стерні. Назва конкретного агрозаходу в системі зяблевого обробітку утворюється шляхом поширення словосполучення *зяблевий обробіток* додатковими компонентами, напр.: *зяблевий обробіток стерні* ХЕ "зяблевий обробіток стерні"; *зяблевий обробіток поля після просапних культур* ХЕ "зяблевий обробіток поля після просапних культур"; *зяблевий обробіток задернілих ґрунтів* ХЕ "зяблевий обробіток задернілих ґрунтів" (Землеробство–1964, 260); *напівпаровий зяблевий обробіток* ХЕ "напівпаровий зяблевий обробіток" (Землеробство–1964, 213; Землеробство–1991, 145).

Системи обробітку різняться за глибиною оброблюваного шару ґрунту. Вони позначаються номенами *глибокий обробіток*, *поверхневий обробіток*. Термінологічне словосполучення *поверхневий обробіток* номінує систему заходів агротехнічних прийомів. Диференційна ознака "неглибокий обробіток" реалізується у термінологічному сполученні з опорним словом *обробіток*, де роль кваліфікатора виконує прикметник *поверхневий*, напр.: *...доводиться використовувати й інші заходи, відомі під назвою поверхневого обробітку ґрунту* (Землеробство–1964, 178); *Борона дискова садова ... призначена для поверхневого обробітку ґрунту в садах* (ВЕС, 212); *Зберіганню структури [ґрунту] може сприяти заміна оранки поверхневим обробітком* (Землеробство–1991, 20); *Щоб підготувати ґрунт до сівби, ... доводиться застосовувати засоби поверхневого обробітку ґрунту* (Землеробство–1991, 131); *У посушливих умовах поверхневий обробіток може виявитися також ефективним* (

Землеробство–1991, 244). Сполучення *поверхневий обробіток* ХЕ "поверхневий обробіток" є гіперонімом стосовно найменувань конкретних заходів поверхневого обробітку, напр.: *Заходів поверхневого обробітку є багато; з них найбільш поширені луцення, культивація, боронування, шлейфування ...* (Землеробство–1991, 131) [Номени луцення, культивація, боронування, шлейфування та ін. розглянуто в пункті 3.4].

Іменник *обробіток* входить до складу словосполучень, якими номінують системи обробітку, спрямовані на вирощування певної сільськогосподарської культури чи групи культур. Такі номінативні одиниці утворюються поширенням словосполучення *обробіток ґрунту* ХЕ "обробіток ґрунту" назвою рослини в непрямому відмінку з прийменником *під*, напр.: *Обробіток ґрунту під кормову моркву* ХЕ "Обробіток ґрунту під кормову моркву" *дуже подібний до обробітку під кормові буряки* ХЕ "обробітку під кормові буряки" (ОКК, 72); *Основою раціонального обробітку ґрунту під пізні ярі* ХЕ "обробітку ґрунту під пізні ярі" *є запровадження повторних культивацій* (Землеробство–1964, 241); *Обробіток ґрунту під озимі культури* ХЕ "Обробіток ґрунту під озимі культури" (Землеробство–1991, 147).

Механізація сільськогосподарського виробництва лягла в основу мотивації термінологічного словосполучення *механізований обробіток ґрунту* ХЕ "механізований обробіток ґрунту", напр.: *Щоб забезпечити механізований обробіток міжрядь, суниці садять на 80–90 см між рядками* (ПСГ, 762); *Механізований обробіток дає можливість всі заходи по догляду за рослинами провести в оптимальні строки* (Землеробство–1964, 315); *Перекопування ґрунту проводиться там, де не можна провести механізований обробіток* (ВЕС, 277); *Щоб забезпечити механізований обробіток ґрунту, пагін розміщують похило до дротів* (Сад. і вин., 304);

2) **позначає конкретний одноразовий агрозахід.** Серед термінологічних словосполучень на позначення конкретного одноразового агрозаходу, компонентом яких є лексема *обробіток*, виокремлюємо словосполучення, об'єднані в синонімічний ряд спільною семою 'орати, обробляти землю плугом'. До них належать аналітичні номени *основний обробіток, глибокий обробіток, безполицевий обробіток*. Диференційна ознака також позначається прикметником, яким поширюється термінологічне словосполучення *обробіток ґрунту*, а компонент *ґрунт* може усікатися, напр.: *Глибокий обробіток ґрунту сприяє кращому нагромадженню осінньо-зимових опадів* (Землеробство–2002, 353).

Словосполучення *основний обробіток* ХЕ "основний обробіток" виконує дефінітивну функцію при тлумаченні терміна *оранка*, а в іншому контексті – зміст терміносполуки *основний обробіток* ХЕ "основний обробіток" розкривають за допомогою лексеми *оранки*, пор.: *Оранку та глибоке безполичкове розпушування відносять до основного обробітку, а*

культивация, луцення, боронування ... до поверхневого (Землеробство–1964, 148); **Основний обробіток** – це найбільш глибокий обробіток ґрунту під певну культуру сівозміни, який істотно змінює його будову. До **основного обробітку** належать оранка, безполицевий і плоскорізний обробіток (Землеробство–1991, 128).

У землеробстві застосовують різні технології оранки. Одна з них полягає в тому, що, розпушуючи землю плугом, не перевертають підрізаний пласт. Цього можна досягти, знявши з плуга полиці. Оранка плугом без полиць стала мотиваційною ознакою для виникнення словосполучення *безполицевий (безполичковий) обробіток*, дублетом якого є аналітичний номен *безполицеве (безполичкове) розпушування*, напр.: *Для доведення ґрунту до стану, придатного для сівки, самої оранки або глибокого безполичкового обробітку, звичайно, не досить* (Землеробство–1964, 178); **Безполицевий обробіток ґрунту** – глибока оранка без перевертання орного шару ґрунту (УСГЕ, I, 109); *Вчення про безполицевий обробіток розвинув колектив учених Всесоюзного науково-дослідного інституту зернового господарства* (Землеробство–1991, 129). Оранка плугом, обладнаним плоскорізом, називається *плоскорізний обробіток*, напр.: *Особливо ефективний плоскорізний обробіток ґрунту у південно-східних районах країни* (Землеробство–2002, 359).

Конкретний агрозахід номінується і в тому випадку, коли словосполучення *обробіток ґрунту* ХЕ "обробіток ґрунту" поширюється назвою знаряддя обробітку, напр.: *Поліпшується аерація ґрунту і при обробітку його плугами, культиватором тощо* (Землеробство–1964, 63).

Рідше на позначення процесів обробітку вживаються інші лексичні одиниці дериваційного гнізда дієслова *робити* ХЕ "робити", зокрема засвідчено похідні: дієслово *заробляти* ХЕ "заробляти", іменник *обробка* ХЕ "обробка", напр.: *Цю суміш заробляють у глибокі борозни посередині міжрядь* (Сад. і вин., 316); *Під час обробки зайнятих парів, коли вологість ґрунту не перевищує вологості розриву капілярних зв'язків ... обов'язково треба застосовувати котки* (Землеробство–2002, 384). Досліджуваний матеріал демонструє функціонування дериватів із префіксом **роз-**, напр.: *Садивний матеріал суниць дуже ніжний і тому ґрунт повинен бути добре розроблений* (ПСГ, 761). Лексичні одиниці з префіксом **роз-** активно функціонують на позначення процесів обробітку цілиної землі, напр.: *На луці, зораній плугом без передплужника, треба розробити пласт... Найкращим для розробки* ХЕ "розробки" *пласта є тракторний культиватор* (ПСГ, 640).

В агрономічній сфері функціонують дієслово *окультурювати* ХЕ "окультурювати" та іменник *окультурення* ХЕ "окультурення" (*окультурювання* ХЕ "окультурювання"), які позначають не процеси обробітку землі, щоб підготувати ґрунт до посіву, а комплекс різноманітних заходів, спрямованих на зміну природних особливостей ґрунту, напр.: *Під сади без попереднього окультурення непридатні як важкі глинисті ґрунти,*

так і дуже легкі (Кол. сади, 41); Якщо відразу **окультурити** всю площу немає можливості, то ґрунт **окультурюють** у садивних ямах (Кол. сади, 42). Землі, піддані окультуренню, позначаються прикметником **окультурені**. Віддієслівний іменник **окультурення** ХЕ "окультурення" (**окультурювання** ХЕ "окультурювання") у сполученні з лексемою **ґрунт** є аналітичним терміном, про що свідчать дефініції, наведені у спеціальних джерелах, напр.: **Окультурення ґрунту** ХЕ "Окультурення ґрунту" – процес поліпшення ґрунту в результаті господарської діяльності (Землеробство–1964, 33); **Окультурювання ґрунту** ХЕ "Окультурювання ґрунту" – застосування комплексу агротехнічних і меліоративних заходів для поліпшення природних властивостей ґрунту і підвищення його ефективної родючості (УСГЕ, II, 418); **Зміна природних властивостей ґрунту з метою створення і постійного підтримання високого рівня родючості, усунення негативних для рослин властивостей під впливом виробничої діяльності людини називається **окультуренням ґрунту**** (Землеробство–1991, 13).

3.2. Назви оранки як основного заходу обробітку землі

Орати

Перевертання ґрунту (здебільшого за допомогою плуга), внаслідок чого відбувається перемішування нижньої та верхньої частини родючого шару, є одним з основних різновидів обробітку землі, що використовується під посіви. Головною лексичною одиницею на позначення цього процесу є питоме дієслово *орати* “обробляти землю плугом, сохою” (ЕСУМ, IV, 207), яке утворило розгалужене словотвірне гніздо. Дієслово *орати* пов’язане дериваційними зв’язками з назвою давнього примітивного знаряддя обробітку землі – ралом (оралом). У різних наукових джерелах є відомості про те, що вже з часів Київської Русі українці користувалися плугом для розпушування землі. Проте зміна знаряддя обробітку не спричинила заміни назви процесу обробітку, очевидно, у зв’язку з тим, що плугом здійснювалися ті ж самі технологічні процеси, що й під час обробітку ралом. Лексема *орати* здавна засвідчена пам’ятками писемності. І. Срезневський реєструє дієслово *орати* ХЕ "орати" “орати”, іменники *орани*~ ХЕ "орани~" “оранка”, *ораниця* ХЕ "ораниця" “пашня, орна земля”, *оратва* ХЕ "оратва" “орання” (Срезн., II, 703–704). Л. Гумецька відзначає, що дієслово *орати* є загальнослов’янським і фіксується старослов’янськими пам’ятками. У староукраїнській мові воно вперше виступає у перекладі Вісліцького статуту. Віддієслівний іменник *ораніє* ХЕ "ораніє" виступає і в значенні опредмеченої дії “оранки”, і в значенні результату дії, тобто “зораного поля, ріллі”. Ґрунт, що піддається оранці, зветься *оромьи* ХЕ "оромьи". Доконана дія орання з різними семантичними відтінками виражається

префіксованими дієсловами *изорать* ХЕ "изорать", *поорати* ХЕ "поорати", *проорати* ХЕ "проорати". Дослідниця вказує, що дієслово *орати* і похідні виступають здебільшого в пам'ятках з території Галичини. У пам'ятках з території Волині в цьому значенні вживаються переважно дієслово *пахати* ХЕ "пахати" і похідні *роспахивати* ХЕ "роспахивати", *розпахати* ХЕ "розпахати", *роспашь* ХЕ "роспашь", *пропашь* ХЕ "пропашь" [Гумецька, 16]. Дієслово *пахати* "орати" в українській літературній мові вийшло з ужитку і "Словником української мови" кодифікується з ремаркою *діал.* (СУМ, VI, 100). Однак цю назву на позначення процесу оранки зберігають українські паремії, напр.: *Хто пашиє, той пляшиє; Хто не пашиє, той зимою з торбою пляшиє; Умирать ладься, а хліб паши* (Прислів'я, 95).

Основною лексичною одиницею на позначення оранки стало дієслово *орати*. Воно широко представлено дієсловом *орати* в художніх творах ХІХ–ХХ ст., де позначає одне з основних занять українського селянина, життя якого пов'язане з працею на землі, напр.: *Глянеш оком навколо – усе твоє: ... там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця* (К.-Карий, 242); *Починається весна. Василь стає у багатурів орати, ралити, сіяти. А там би орав та й орав свою чи чужу ниву* (Н.-Лев., 44); *В Лавріна зосталась пара батькових волів. Карпо спрягався з Лавріном, і вони вдвох у супрязі орали попереду Карнове поле, а потім Лаврінове* (Н. Лев., Кайдашева сім'я, 255); *Шапку скиньте перед дідом ... Він вам землю орав* (М. Куліш, I, 46); *Не він буде її орати. Великі її скиби будуть на ній стирчати, й не він буде їх розкрилювати* (Довж., Земля, 149); *Як я приміром буду орати, коли мені накинули такого погонича, як Денис* (Тютюнник, Вир, 12); *А потім, як уже люди поставили головою артілі, хіба не він орав ото ту ниву, косив сіно і підставляв змозолені жмені важкому зерну* (Тютюнник, Вир, 516); *Люди орють землю, а літа – душу* (Стельмах, Хліб і сіль, 230).

Праця орача, позначувана дієсловом *орати*, оспівана в народних піснях, напр.: *Жнися, загонець вузький, орав тебе ратайчик молоденький. Орали волики половії, поганяли ратаї молодії* (Жнив. пісні, 24); *В полі, в полі плужок ходить. Ори, синку, цюю нивку* (33, 37); *Ой піду я понад лугом... Там мій милий оре плугом* (33, 286). Дієслово *орати* є компонентом багатьох українських прислів'їв, напр.: *Коли почав орати, то в соплку кинь грати; Погано орати – то краще випрягати; Поїхав у поле орать та й забув плуга взять; Поорав: перебіг плугом, як голодний пес через воду; Орати – не в дудку грати; Хто оре і сіє, той все надієсь; Хто не оре, той і огріхів не робить* (Прислів'я, 93–94). В.В. Жайворонок лексеми на позначення оранки відносить до мовних знаків української етнокультури (Жайворонок, 419).

Дієслово *орати*, вживаючись у переносному значенні, є компонентом українських фразеологізмів, напр.: *орати мілко* "поверхово ставитися до виконання, розуміння і т. ін. чого-небудь", *орати носом* "1. Журитися, сумувати. 2. Падати обличчям куди-небудь, у що-небудь" (ФСУМ, 589).

У “Словнику української мови” дієслово *орати* та однокореневі зареєстровано зі значеннями: *орати* “обробляти землю плугом, сохою”; *оранка* “1. Дія за значенням *орати*. 2. Пора, період, коли орють землю”; *орання* “дія за значенням *орати*”. Як стійке зафіксовано словосполучення *орати на зяб* (СУМ, V, 737); *оборювати, оборати, оборювання* “обходити плугом кругом чого-небудь; зорювати землю навколо чогось” (СУМ, V, 553).

Деривати дієслова *орати*, представлені різними частинами мови, що реалізують семантику, пов’язану з оранкою, засвідчено прозовими та поетичними текстами художньої літератури, напр.: *Час був такий, що люде навесні пооборювались, а косовиця ще не починалася* (Куліш, II, 263); *Івоніка трохи приїздився з оранням... Орання затяглося і, щонайгірше, оралося лише одною парою волів* (Коб., Земля, 152); *Як чоловік сам сіє, сам оре, сам сапає, пізнає все ліпше* (Коб., Земля, 187); *Яка тут оранка, коли живу смерть за плечима носиш* (Тютюнник, Вир, 13); *Весною могили оборувають, і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою* (Тютюнник, Вир, 70); *Вночі Дмитрові наснилася оранка, і ліс, і четвертинка поля Мар’яни* (Стельмах, Велика рідня, 272); *Він сьогодні мав доорати недооране і задряпакувати поле, на якому у вербну неділю думав посіяти горох* (Стельмах, Велика рідня, 272); *Наші пращури давні були сіячі, Вміли землю орати й свободу любити* (Луків, 90); *Люблю і славлю я село, коня і плуг. Час оранки, сівби і урожаю* (Луків, 139); *Посидьмо вдома. Приберімо в хаті. Поля поорані, запорані городи. Лягла утома на поля і води* (Луків, 152).

Дієслово *орати* ХЕ "орати" є однією з основних лексичних одиниць на позначення процесу оранки і в науковій літературі, напр.: *Як і під буряки, глибоко орати необхідно під картоплю ... та інші овочеві культури* (Землеробство–1964, 162); *Площі, які треба орати, розбивають на непарну кількість загінок* (Землеробство–1991, 129); *Відведене під пар поле, якщо ґрунт восени не підготувати, дискують, а навесні орють* (Землеробство–2002, 382). Однак фахівці значно частіше послуговуються віддієслівним дериватом – іменником *оранка оранка*, і значення “орати” передають у словосполученні іменника з дієсловом *проводити* (*провадити*), рідше *здійснювати*, напр.: *Оранку провадять корпусним плугом* (Землеробство–1964, 152); *Оранку плугами з передплужниками провадять наприкінці вересня* (Землеробство–1991, 145); *В умовах достатнього зволоження після рано зібраних парозаймаючих культур провадять оранку на глибину 20–22 см* (Землеробство–2002, 383); *Зяблеву оранку здійснюють у другій половині вересня ... здійснити оранку в ці строки по всій площі не завжди вдається* (Землеробство–2002, 391). Лексема *оранка* ХЕ "оранка" в агрономічній сфері набула статусу терміна і має дефініції, відмінні від загальнономовної, напр.: *Оранка – це основний і найважливіший прийом обробітку ґрунту, під час якого здійснюються всі технологічні процеси, за винятком ущільнення. При обробітку задернілих*

грунтів головним є перевертання, а староорних – розпушування (Землеробство–1964, 152); **Оранка** – основний прийом обробітку ґрунту, при якому орний шар одночасно перевертають, кришать і частково перемішують (УСГЕ, II, 427); **Оранка** – це обробіток ґрунту плугом, під час якого кришиться, розпушується та перевертається оброблюваний шар ґрунту не менше, ніж на 135° (Землеробство–1991, 128).

У фаховій літературі лексема *оранка* сполучається з прикметниками, які набувають спеціалізованого значення, і ці словосполучення стають аналітичними найменуваннями різних типів оранки.

Типи оранки визначають за різними критеріями. Один із них виокремлюється за **особливостями ґрунтообробного знаряддя**, яким виконується оранка. Основним знаряддям оранки є плуг, а основною деталлю – полиця (-ці), за допомогою якої відгортається скиба. Різновиди полиць впливають на специфіку здійснення усіх технологічних процесів під час оранки. Номінація типів оранки в цих випадках мотивується і специфікою знаряддя, і специфікою технологічних процесів, виконуваних за допомогою таких знарядь.

Оранку, виконувану плугом з полицею, називають *полицевою оранкою*, напр.: **Полицева оранка** ХЕ "Полицева оранка" виникла в зв'язку з необхідністю перемішування верхнього розпорошеного шару ґрунту вниз, де з часом його структура відновлюється (Землеробство–1991, 124).

Виокремлюють *культурну оранку*. Ця оранка здійснюється за допомогою плуга з передплужниками. Обладнання плуга передплужниками забезпечує якісне виконання усіх операцій оранки. Проведення оранки таким плугом номінується термінологічним словосполученням *культурна оранка*, де полісем культурний реалізує значення "який здійснюється високорозвиненими досконалыми засобами виробництва", кодифіковане "Словником української мови" (СУМ, IV, 395), напр.: **Культурна оранка** дуже важлива як дійовий спосіб боротьби з бур'янами (ПСГ, 57); У боротьбі проти пирію проводять так звану **культурну оранку** (плугом з передплужниками) на глибину 20–22 см (ВЕС, 147). Мотиваційною основою виникнення цієї сполуки стала якісна характеристика знаряддя, яким виконується оранка. Полиця у плузі також номінується словосполученням із прикметником – *культурна полиця*.

У фаховій літературі подано дефініції терміна *культурна оранка*, напр.: Це досягається [високоякісна оранка] запровадженням **культурної оранки** плугом з передплужниками (Землеробство–1964, 154); Верхній шар ґрунту набуває добре обробленого стану, звідки й сам обробіток плугами з передплужниками дістав назву **культурної оранки** (Землеробство–1964, 155); **Культурна оранка**. Оранка плугами з передплужниками називають культурною (Землеробство–1991, 129).

Спеціальним заходом обробітку ґрунту є поглиблення орного шару на надзвичайну глибину – 60–70 см. Цей спосіб оранки застосовують на землях, відведених під посіви, один раз на 15–20 років або на площах,

призначених під закладання саду чи виноградників. Така оранка виконується спеціальним плантажним плугом і номінується аналітичними термінами *плантажний обробіток*, *плантажна оранка*. Прикметник *плантажний* утворено за допомогою власномовного форманта від запозиченого з французької мови іменника *плантаж* “посадка рослин” (ЕСУМ, IV, 427), напр.: *Здебільшого плантажну оранку проводять плантажними плугами з передплужниками* (ВЕС, 289); **Плантажна оранка** виконується ... перед садінням садів, виноградників ... а також на солонцюватих ґрунтах (Землеробство–1991, 134); *Кращим передсадивним обробітком ґрунту перед закладанням виноградника є плантажна оранка* (Сад. і вин., 311). Як дублет термінологічного словосполучення *плантажна оранка* функціонує іменник *плантаж*, напр.: *Для осіннього висаджування плантаж роблять навесні або влітку поточного року* (Сад. і вин., 311); **Плантаж** під просяпну культуру слід робити восени (Землеробство–1991, 141). У спеціальних працях дефініції терміна *плантаж* ХЕ "плантаж" подано за допомогою лексеми *обробіток* ХЕ "обробіток", напр.: **Плантаж** – глибокий передпосадковий обробіток ґрунту під сади, виноградники та інші багаторічні насадження (ВЕС, 289); **Плантаж** – спеціальний обробіток ґрунту завглибшки понад 40 см під виноградники, плодові сади, чайні та інші багаторічні насадження (УСГЕ, II, 507). Номен *обробіток* ХЕ "обробіток" також може поєднуватися з прикметником *плантажний*, таким чином вступаючи в синонімічні відношення зі словосполученням *плантажна оранка* ХЕ "плантажна оранка", напр.: *Важливою умовою підвищення плантажного обробітку є внесення азотних і фосфорних добрив* (Землеробство–1991, 141).

Оранку, виконувану ярусним плугом, номінують словосполученням *ярусна оранка*, напр.: **Ярусну оранку** виконують дво- або триярусними плугами (Землеробство–1991, 134). В “Українській сільськогосподарській енциклопедії” подано дефініцію терміносполучення *ярусна оранка* ХЕ "ярусна оранка": **Ярусна оранка** – пошаровий обробіток ґрунту спеціальними ярусними плугами з перемішуванням та перевертанням або лише розпушуванням окремих горизонтів ґрунтового профілю чи частини орного шару (УСГЕ, III, 504). Конкретний вид ярусної оранки номінується прикметником-комполитом, компонентом якого є числівниковий корінь, який указує на кількість ярусів, напр.: *Розрізняють двоярусну і триярусну глибоку оранку, коли весь шар поділяється відповідно на два або три окремі яруси, кожен з яких специфічно обробляється корпусами плуга* (УСГЕ, III, 504); **Триярусну оранку** проводять перед закладанням садів, виноградників..., а **двох'ярусну** – під просяпні культури на чорноземних ґрунтах (Землеробство–1991, 134).

Оранка диференціюється і за глибиною оброблюваного шару ґрунту. Різні оранки, яким відповідає визначена кількість сантиметрів заглиблення в ґрунт, позначаються прикметниками, що утворюють

градаційний ряд – *мілка, середня, глибока*, напр.: *Оранку глибиною менше 20 см вважають мілкою, на 20–22 см – середньою, більше 25 см – глибокою* (Землеробство–1991, 135). Однак найбільшою активністю побутування відзначається тільки словосполучення *глибока оранка* ХЕ "глибока оранка", оскільки в землеробстві саме *глибока оранка* є показником якісного обробітку ґрунту, напр.: *Агрономічне значення глибини оранки багатостороннє. Заходи обробітку ґрунту для збільшення його водопроникності: глибока оранка, зокрема глибока оранка на зяб і чорний пар* (Землеробство–1964, 84); *При глибокій оранці поліпшуються і фізичні властивості ґрунту* (Землеробство–1964, 160); *Глибока оранка є одним із основних заходів боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин* (Землеробство–1991, 136).

Номен *мілка оранка* виступає з різним семантичним навантаженням:

- 1) номінує оранку за глибиною обробітку, напр.: *Дослідами Харківської станції доведена перевага глибокої оранки під просо (на 20 см) проти мілкої (на 12 см)* (Рільництво, 123);
- 2) у контекстах він може імпліцитно протиставлятися глибокій оранці і набувати додаткового значеннєвого відтінку "неякісна оранка", напр.: *Коли ж ґрунт буде зораний мілко, то значна частина води з опадів стікатиме по схилах ... Так, якщо буде випадати багато опадів, то при мілкій оранці ґрунти стають надмірно вологими* (Землеробство–1964, 160). *Мілка оранка як неякісна сприймається і народним досвідом та протиставляється глибокій, що відображено в пареміях, пор.: Виори мілко, посій рідко, уродиться дідько; Як мілко орати – краще випрягати : Глибше орати – більше хліба мати; Глибше зореш – більше збереш; Хто глибоко оре, той золото виоре* (Прислів'я, 93–94);
- 3) позначає мілку оранку як специфічний захід, напр.: *На ґрунтах, чистих від бур'янів, глибоку оранку можна замінити глибоким розпушуванням ... з внесенням ... добрив під мілку оранку* (Рільництво, 283); *Восени проводять зяблеву мілку оранку на глибину 10–12 см* (ВЕС, 252); *У зрошуваних сівозмінах глибоку оранку рекомендується чергувати з більш мілкою* (Землеробство–1991, 180).

Найменування *середня оранка*, крім класифікаційних описів, у досліджуваних джерелах не засвідчено. Частіше сема 'орати на середню глибину' передається числовим позначенням, якому відповідає цей рівень глибини. Здебільшого у сільському господарстві застосовують оранку різної глибини. Сема 'орати на різну глибину' реалізується словосполученнями *різноглибинний обробіток* ХЕ "різноглибинний обробіток", *різноглибинна оранка* ХЕ "різноглибинна оранка", *оранка на різну глибину* ХЕ "оранка на різну глибину", напр.: *Різноглибинний обробіток ґрунту підвищує ефективність боротьби з бур'янами; При різноглибинній оранці краще*

структурується заораний розпилений ґрунт; Обробіток ґрунту повинен бути різноглибинним. Він передбачає **оранку на різну глибину** (Землеробство–1991, 142); Основним способом обробітку ґрунту в зоні [Полісся] є **різноглибинна оранка** (Землеробство–1991, 243); У боротьбі з пирієм, який в умовах Полісся є найшкідливішим багаторічним бур'яном, **оранка на різну глибину ...** – ефективний засіб його пригнічення (Землеробство–2002, 394).

Серед найменувань оранки можна виокремити назви, що позначають оранку за **темпоральними ознаками**. Оранка відбувається восени та навесні. Диференційні ознаки позначаються відповідними прикметниками *осіння* та *весняна* у словосполученні з опорною лексемою *оранка*, напр.: *Посіви при **весняній оранці** набагато більше заростають бур'янами, ніж при зяблевій* (Землеробство–1964, 231); *Користь **осінньої оранки** (навіть і пізньої) полягає ще в тому, що на зораному до зими ґрунті краще затримується сніг і талі води* (ПСГ, 63). На позначення весняної оранки утворився композит *веснооранка*, який не має однослівної опозиційної пари, утвореної за цією моделлю, напр.: *При наявності зябу можна провести сівбу у 3–4 рази швидше, ніж при **веснооранці*** (Землеробство–1964, 209); *Посів гречки по **веснооранці** ... призводить до значного зниження врожаю ... Зяблева оранка підвищує врожай гречки на 3,2 ц з 1 га порівняно з **веснооранкою*** (ПСГ, 297).

Обидві номінативні одиниці – *весняна оранка* ХЕ "весняна оранка" і *веснооранка* ХЕ "веснооранка" – фіксуються "Українською сільськогосподарською енциклопедією": **Весняна оранка, веснооранка** – один з прийомів весняного обробітку ґрунту плугами. Застосовують лише на заплавах і надмірно зволжених землях та на крутих схилах, де верхній родючий шар ґрунту можуть змивати осінні або талі весняні води. На схилах весняної оранки повинне передувати осіннє щільювання ґрунту. На основних орних землях провадять зяблеву оранку (УСГЕ, I, 194).

Осінню оранку, позначувану прикметником *осіння*, додатково диференціюють за термінами виконання, позначаючи їх атрибутивами *рання* або *пізня*, які поширюють словосполучення *осіння оранка* ХЕ "осіння оранка", напр.: *На поверхню виносяться нові порції насіння, які після **пізньої оранки** ХЕ "пізньої оранки" і внаслідок нестачі тепла восени не проростають* (Землеробство–1991, 146); *У боротьбі з бур'янами, особливо з багаторічними, без **ранньої осінньої оранки** ХЕ "ранньої осінньої оранки" немає змоги досягти задовільних результатів* (Землеробство–2002, 272). Оскільки весняну оранку не диференціюють за ознакою *рання* – *пізня*, то ранню осінню оранку можуть позначати словосполученням без компонента *осіння*, напр.: *При **ранній оранці**, коли ще тепло, багато насіння бур'янів проростає* (Землеробство–1964, 126).

На позначення осінньої оранки засвідчено словосполучення з прикметниками, що є похідними від назв останнього літнього та

осіннього місяців, які конкретизують строки проведення оранки, напр.: *На Носівській дослідній станції по серпневій оранці* ХЕ "серпневій оранці" *врожай гречки становив 11,4 ц / га, а по вересневій – 9,3 ц / га* (Рільництво, 152); *Урожай цукрових буряків ... при серпневій оранці був на 40 ц / га більше порівняно до вересневої оранки* ХЕ "вересневої оранки" і на 60 ц / га до жовтневої (Землеробство–1964, 209).

Спеціальною назвою осінньої оранки в сучасній українській мові є питоме слово *зяб* ХЕ "зяб" (ЕСУМ, II, 284). Здавна в українській мові функціонував фонетичний варіант *зябля* ХЕ "зябля". Цей іменник засвідчено писемними пам'ятками української мови (СУМ XVI–XVII, 12, 242) і зареєстрований лексикографічними працями, що фіксують словниковий склад української мови XIX – початку XX ст.: у "Словнику української мови" П. Білецького-Носенка зареєстровано іменник *зяб* у складі фразеологізму *орати на зяб* ХЕ "орати на зяб" "орати восени, щоб весною посіяти ярий хліб" (Біл.-Нос., 161); у "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка зафіксовано обидві форми – *зяб* ХЕ "зяб" і *зябля* ХЕ "зябля" (Грінч., II, 191). У "Словнику української мови" кодифіковано іменник *зяб* зі значеннями "осіння оранка поля для сіяння ярих культур навесні // Ділянка поля, зорана з осені й підготовлена для сівби ярих культур". У словниковій статті наведено також стійкі сполучення *орати* (*виорати, зорати та ін.*) *на зяб, оранка на зяб* (СУМ, III, 742). Фонетичний варіант *зябля* внесено до реєстру "Словника української мови" з ремаркою *діал.* (СУМ, III, 742). Він та його варіанти *зібля* ХЕ "зібля", *зібле* ХЕ "зібле" засвідчені в буковинських говірках (СБГ, 165, 175), у західнополіських говірках зафіксовано тільки лексему *зябля* ХЕ "зябля" (Аркушин, I, 196). Від іменника *зяб* утворилися деривати на позначення оранки: *зяблювання* ХЕ "зяблювання" "дія за значенням *зяблювати*"; *зяблювати* ХЕ "зяблювати" "орати на зяб"; прикметники *зяблевий, зябльовий* (СУМ, III, 742).

Лексема *зяб* та дериват *зяблевий* увійшли до терміносистеми землеробства і позначають оранку за часом проведення, реалізуючи значення у складі словосполучень *орати на зяб, оранка на зяб, зяблева оранка*, напр.: *Гній найдоцільніше вносити під зяблеву оранку. Повне мінеральне добриво ... слід вносити також при оранці на зяб або під передпосівну культивуацію* (Рільництво, 127); *Заходи обробітку ґрунту: ... оранка на зяб* (Землеробство–1964, 84); *Луцення та зяблева оранка мають дуже велике значення для захисту ґрунту* (там само, 126); *Злуцене поле потрібно орати на зяб на необхідну глибину* (там само, 209); *Він дав багато цінних наукових пропозицій, зокрема щодо застосування зяблевої оранки* (ВЕС, 43). Зяблева оранка як різновид обробітку ґрунту застосовується і в садах, напр.: *Зяблева оранка в садах проводиться восени з метою нагромадження вологи в ґрунті та боротьби з бур'янами* (ВЕС, 147). Атрибутивне словосполучення *зяблева оранка* ХЕ "зяблева оранка", подібно до синонімічного *осіння оранка* ХЕ "осіння оранка", теж

може поширюватися прикметником *рання* або прикметником, утвореним від назви календарного місяця, напр.: *Дослідними станціями доведено, що в орному шарі ґрунту ... нагромаджується азоту: при липневій оранці на зяб* ХЕ "липневій оранці на зяб" – 40 кілограмів, *серпневій* – 35, *вересневій* – 22 і *жовтневій* – 11 кілограмів (Рільництво, 339); *При ранній оранці на зяб* ХЕ "ранній оранці на зяб" *насіння бур'янів ... сходять* (Землеробство–1964, 209); *Ранньою зяблевою оранкою* ХЕ "Ранньою зяблевою оранкою" *знищуються личинки* (там само, 210). Однак атрибутивні словосполучення не поширені в народному мовленні, а функціонують у наукових текстах.

Диференціація оранки за темпоральними ознаками відображена і в паремійних одиницях, напр.: *Хто під зиму зорав, той на весну золото буде мати; Як будеш рано орати, то не будеш бідувати; У жнива в селянина три турботи: косити, орати і сіяти* (Прислів'я, 93, 103).

Отже, за часом виконання розрізняють осінню та весняну оранку. Спільним способом номінації обох типів оранки є аналітичний, який виражається сполученням стрижневого слова *оранка* з прикметниками *осіння*, *весняна*. Особливості лексичного позначення диференційних ознак *весняна* – *осіння* відзначаються асиметричністю, оскільки остання маркується більшою кількістю найменувань, що, очевидно, можна пояснити її ширшим застосуванням. Конкретні строки виконання осінньої оранки позначаються прикметниками, мотивованими назвами літніх та осінніх місяців, а словосполученням *осіння оранка* ХЕ "осіння оранка" може поширюватися атрибутивом *рання*, вказуючи на її додаткову ознаку.

Однослівними найменуваннями є композит *веснооранка* ХЕ "веснооранка", що має прозору мотивацію, та осінньої – *зяб* ХЕ "зяб", непохідної на сучасному мовному зрізі.

Серед способів обробітку землі вирізняється оранка, завдання якої, крім створення сприятливих умов для вирощування посівів, полягає у виконанні ґрунтозахисних функцій, особливо в місцях із несприятливим рельєфом. На позначення такої оранки засвідчено аналітичні номени *контурна оранка* ХЕ "контурна оранка", *поперечна оранка* ХЕ "поперечна оранка", *вужькозагінна оранка* ХЕ "вужькозагінна оранка", *гребенева оранка* ХЕ "гребенева оранка", *ступінчаста оранка* ХЕ "ступінчаста оранка". Номени *контурна оранка* ХЕ "контурна оранка", *поперечна оранка* ХЕ "поперечна оранка", *вужькозагінна оранка* ХЕ "вужькозагінна оранка" мотивуються напрямом обробітку ґрунту, напр.: *На складних схилах застосовується контурна оранка, оскільки при поперечній оранці внаслідок перетину горизонталей схилу під деяким кутом може спостерігатися концентрація стоку води. Контурна оранка проводиться точно по горизонталях* (Землеробство–1991, 208); *На таких [крутих] схилах перевагу перед контурним обробітком має вужькозагінна оранка під гострим кутом до горизонталей* (Землеробство–1991, 209), а номени *гребенева оранка*, *ступінчаста оранка* – специфікою створеного за допомогою зораної

скиби мікрорельєфу, напр.: *На рівних схилах крутизною понад 2 ° рекомендується проводити **гребеневу оранку** плугами загального призначення з видовженими полицями на передостанньому корпусі (Землеробство–1991, 211); **Ступінчаста оранка**. Для такої оранки на плуги загального призначення через один корпус замість стандартного монтують корпус із стояком, довшим на 5 см і більше. При оранці таким плугом утворюються ступінчасті борозни, які стримують внутрішньогрунтовий стік (Землеробство–1991, 211).*

У перекладній частині “Російсько-українського сільськогосподарського словника” зареєстровано такі словосполучення на позначення типів оранки: *оранка – рівна, глибока, мілка, дворазова, загінна, зяблева, багаторазова, післяжнивна, поперечна, передпосівна, повздожжня, суцільна, електрична (РУСГС, 60).*

Техніка оранки позначається прислівниками способу дії *всклад* ХЕ "всклад" або *врозгін* ХЕ "врозгін", які функціонують у мові тільки як сільськогосподарські терміни і зареєстровані у “Словнику української мови” з відповідною ремаркою зі значеннями: **Врозгін**, *с/г. Від меж до середини лану; протил. всклад (СУМ, I, 760); Всклад*, *с/г. Від середини лану до меж (про оранку) (СУМ, I, 767).* Прислівники *всклад* і *врозгін* сполучаються з іменником *оранка*, дієсловами *обробляти, орати*, напр.: *Утруднює загінну оранку також необхідність робити круті повороти агрегату на початку оранки кожної загінки, якщо її обробляють всклад* ХЕ "обробляють всклад", *або в кінці кожної загінки, якщо її обробляють врозгін* ХЕ "обробляють врозгін" (Землеробство–1964, 174); *Площу, яка підлягає оранці, розбивають на непарну кількість загінок ... непарні загінки орють всклад* ХЕ "орють всклад", *а решту (парні) – врозгін* (Землеробство–1964, 175); **Орють** *у садах всклад* або **врозгін** (ВЕС, 147); *При підготовці до оранки поле ділять на загінки, які можна орати всклад* ХЕ "орати всклад" або **врозгін** (Землеробство–1991, 129); *При оранці всклад* *роботу починають з середини загінки (там само); Оранку врозгін* ХЕ "Оранку врозгін" *починають з правого боку загінки (там само); Непарні загінки орють усклад, а парні – врозгін* (там само).

Прислівники *всклад* і *врозгін* функціонують і в народнорозмовному мовленні, проте в говірках цю семантику реалізує ширше коло лексем. У говірках Черкащини, крім названих прислівників, зафіксовано такі найменування: *у складок, в огону* [125, 91]. П. Гриценко відзначає, що в південнобессарабських говірок межиріччя Дністра і Дунаю семи ‘орати від країв поля до середини’ і ‘~ від середини до країв поля’ диференціюються лише кваліфікаторами; означуване як нерелевантний елемент часто опускається, а типи опозицій утворюють лише кваліфікатори; ‘орати до середини’ і ‘~ від середини’: відповідно *ўроз'гін* : *у склад*; *ўроз'гін / у склад* : *ўзгін / з бороз'ни*; *у склад* : *з бороз'ни*; *із ск' лада* : *із бороз'ни*; *кру'гом* : *у склад*; *нароз'гін* : *у склад*; *ўроз'вал* : *у склад*; *ўроз'вал* : *у скла'док*; *у круг* : *у склад*; *у склад* : *у дві сторо'ні*; *у роз'вал* : *в*

за'гін; ўзвал : ўроз'вал; у рос'нашку : з бороз'ни; 'гойса : 'чала; 'гойса / кру'гом : 'чала / ўсклад [54, 60–61].

Іменник *оранка* та дієслово *орати* сполучаються з іменниками – назвами рослин, ужитих у непрямому відмінку з прийменником, позначаючи особливості обробітку ґрунту при вирощуванні конкретної сільськогосподарської культури, напр.: *Дослідами Харківської станції доведена перевага глибокої оранки під просо* ХЕ "оранки під просо" (на 20 см) проти мілкої (на 12 см) (Рільництво, 123); *Орати під гречку* ХЕ "Орати під гречку" треба на глибину 20–22 см (Рільництво, 152).

На позначення оранки засвідчено також префіксальні деривати словотвірного гнізда дієслова *орати*, виражені дієсловами та іменниками, напр.: *Коли восени на полях, відведених під чорний пар, ґрунт не встигли виорати, то замість оранки восени луцять стерню* (Рільництво, 33); *Щоб якісно виорати поле після непарових попередників, обробіток ґрунту треба починати з луцання стерні* (Оцінка, 36); *Після першої культивуації чорного пару або після переорювання на полі з'являються бур'яни* (ПСГ, 68); *Поле потрібно злуцтити і через певний час зорати на повну глибину* (ПСГ, 72); *Після закінчення оранки ці смуги треба зорати* (Оцінка, 41).

До цього дериваційного гнізда належать назви інших різновидів обробітку землі, пов'язаних з оранкою, представлені префіксальними дієсловами (та дієслівними формами) і похідними від них іменниками, напр.:

за-: *Зелені добрива, сидерати, рослини, що спеціально висіваються, а потім заорюються для збагачення ґрунту* (ВЕС, 139); *Машини для сівби та заорювання* ХЕ "заорювання" сидеральних культур ... агрегуються з тракторами (ВЕС, 211); *При заорюванні його [люпину] зеленої маси на добриво врожайність жита збільшувалася* (Землеробство–1991, 102); *Якщо насіння часто заорювати* ХЕ "заорювати" і виорювати, то його схожість ... може навіть підвищитись (Землеробство–1991, 142);

пере-: *Заходи боротьби: ... весняне переорювання* ХЕ "переорювання" зябу в зрошуваних умовах на 18–20 см (Землеробство–1964, 117); *Якщо ж ґрунт переорати* ХЕ "переорати" на 20 см, то гине 60–70 % шкідників (Землеробство–1964, 161); *Зяб весною переорюють на 3–4 см мілкіше, ніж було виорано восени* (Землеробство–1964, 242);

при-: *Потрібно внести добрива на поверхню глибоко зораного ґрунту, а потім приорати їх на меншу глибину; це дасть кращі результати, ніж поглиблення оранки з одночасним глибоким приорюванням добрив* (Землеробство–1964, 169); *Приорюють сидеральні рослини різними способами: у плодоносних садах плугами, а в молодих – можна і звичайними тракторами* (ВЕС, 211); *На перезволожених ґрунтах орний шар треба поглиблювати ґрунтопоглиблювачами з періодичним приорюванням підорного шару* (Землеробство–1991, 139);

ви-: *Якщо насіння часто заорювати і виорювати, то його схожість ... може навіть підвищитись* (Землеробство–1991, 142); *Якщо на сухих ґрунтах під час оранки утворюються брили, поле слід злуцити і виорати* ХЕ "виорати" *дещо пізніше* (Землеробство–1991, 151);

роз-: *Здавна просо сіяли першою культурою по новоорних землях при розорюванні* ХЕ "розорюванні" *земель з-під лісу і одержували високі врожаї* (Рільництво, 120); *При цьому зменшувалися площі під чистим паром, розорювалися* ХЕ "розорювалися" *малопродуктивні луки* (Землеробство–1991, 231);

на-: *Щоб посіви озимих не вимокали, здійснюють обвалювання їх наораними валами-терасами* (Землеробство–1991, 215); *Вали-тераси наорюються строго по горизонталях* (СГД, 9);

про-: *Після холостого проходу проорюється вздовж першої борозни друга* (ВЕС, 373); *Роблять холостий заїзд, потім проорюють другу борозну вздовж першої* (СГД, 10).

Отже, базовими лексичними одиницями на позначення процесів обробітку землі, пов'язаних з оранкою, є номени, що входять до словотвірного гнізда дієслова *орати*. Проте в цьому випадку спостерігається відсутність словотвірної залежності між назвою процесу обробітку та знаряддям обробітку. Головним знаряддям оранки є плуг. Однак дія, виконувана плугом, номінується словами, співвідносними з назвою примітивного знаряддя ручного обробітку *ралом*. П. Гриценко про таке явище в говірках української мови говорить: "Коли маємо справу із заступленням у межах єдиного семантичного простору, то такі зміни матеріального плану часто не зумовлюють появу нових лексем, лише розширюється семантика існуючих. Аналогічні зміни сталися в мікрогрупі зі значенням "орати": зміна знарядь праці – дерев'яне рало → металевий плуг → трактор – зміна, що протікала в часі (заступлення), не відбилася на структурі назв" [54, 69].

Проте в українській мові існують лексеми на позначення обробітку землі, мотивовані іменником *плуг*. Це – дієслово *плужити* "орати плугом". Воно у "Словнику української мови" кодифіковано з ремаркою *розм.* (СУМ, VI, 595). Також семема "плуг" наявна в номінаціях, виражених словосполученнями, напр. *ходить за плугом* ХЕ "ходити за плугом", яке в сучасній українській мові набуло ознак стійкого, що кодифіковано у "Фразеологічному словнику української мови" зі значенням "орати, обробляти землю" (ФСУМ, 930). Широко засвідчено воно у творах художньої літератури – як прозових, так і поетичних, напр.: *Я б так день в день за плугом ходив!* (Коб., Земля, 159); *Приємно так ходити за плугом* (Самчук, 99); *За плугом ходив і в плузі не покладав рук* (Довж., 3, 349); *Тимко роздягся і ходив за плугом в одній сорочці* (Тютюнник, Вир, 11); *А дідо мій життя безвиїзно прожив у рідному селі. ... Ходив за плугом по землі* (Лукив, 281). Сему 'обробляти землю' реалізує також фразеологізм *держатися плуга* "займатися хліборобською працею, не

покидати хліборобства”: *Держіться, діти, плуга, то якимось будете жити на світі* (М. Стельмах) (ФСУМ, 230).

Назва знаряддя обробітку *плуг* увійшла до багатьох паремійних одиниць, де розширила свою семантику і позначає процес обробітку землі та є символом нелегкої селянської праці, напр.: *І ніч годує, як плуг панує; Не штука за плугом ходити, бо за плугом і ворона ходить; Хто на плуга налягає – без хліба не буває; Одно – творити язиком, а друге – перти плуга; Найкраще ремесло – плуг і чересло; Плуг та борона самі не багаті, а весь світ кормлять* (Прислів'я, 94–95).

Дієслово *плужити* ХЕ "плужити" позначає також обробіток землі невеликим кінним або ручним культиватором (СУМ, VI, 595), який номінується похідним лексеми *плуг* ХЕ "плуг" – іменником *плужок* ХЕ "плужок" (СУМ, VI, 595). Засвідчено це дієслово і в говірках, наприклад південнобессарабських – *плужкувати* ХЕ "плужкувати" “обробляти землю плужком, лапчастим культиватором” [54, 70]. У буковинських говірках побутує дієслово *плушкувати* “підгортати, підсипати плужком розпушену землю до коріння рослин” (СБГ, 431). У західнополіських говірках іменником *плуг* мотивовано дієслово *плуговати* “після садіння картоплі по зораному проходити ще плугом, роблячи рівніші борозенки” (Аркушин, II, 56).

Обробіток нерозорюваних угідь

Обробіток кормових угідь має специфічні особливості, через те, що вони не належать до розорюваних земельних угідь і не призначені під щорічні посіви сільськогосподарських культур. Обробіток лук, пасовищ, сіножатей зводиться до системи заходів, які б сприяли кращому ростові трав'яної рослинності. Обробіток лук позначають іменником *поліпшення*. У “Словнику української мови” лексема *поліпшення* зареєстрована з відсилкою до дієслова *поліпшуватися* “1. Робитися кращим, досконалішим якістю, властивістю і т. ін.” (СУМ, VII, 77). У системі землеробської лексики іменник *поліпшення* ХЕ "поліпшення" термінологізується і набуває специфічного значення, напр.: *Для збільшення виробництва кормів для тваринництва треба ... провадити роботи по поліпшенню природних лук і пасовищ з метою збільшення їх урожайності* (Рільництво, 468); *Треба проводити спеціальні заходи для поліпшення сінокосів і пасовищ* (Землеробство–2002, 199). Дефініцію термінологічної сполуки *поліпшення сіножатей і пасовищ* ХЕ "поліпшення сіножатей і пасовищ" подано у фаховому джерелі: ***Поліпшення сіножатей і пасовищ*** – система заходів, спрямована на підвищення продуктивності природних кормових угідь (УСГЕ, III, 10).

Номен *поліпшення* ХЕ "поліпшення" має абстраговану семантику, позначаючи сукупність різноманітних заходів, які виконують на луках. Це і розчищення чагарників, зрізання купин, удобрення, підсів однорічних і багаторічних трав, обробіток лучної дернини.

Найважливішою диференційною ознакою, за якою різняться системи обробітку природних угідь, є включення або невключення до неї розорювання лучної дернини, що лінгвально виражається опозиційною парою прикметників *корінний (докорінний) – поверхневий*, які входять до складу термінологічних сполучень з опорним словом *поліпшення*, напр.: *До поверхневих поліпшень належать такі роботи: розчистка луків, удобрення, боротьба з бур'янами* (ПСГ, 647); *Особливо ефективно поверхнєве поліпшення* ХЕ "поверхнєве поліпшення" *тих кормових угідь, на яких не можна застосовувати оранку через загрозу водної або вітрової ерозії ґрунтів* (Довідник СП, 111); *Поверхнєве поліпшення природних лук включає комплекс заходів, що сприяють підвищенню продуктивності і якості травостою* (Землеробство–2002, 199); *Корінне поліпшення* ХЕ "Корінне поліпшення" *складається з таких заходів: запровадження лучних сівозмін, осушення, розчистка чагарників, пеньків і купин, переорювання і, нарешті, посів багаторічних трав* (ПСГ, 535); *Корінне поліпшення – найбільш ефективний захід, що дозволяє в 3–5 раз збільшити збір кормів* (Рільництво, 468).

Іменниково-прикметникове словосполучення є основним засобом позначення процесу поліпшення кормових угідь, проте зрідка може виражатися структурами з опорним дієсловом, напр.: *Поверхнєво поліпшувати* *слід також усі луки, не призначені для переорювання в найближчі два роки* (ПСГ, 647); *Але не всі луки можна поліпшувати корінним способом ... луки в місцях швидкої течії весняних вод і пасовища на схилах потрібно поліпшувати поверхнєвим способом* (Рільництво, 472).

На позначення процесу оранки лучної дернини є тенденція до використання префіксальних дериватів словотвірного гнізда дієслова *орати*, напр.: *Освоювати лучні сівозміни слід поступово, зорюючи щороку цілину одного-двох полів* (ПСГ, 637); *Заболочені луки ... перед переорюванням осушують* (ПСГ, 638); *Луки з купинами ... розорюють* ХЕ "розорюють" *плугами* (ПСГ, 638); *... для різкого підвищення продуктивності лучних земель необхідно час від часу переорювати* ХЕ "переорювати" *їх ... Після переорювання* ХЕ "переорювання" *на лучних землях створюються сприятливі умови для росту культурних рослин* (Землеробство–1964, 367); *Сіяти багаторічні трави доцільно ... й на раніш розорюваних луках* (Рільництво, 470).

Специфічним заходом обробітку кормових угідь є підсівання однорічних, а потім багаторічних трав, для чого луки доводиться розорювати. Такий захід номінується у сільськогосподарській термінології іменником *залуження* ХЕ "залуження", напр.: *Площі лук, плановані під розорювання і залуження, розміщують по можливості не розкиданими ділянками, а компактними масивами* (ПСГ, 638); *Залуження – висівання багаторічних трав на природних кормових угіддях при корінному поліпшенні їх* (УСГЕ, I, 477); *Для залуження*

кормових угідь на схилах Лісостепу і Полісся із злакових використовують стоколос безостий, вівсяницю лучну ... (Землеробство–2002, 455). Різновиду названого способу обробітку є підсів багаторічних трав без попереднього сіяння однорічних трав. Такий спосіб позначають словосполученням *прискорене залуження*, напр.: *На солонцях для прискореного залуження використовують буркун та інші стійкі трави* (Землеробство–1964, 369); *Кращим способом докорінного поліпшення угідь ... є прискорене залуження багаторічними травами* (Землеробство–2002, 454), рідше синонімічним терміном *прискорене поліпшення*, напр.: *Спосіб прискореного поліпшення ... особливо придатний для земель, схильних до ерозії* (Землеробство–1964, 369).

* * *

Специфічним є обробіток земельних угідь, призначених для закладання саду на крутих схилах. Для того, щоб використати такі ділянки під сад, потрібно будувати тераси. Іменник *тераса* ХЕ "тераса" запозичено з французької мови; фр. *terrace* "земляний насип", пов'язаний з лат. *terra* "земля" (ЕСУМ, V, 549). На українському мовному ґрунті від іменника *тераса* утворилося слово *напівтераса* ХЕ "напівтераса", яким у термінології садівництва позначають круглі або овальної форми лунки, витягнуті впоперек схилу (ВЕС, 368).

Семема "будувати тераси" може реалізувати у складі словосполучення іменника *тераса* з дієсловами та іменниками, об'єднаними спільним значенням "створювати, робити", напр.: *Там, де внаслідок пересіченості місцевості не можна побудувати терас, виготовляють напівтераси* (ВЕС, 368); *Бульдозерами можна будувати тераси на схилах крутістю 35°* (ВЕС, 372); *Послідовність виготовлення терас така ...* (ВЕС, 372); *Східчасті тераси роблять за допомогою універсального бульдозера* (СГД, 10); *Для будівництва терас використовують плантажний плуг* (СГД, 10); *Тераси роблять виїмково-насипним способом* (Сад. і вин., 126).

Конденсовано значення "робити тераси" передається дієсловом *терасувати*, утвореним за допомогою власномовного форманта, напр.: *Схили, крутіші за 10°, терасують* (ВЕС, 368); *Схили крутизною понад 10° перед закладанням саду терасують* (Сад. і вин., 126). Дериваційними зв'язками з дієсловом *терасувати* пов'язаний іменник *терасування*, напр.: *Терасування схилу слід починати з нижньої частини* (СГД, 8); *При освоєнні сухих і сильно змитих схилів ... необхідно застосовувати траншейне терасування* (СГД, 12); *Терасування проводять після спеціальних гідрологічних досліджень* (Сад. і вин., 126). Лексема *терасування* ХЕ "терасування" увійшла до термінологічної системи садівництва і має такі дефініції: *Терасування схилів* ХЕ "Терасування схилів" – *влаштування виступів на орнонепридатних схилах для закладання плодкових насаджень* (ВЕС, 372); *Терасування схилів* – *штучне*

перетворення поверхні схилів на горизонтально вирівняні чи похилі східцеподібні тераси з метою використання їх під лісові чи сільськогосподарські культури (плодові, ягідні, виноград тощо) (УСГЕ, III, 314); **Терасування** – це влаштування впоперек схилів горизонтально вирівняних смуг, на яких висаджують плодові дерева (Сад. і вин., 126).

Із формуванням терас пов'язано функціонування дериватів дієслова *орати* із префіксом **на-**, напр.: *Послідовність виконання операцій при наорюванні* ХЕ "наорюванні" *терас така ...* (ВЕС, 373); *Вали-тераси наорюються строго по горизонталях ... Наорюють їх плугом ... Така технологія дає можливість наорювати* ХЕ "наорювати" *вал заввишки 50 см* (СГД, 8); **Наорний** *спосіб створення валів – один з найпростіших. Наорні вали-тераси відзначаються високою водозатримуючою здатністю* (СГД, 10).

3.3. Назви технологічних процесів обробітку ґрунту

На позначення технологічних процесів обробітку ґрунту вживаються дієслова *перевертати* ХЕ "перевертати", *розпушувати* ХЕ "розпушувати", *перемішувати* ХЕ "перемішувати", *вирівнювати* ХЕ "вирівнювати", *ущільнювати* ХЕ "ущільнювати", напр.: *Орний шар ґрунту розпушують на повну глибину, як правило, один раз за вегетаційний період* (ПСГ, 54); *Оптимально розпушити орний шар ґрунту можна правильним поєднанням різних прийомів його обробітку* (Землеробство–2002, 350); *Ґрунт частково перевертають під час його обробітку дисковими чи іншими знаряддями* (Землеробство–2002, 351); *Не слід перемішувати з усім орним шаром тих добрив, які переводяться ґрунтом у менш доступні для рослин форми* (Землеробство–1964, 147); *Ґрунт переважно перемішують культиваторами, дисковими боронами і фрезами* (Землеробство–2002, 351); **Вирівнювання** ХЕ "Вирівнювання" *поверхні ґрунту дощатим шлейфом в порівнянні з боронуванням підвищує польову схожість насіння* (Рільництво, 251); *Для зменшення втрат вологи ... ґрунт вирівнюють. Старанне вирівнювання його перед сівбою озимих культур дає змогу одержати дружні сходи* (Землеробство–2002, 352); *Поле до посіву слід ущільнити котком. Ущільнюють ґрунт і тоді, коли потрібно, щоб вода з нижніх шарів піднімалася у верхні* (ПСГ, 55). У "Словнику української мови" названі слова зареєстровано з такими значеннями:

Вирівнювати: 1. Робити що-небудь рівним, без заглибин, виступів та ін. (СУМ, I, 469).

Перемішувати: 1) мішаючи, переміщати частки, складники якоїсь речовини (СУМ, VI, 228).

Розпушувати, ую, уеш, *недок.*, **розпушити,** пушу, пушиш, *док.*, *перех.* 1. Робити пухким, нещільним, розсипчастим. 2. Робити пухнастим

(волосся, шерсть, пір'я і т. ін.). 3. *перен., розм.* Піддавати гострій критиці; критикувати. (СУМ, VIII, 786).

Ущільнювати ХЕ "Ущільнювати" , юю, юєш, *недок.*, **ущільнити**, ільню, ільниш, ільниться, *док., перех.* 1. Робити щільнішим, стискуючи, утрамбовуючи. 2. Заповнювати простір, якусь ділянку більшою кількістю чого-небудь або тісніше, густіше розміщувати що-небудь. // Робити частішим // *с. г.* Вирощувати дві і більше сільськогосподарські культури на тій самій площі для ефективнішого використання землі; висівати, висаджувати іншу культуру разом з основною на тій самій ділянці. 3. Заповнювати більшим обсягом роботи, більшою кількістю справ і т. ін. (час, проміжок часу) // Скорочувати час виконання чого-небудь. Ущільнювати строки польових робіт (СУМ, X, 544).

Отже, наведений ілюстративний матеріал зі словникових статей демонструє те, що значення, пов'язане з обробіткою землі, виокремлено в семантичній структурі тільки дієслова *ущільнити* ХЕ "ущільнити" / *ущільнювати* ХЕ "ущільнювати" .

У фаховій літературі назви на позначення технологічних процесів обробітку ґрунту частіше представлені іменниками, що є суфіксальними дериватами з формантами **-ання, -ення**, мотивовані дієсловами, напр.: **Перевертання**. *Це основний процес обробітку ґрунту, з якого обробіток звичайно й починається... Під час обробітку природних або штучних задернілих ґрунтів перевертання пласта є обов'язковим для знищення багаторічних трав* (Землеробство–1964, 145); **Перемішування** ХЕ "Перемішування" *ґрунту... Завдання перемішування полягає в тому, щоб утворити однорідний орний шар* (Землеробство–1964, 147); **Перевертання** ХЕ "Перевертання" – *процес, за якого верхня частина шару ґрунту переміщується вниз, а нижня вверху* (Землеробство–2002, 350); **Перемішуванням** *ґрунту досягається однорідність орного шару, рівномірний розподіл у ньому добрив* (Землеробство–2002, 351) **Перевертання** *сприяє знищенню багаторічної рослинності, тому є обов'язковим заходом на задернілих ґрунтах* (Землеробство–2002, 351); **Розпушування** ХЕ "Розпушування" *та кришення ґрунту. Цей процес властивий більшості способів обробітку ґрунту* (Землеробство–1964, 145); **Розпушування** *ґрунту створює також сприятливі умови для рівномірного загортання насіння під час сівби* (Землеробство–1964, 146); *Найсприятливіший водно-повітряний режим ґрунту створюється при загальній його пористості – 30–60 %. Досягти цього можна розпушуванням* (Землеробство–2002, 350); **Ущільненням** *ґрунту зменшується його некапілярна пористість і збільшується капілярна* (Землеробство–1964, 147); **Ущільнення** ХЕ "Ущільнення" *ґрунту провадять, щоб збільшити капілярну і зменшити загальну його пористість, запобігти надмірно глибокому загортанню насіння в час сівби* (УСГЕ, II, 404).

У науковій фаховій літературі відзначається, що назви процесових понять належать до тієї групи українських термінів, які активно творяться на національному мовному ґрунті і навколо яких невинно вирують термінологічні дискусії. Особливо активно поповнювався склад назв предметних дій і найменувань ознак за дією, тобто продуктивність виявили передусім моделі творення віддієслівних іменників та прикметників; цей тип абсолютно переважає у творенні назв предметних дій, віддієслівні іменники є необхідним знаряддям мовного ущільнення наукового тексту і узагальнювання виражених у ньому думок [135, 429].

Зіставивши тлумачення, подані у “Словнику української мови”, та дефініції у спеціальних працях, можна зробити висновок про те, що номени на позначення технологічних процесів виникли шляхом термінологізації загальноживаної лексики. У “Словнику української мови” в семантичній структурі окремих лексем кодифіковано спеціальне значення.

Названі технологічні процеси обробітку ґрунту здійснюються за допомогою спеціально призначених для цього знарядь. Відповідно лексеми на позначення технологічних процесів сполучаються з лексемами на позначення знарядь або функціонують з ними в одному контексті, напр .: *Найкраще перевертається ґрунт плугами; Найкраще перемішується ґрунт при обробітку фрезєю; Якщо борони і шлейфи недостатньо розпушують ґрунт, ... використовують лапчасті культиватори; Після ранньовесняного боронування поверхню ґрунту вирівнюють волокушами; При ранньовесняному обробітку застосовують пошарове розпушення ... культиваторами; Врожай ярої пшениці становив ... при глибокому розпушуванні чизелем 16,1 ц* (Землеробство–1991, 123, 125, 159, 163, 164).

Назви на позначення технологічних процесів обробітку ґрунту семантично пов’язані з лексемами на позначення агротехнічних прийомів, бо останні, здійснювані за допомогою різних знарядь, забезпечують реалізацію технологічних процесів, що входять до системи обробітку ґрунту на різних етапах циклу сільськогосподарських робіт. Отже, семи ‘розпушувати’, ‘перевертати’, ‘ущільнювати’, ‘вирівнювати’ входять до семантичної структури лексем, мотивованих назвою знаряддя, яким виконується той чи той технологічний процес. Оскільки ґрунтообробні знаряддя здатні виконувати кілька технологічних процесів, то в науковій літературі їх номінують агротехнічними прийомами. Конкретні назви агротехнічних прийомів загалом співвідносні з назвами знарядь [див. підрозділ 3. 4].

3.4. Назви агротехнічних прийомів обробітку ґрунту

У землеробстві застосовують різноманітні агротехнічні прийоми обробітку ґрунту. Основні з них виконуються за допомогою таких знарядь праці: борони, котка, шлейфа, фрези, культиватора.

Іменник *борона* ХЕ "борона", кодифікований у "Словнику української мови" зі значенням "сільськогосподарське знаряддя для розпушування землі" (СУМ, I, 219), є питомою лексемою (ЕСУМ, I, 233). Агротехнічний прийом, здійснюваний за допомогою борони, може позначатися сполученням іменника *борона* та дієслова зі значенням "обробляти", напр.: *В період між оранкою і сівбою поле обробляють боронами після дощів* (Землеробство–1991, 151). Значення "обробляти" у спеціальному тексті набуває слово *пускати*, напр.: *На неструктурних ґрунтах за котками пускають легкі борони* (Рільництво, 126). Цей відтінок значення в семантичній структурі дієслова *пускати* відображено у "Словнику української мови": "4. // Спрямовувати на виконання певної роботи (машину, механізм)" (СУМ, VIII, 394). Основа іменника на позначення знаряддя праці слугує для утворення похідного дієслова *боронувати* "розпушувати землю бороною" (СУМ, I, 219), напр.: *Не можна боронувати дуже вологого ґрунту, бо він не розпушується, а мажеться і ущільнюється ... Не можна боронувати і сухого ґрунту* (Землеробство–1964, 186); *Посіви боронують під кутом до напрямку рядків* (Землеробство–2002, 399). Назване словотвірне гніздо може поповнюватися за рахунок префіксального деривата, напр.: *Рілля заборонували, знищивши корку, що утворилася після дощу* (Рільництво, 126).

Процес обробітку землі бороною позначається і віддієслівним іменником *боронування* ХЕ "боронування" "дія за значенням *боронувати*" (СУМ, I, 221), напр.: *Останнім часом особливо великого поширення набрало боронування до з'явлення сходів і повторне боронування після з'явлення сходів* (Землеробство–1964, 177). Лексема *боронування* набуває статусу терміна і має дефініції: *Боронування* – це агротехнічний прийом поверхневого обробітку ґрунту, при якому орний шар розпушується на глибину від 2–3 до 6–7 см (Землеробство–1964, 185); *Боронування* – це захід обробітку ґрунту зубовими чи голчастими боронами, під час якого кришиться, розпушується та вирівнюється поверхня ґрунту, частково знищуються проростки і сходи бур'янів (Землеробство–1991, 132).

Способи боронування позначаються словосполученнями іменника *борона* з прикметниками: *загінне боронування, фігурне боронування, поперечно-діагональне боронування*, напр.: *При загінному боронуванні борони кожного разу ходять на край поля. При фігурному боронуванні загінка за своєю формою наближається квадрата... Кращим є поперечно-діагональний спосіб боронування, при якому напрям руху зубів борони ніколи не збігається з напрямком оранки* (Землеробство–1964, 184).

Синонімом до лексеми *боронувати* є питома дієслово *волочити* (ЕСУМ, I, 420). Воно побутує в народному мовленні. Наведене українське

прислів'я засвідчує, що цей процес виконувався за допомогою борони, напр.: *Не все жнеш, що заволочив бороною* (Прислів'я, 103). Лексема *волочити* функціонує і в спеціальних текстах, напр.: *Навесні поле волочать і культивують* (УСГЕ, III, 354); *Навесні зяб шлейфують, волочать важкими боронами* (УСГЕ, III, 361). В українській мові слово *волочити* ХЕ "волочити" є полісемом, у семантичній структурі якого виокремлено значення, пов'язане з обробітком землі, напр.: **Волочити**, очу, очиш, недок., перех. 1. Тягти кого-, що-небудь по поверхні чого-небудь; // Нести на собі що-небудь важке або великого розміру, що звичайно торкається землі; // Ледве пересувати (чоботи тощо). 2. розм. Силоміць (або переконавши) вести кого-небудь із собою; тягнути. 3. перен., розм. Піддавати судовій тяганні. 4. Переміщати, перетягати копиці сіна, соломи з одного місця на інше волоком (мотузком і т. ін.). *Раз край дороги Влас копиці волочив. Вродило сіно* (Л. Глібов). 5. **Розпушувати бороною зорану землю до або після сівби**. Старий Максим волочив яру пшеницю (В. Стефаник). 6. техн. Виготовляти дрiт і т. ін. на волочильні (СУМ, I, 734).

Семантику, пов'язану з обробітком землі, реалізує також віддієслівний дериват *волочіння* ХЕ "волочіння". Як синоніми, ці назви представлені в "Українській сільськогосподарській енциклопедії": **Боронування, волочіння** – один із прийомів поверхневого обробітку ґрунту боронами. Застосовують для збереження вологи в ґрунті (закриття вологи), знищення ґрунтової корки і молодих сходів бур'янів, вирівнювання, розробляння і підготування до сівби ріллі тощо. Боронують озимі посіви впоперек рядків або по діагоналі поля, як тільки ґрунт перестав розмазуватись (УСГЕ, I, 138–139).

На позначення процесу боронування в перекладній частині "Російсько-українського сільськогосподарського словника" зареєстровано такі лексичні одиниці: *боронування, волочіння, скородіння, скородження* (РУСГС, 32).

Назва процесу обробітку стала мотиваційною для виникнення номена на позначення знаряддя *волокуша* "сільськогосподарське знаряддя для вирівнювання та легкого поверхневого розпушування ґрунту" (СУМ, I, 731), а також для виникнення агента *волочильник* "2. Те саме, що **боронувальник**. Часом, замість їхати до **волочильників**, сівачів чи косарів, полковник опинявся тут, сидів годину чи й дві (Ю. Яновський)" (СУМ, I, 733). Отже, синонімія слів *боронувати* ХЕ "боронувати" і *волочити* ХЕ "волочити" зберігається і в похідних утвореннях. Проте від дієслова *боронувати* засвідчено *nomina personalia* і чоловічого, й жіночого роду – *боронувальник* ХЕ "боронувальник", *боронувальниця* ХЕ "боронувальниця" (СУМ, I, 220).

Етимологічно спорідненим з питомим дієсловом *котити* (ЕСУМ, III, 59) є іменник *коток* "2. Сільськогосподарське знаряддя для ущільнення ґрунту, руйнування ґрунтової кірки" (СУМ, IV, 311). Сема 'коткувати' у

сполученні іменника *коток* з дієсловом реалізується рідше, напр.: *Щоб запобігти випріванню озимих, сніг необхідно ущільнити котками* (Землеробство–1991, 156). Здебільшого назва агротехнічного прийому, здійснюваного котком, виражається дієсловом *коткувати* ХЕ "коткувати" та дериватом *коткування* ХЕ "коткування" "дія за значенням *коткувати*" (СУМ, IV, 311), напр.: *Під час сівби краще коткувати не всю площу, а лише рядки* (Землеробство–1964, 195); *Одночасно з оранкою проводять коткування і боронування ґрунту* (Землеробство–1991, 151). Назване словотвірне гніздо може поповнюватися за рахунок префіксального деривата, напр.: *Після сівби поле закоткували* (Рільництво, 126); *Для одержання дружних сходів посіви слід закоткувати кільчастим котком* (Рільництво, 353).

Іменник *коткування* ХЕ "коткування" набуває статусу терміна й у фаховій літературі має такі дефініції: **Коткування** – це агротехнічний прийом, який полягає в ущільненні і вирівнюванні верхнього шару ґрунту. Здійснюється він за допомогою котків різних конструкцій (Землеробство–1964, 191); **Коткування** – агротехнічний прийом поверхневого обробітку ґрунту, ущільнення та вирівнювання верхнього його шару котками (УСГЕ, II, 199); **Коткування** – це обробіток ґрунту котками, які ущільнюють його, подрібнюють брили та великі грудки і децю вирівнюють поверхню поля (Землеробство–1991, 132).

Назву сільськогосподарського знаряддя *шлейф* ХЕ "шлейф" запозичено з німецької мови. У "Словнику іншомовних слів" це слово реєструють зі значенням: 1) сільськогосподарське знаряддя, призначене для шлейфування ґрунту (вирівнювання, мілке розпушування) (СІС, 750). Позначаючи агротехнічний прийом, лексема *шлейф* ХЕ "шлейф", так само і власномовні назви знарядь обробітку, сполучається з дієсловом, напр.: *Гребенисту ріллю починають обробляти шлейфами* (Землеробство–1991, 159). Значення "обробляти" у спеціальних текстах набуває слово *пускати*, напр.: *На ущільнених ґрунтах треба спочатку пускати борони, а потім шлейфи* (Рільництво, 339). Проте у фаховій літературі прийом, виконуваний за допомогою шлейфа, частіше позначається іменником *шлейфування*, утвореним за допомогою власномовного афікса, напр.: **Шлейфування** застосовують в основному рано навесні як захід обробітку зябу (Землеробство–1964, 190). Номен *шлейфування* набуває статусу терміна і має такі дефініції: **Шлейфування** – це агротехнічний прийом, який полягає у вирівнюванні поверхні ґрунту (Землеробство–1964, 190); **Шлейфування ґрунту** – прийом ранньовесняного обробітку зябу, що забезпечує вирівнювання поверхні поля й мілке розпушування верхнього шару ґрунту (УСГЕ, III, 484); **Шлейфування** – це захід обробітку ґрунту, під час якого вирівнюється поверхня поля, подрібнюються великі грудки і брили (Землеробство–1991, 132).

Привертає увагу те, що дієслово *шлейфувати* ХЕ "шлейфувати", похідним від якого є термін *шлейфування*, у фаховій літературі засвідчено

нечасто, напр.: *Якщо картоплю садять під плуг, поле рано навесні шлейфують* (Рільництво, 382), а в “Словнику української мови” це дієслово зареєстровано зі значенням “вирівнювати й злегка розпушувати поверхню ґрунту шлейфом (у 2 знач.) для зменшення випарування вологи” (СУМ, XI, 489).

Шлейфи поділяються на види, кожен з яких має спеціальну назву – *волокуші* ХЕ “волокуші”, *гвоздівки* ХЕ “гвоздівки”, *шлейфи-борони* ХЕ “шлейфи-борони” (СІС, 750), проте назва обробітку утворюється тільки від гіпероніма *шлейф*, пор.: *Замість боронування ... краще проводити шлейфування, використовуючи для цього волокуші* (Землеробство–1964, 303); *На добре підготовленому ґрунті ... застосовують шлейфування, використовуючи для цього волокуші* (Землеробство–1991, 155).

З ХІХ ст. у землеробстві застосовують знаряддя обробітку ґрунту *фреза*, яка є спеціальним знаряддям і використовується переважно на торфових ґрунтах. Іменник *фреза* ХЕ “фреза” запозичено з французької мови (СІС, 724). Аналогічно до власномовної моделі від іменника *фреза* утворено словотвірний ланцюжок: *назва знаряддя* → *дієслово*, *мотивоване назвою знаряддя* → *віддієслівний іменник*. На позначення процесу обробітку слово *фреза* сполучається з лексемами, що передають семантику “обробляти”, напр.: *Кількість пилюватих часток під час обробітку фрезною збільшується у 3–5 разів ... У дальшому освоєнні болотні ґрунти по черзі обробляють плугами і фрезами* (Землеробство–1964, 198). Похідне дієслово, мотивоване знаряддям праці *фреза*, в українській мові відоме у двох словотвірних варіантах – *фрезувати* ХЕ “фрезувати” і *фрезерувати* ХЕ “фрезерувати”, напр.: *На осушених болотах дернину можна не орати, а фрезувати* (ПСГ, 640); *За один прохід вона [машина] фрезерує верхній шар ґрунту разом з чагарником* (Землеробство–1991, 185); *За 10–15 днів до первинної оранки площу обов’язково дискують, а на площах з товстою і щільною дерниною фрезерують* (Землеробство–1991, 186). Значення “обробляти ґрунт фрезною” реалізують також віддієслівні іменники, також представлені двома варіантами – *фрезування* ХЕ “фрезування” і *фрезерування* ХЕ “фрезерування”, які в термінологічній сфері мають такі дефініції: **Фрезування** – спосіб глибокого обробітку ґрунту, при якому поєднуються розпушування і перемішування оброблюваного шару без обертання (ПСГ, 59); **Фрезерування ґрунту** – обробіток ґрунту фрезерними знаряддями при освоєнні осушених боліт, а також дуже задернілих і вкритих купинами ґрунтів (УСГЕ, III, 413); **Фрезерування** – це обробіток ґрунту фрезною, яка забезпечує кришіння, ретельне перемішування і розпушування шару ґрунту, який обробляється (Землеробство–1991, 135).

На позначення агротехнічного прийому, виконуваного за допомогою луцильника, вживаються власномовні лексеми – дієслово *луцити* та його дериват – іменник *луцання*, напр.: *На площах ... де луцити треба глибше, кращі результати дає луцання лемішними луцильниками* (Оцінка, 25);

При засміченості поля однорічними бур'янами ґрунт **луцять** на глибину 6–8 см дисковими луцильниками (Землеробство–1991, 144); Першим прийомом у системі зяблевого обробітку є **луцення** поля (Землеробство–2002, 373). Позначаючи процес луцення, названий іменник може сполучатися з дієсловами *проводити*, *здійснювати*, напр.: **Луцення проводять** дисковими або лемішними знаряддями (Оцінка, 25); *Якщо ранню оранку не проводили, то ... здійснюють повторне луцення* (Землеробство–1991, 144); **Луцення проводять** також і після пізніх попередників (Землеробство–2002, 374). Зрідка вживається форма доконаного виду з префіксом *з-*, напр.: *Якщо частину парів доводиться обробляти пізніше, то їх слід рано навесні злуцити* (Землеробство–1964, 254).

Іменник луцення ХЕ "луцення" набуває статусу терміна, про що свідчать дефініції, наведені у фахових джерелах: **Луцення** полягає в підрізуванні, розпушуванні та обертанні, а іноді і в перемішуванні верхнього шару ґрунту (ПСГ, 61); **Луцення** – обробіток верхнього шару ґрунту луцильниками ... У системі зяблевого обробітку ґрунту **луцення** – це перший прийом, що його здійснюють після збирання врожаю (УСГЕ, II, 267); **Луцення** – це обробіток ґрунту дисковими чи лемішними знаряддями, який забезпечує розпушування, подрібнення і часткове перевертання, перемішування ґрунту і підрізування бур'янів (Землеробство–1991, 131).

Словотвірні відношення між назвою знаряддя луцильник ХЕ "луцильник" і дієсловом – назвою процесу обробітку *луцити* ХЕ "луцити" демонструють зворотну залежність, що, як відзначає П. Гриценко, є менш типовим для слов'янських мов [54, 73].

Іменник луцильник ХЕ "луцильник" є узагальненим найменуванням сільськогосподарських знарядь, призначених для луцення стерні, серед яких розрізняють *дисковий луцильник* ХЕ "дисковий луцильник" і *лемішний луцильник* ХЕ "лемішний луцильник". Лексично маркованим є тільки обробіток луцильником, що обладнаний диском. Ця диференційна ознака стала мотиваційною для виникнення найменувань словотвірного ланцюжка *диск* → *дискувати* → *дискування*, напр.: *На запирієних ділянках поле обробляють **дисковими луцильниками**. У районах, де в післязбиральний період буває чимало опадів і тепла ... застосовують одне або декілька повторних **дискувань*** (УСГЕ, II, 70); *Поле з-під люцерни, яка здатна після оранки на зяб відростати, ... спочатку **дискують** або обробляють **лемішними луцильниками*** (УСГЕ, II, 71).

До агротехнічних прийомів належить обробіток ґрунту, здійснюваних культиватором. Семема "обробляти ґрунт культиватором" може передаватися словосполученням іменника *культиватор* з лексемами, що передають значення "обробляти", напр.: *Поле **обробили культиваторами** в один слід з одночасним боронуванням* (Рільництво, 126); *При з'явленні сходів бур'янів поле **обробляють** паровими*

культиваторами (Землеробство–1991, 151). На позначення процесу обробітку ґрунту культиватором уживається однокореневе дієслово *культивувати*, напр.: **Культивувати** слід *впоперек або під кутом до напрямку оранки* (Оцінка, 15); *У міру появи бур'янів та ущільнення ґрунту зайняті пари боронують, а за потреби культивують* (Землеробство–2002, 385).

Це ж значення реалізується й іменником *культивація*, який набув статусу терміна, напр.: *На невеликих схилах культивацію потрібно робити впоперек або під кутом до оранки, а на великих – по горизонталях* (Оцінка, 15); *На рівних площах передпосівну культивацію і сівбу проводять упоперек напрямку оранки* (Землеробство–2002, 379).

У фахових джерелах термін *культивація* ХЕ "культивація" має такі дефініції: **Культивація** – *це агротехнічний прийом менш глибокого (порівняно до оранки) обробітку ґрунту без перевертання його* (Землеробство–1964, 178); **Культивація** – *обробіток верхнього шару ґрунту без обороту його* (УСГЕ, III, 223); **Культивація** – *це агротехнічний захід, який забезпечує кришіння, розпушування і часткове перемішування ґрунту, а також повне знищення бур'янів і вирівнювання поверхні поля* (Землеробство–1991, 132).

Отже, процес обробітку ґрунту культиватором позначається однокореневими лексемами *культиватор* ХЕ "культиватор", *культивація* ХЕ "культивація", *культивувати* ХЕ "культивувати", однак дериваційні зв'язки між ними мають інший характер, ніж між розглянутими раніше найменуваннями агротехнічних прийомів. Це словотвірне гніздо виникло не на власномовному ґрунті, а утворилося внаслідок запозичень з різних джерел. Дієслово *культивувати* запозичено з французької мови, у якій розвинулося від латинського *cultivare* "культивувати, обробляти" (ЕСУМ, III, 138). Похідні іменники *культиватор* ХЕ "культиватор" "знаряддя для розпушування зораного ґрунту, знищення бур'янів, проріджування рослин у рядах" та *культивація* "обробіток культиватором верхнього шару зораного ґрунту" запозичено з латинської мови (СІС, 376). Словотвірним синонімом до іменника *культивація* є лексема *культивування* "дія за знач. *культивувати*" (СУМ, IV, 394), утворена за допомогою власномовного афікса.

Один із різновидів культиватора називають словом *чизель* ХЕ "чизель" "важкий культиватор для глибокого розпушування ґрунту" (СУМ, XI, 322), запозиченим з англійської мови. У "Словнику іншомовних слів" лексема *чизель* зареєстрована зі значенням "важкий культиватор для глибокого розпушування ґрунту без перевертання пласта" (СІС, 745). Від назви знаряддя *чизель* утворилося дієслово *чизелювати* ХЕ "чизелювати" та іменник *чизелювання* ХЕ "чизелювання", напр.: *При підготовці зябу ... поле вирівнюють бороною ... рано навесні чизелюють; При осінньому вирівнюванні і чизелюванні під коренеплоди ефективніший передпосівний обробіток* (Землеробство–1991, 181). Назву агротехнічного заходу

внесено до реєстру “Словника української мови” і кодифіковано зі значенням “розпушування ґрунту за допомогою чизеля” (СУМ, XI, 322). Тут же зареєстровано прикметник *чизельний* ХЕ “чизельний”. Не внесено до реєстру “Словника української мови” дієслова *чизелювати*, проте віддієслівний дериват *чизелювання* ХЕ “чизелювання”, утворений за типовою словотвірною моделлю, фіксується.

Дієслова та іменники на позначення агротехнічних прийомів, мотивовані назвою знаряддя, сполучаються з однокореневими назвами знарядь у словосполучення із вказівкою на їх різновид, напр.: *В комплекс робіт ... повинна входити оранка з боронуванням і коткуванням ріллі ребристими котками* (Оцінка, 36); *Боронування не проводять, а коткують ... легкими чи середніми котками* (Землеробство–2002, 387); *Під час догляду за посівами проводять ... боронування легкими боронами* (Землеробство–2002, 381); *Другу культивуацію роблять культиваторами з стрічастими лапами* (Оцінка, 23); *Луцити стерню дисковими луцильниками краще в 2 сліди* (Оцінка, 25); *На полях, засмічених бур’янами, ... кращі результати дає луцення лемішними луцильниками* (Оцінка, 25).

Отже, назви агротехнічних прийомів сформувалися загалом на базі власномовного і запозиченого джерела. Ці найменування можуть виражатися аналітично: у сполученні іменника на позначення знаряддя з лексемами, об’єднаних спільною семою ‘робити’ (*обробляти, робити, здійснювати* тощо), з дієсловом *пускати*, що набуває специфічного значення, сполучаючись із назвами знарядь обробітку. Назви агротехнічних прийомів співвідносні з найменуваннями знарядь обробітку і належать до словотвірного гнізда, яке утворюють іменник – назва знаряддя обробітку, дієслово, що позначає процес обробітку, виконуваний цим знаряддям, та віддієслівний іменник, що реалізує семантику твірної основи дієслова (*борона – боронувати – боронування* і под.). Такий же словотвірний ланцюжок утворюється і від запозичених основ (*шлейф – шлейфувати – шлейфування*).

* * *

Одним із специфічних заходів обробітку ґрунту є укриття його соломною, листям, торфом, тирсою або спеціальним папером, щоб запобігти пересиханню, перемерзанню, перегріванню тощо. На позначення цього процесу вживається дієслово *мульчувати* ХЕ “мульчувати” та його дериват *мульчування* ХЕ “мульчування”, напр.: *Щоб краще зберегти вологу, ділянки у Степу і Лісостепу мульчують* (ПСГ, 731); *На півночі республіки мульчування краще проводити восени... а на півдні – навесні* (Сад. і вин., 114). Аналізовані лексеми походять від іменника *мульча* “матеріал для накриття ґрунту”, який запозичено з англійської мови від *molsh* “м’який” (ЕСУМ, III, 534).

Іменник *мульчування* функціонує як термін, про що свідчать його дефініції у фаховій літературі, напр.: *Мульчування – вкривання поверхні*

грунту різними матеріалами з метою зменшити випаровування вологи і захистити коріння плодово-ягідних культур від підмерзання (ВЕС, 236); **Мульчування** – суцільне або смугами міжрядне вкриття ґрунту різним матеріалом на посівах сільськогосподарських культур (УСГЕ, II, 354).

У “Словнику української мови” кодифіковано лексему *мульчувати* та її похідні *мульчування* ХЕ "мульчування" і *мульчуваний* ХЕ "мульчуваний" : **Мульчувати**, ую, уєш, *недок. і док. і без додатка, с. г.* Покривати ґрунт дрібною соломною, торфом і т. ін., захищаючи його від висихання, перегрівання, розмивання водою та попереджаючи сходи бур’янів; **мульчування**, я, с., с. г. Дія за знач. **мульчувати**; **мульчувальний**, а, е. Признач. для мульчування (СУМ, IV, 826).

Специфічним заходом обробітку ґрунту є його відновлення шляхом підсівання багаторічних трав, що на мовному рівні позначається префіксальними дериватами (**за-**), які входять до словотвірного гнізда іменника *дерен* ХЕ "дерен" “поверхневий шар ґрунту, вкритий травою і трав’янистими рослинами, густо пронизаний їх коренями // // вирізані з цього шару пласти” (СУМ, II, 247), напр.: **Задерніння ґрунту** – вирощування багаторічних трав протягом двох-трьох років з метою поліпшення структури ґрунту (ВЕС, 129); *В зоні недостатнього зволоження в незрошуваних садах міжряддя не задерняють* (ВЕС, 129).

У “Словнику української мови” кодифіковано такі префіксальні деривати: **задернілий** ХЕ "задернілий" , а, е. Густо переплетений корінням трав’янистих рослин (про ґрунт); **задерніння** ХЕ "задерніння" , я, с. Дія і стан за знач. **задернувати** і **задерновувати**; **задернований**, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **задернувати**; // **задерновано**, *безос. присудк. сл.*; **задерновувати** ХЕ "задерновувати" , ую, уєш і **задерняти** ХЕ "задерняти" , яю, яєш, *недок.*, **задернувати** ХЕ "задернувати" , ую, уєш, *док.*, *перех.* Обкладати , покривати дерном що-небудь; **задернувати** див. **задерновувати**; **задерняти** див. **задерновувати** (СУМ, III, 106).

3.5. Назви ручного обробітку ґрунту

Різновиди обробітку ґрунту диференціюються і за використанням ручної чи механізованої праці. Більшість процесів у великих сільськогосподарських підприємствах здійснюється механізовано. У сучасному землеробстві ручний обробіток застосовують як специфічний захід, зумовлений особливостями розвитку вирощуваної культури або на невеликих присадибних ділянках.

Ручний обробіток може позначатися дієсловом, що реалізує семантику “обробляти”, із прислівником-кваліфікатором *вручну*, напр.: *Пристовбурні квадрати, які залишаються після культивуації міжрядь, обробляють протягом весни і літа вручну не менше трьох разів* (ВЕС, 252); *Ґрунт у рядах обробляють вручну* (ВЕС, 253); *Механізований*

міжрядний обробіток баштанних культур закінчують на початку інтенсивного росту пагонів. Надалі ... посіви **прополюють вручну** (УСГЕ, II, 327); На стрічкових посівах, крім рядків, доводиться **вручну прополювати** міжряддя у стрічці (Рільництво, 132); Шарування **проводилося вручну**, так само багато затрачено ручної праці на збирання врожаю (Рільництво, 137).

Ручний обробіток позначається також словосполученнями, компонентом яких є прикметник *ручний*, напр.: При з'явленні сходів і позначенні рядків треба провести перше **ручне мотиження** міжрядь (ПСГ, 534); **Ручне прополювання** зернових, льону, ... застосовується тепер у невеликих розмірах (Оцінка, 128); **Ручні роботи** успішно замінюються економічно більш вигідним хімічним прополюванням (Оцінка, 128).

Ручний обробіток також номінується дієсловом на позначення різновиду обробітку у сполученні з назвою знаряддя, яке застосовується тільки при ручній праці. Семантика назв знарядь у словнику тлумачиться за допомогою слів зі значенням "ручний", напр.: *Граблі* "Сільськогосподарське знаряддя, що являє собою валок із дерев'яними або залізними зуб'ями, насадженими на довгий **держак**; використовується для згрібання скошених стебел, розпушування землі" (СУМ, II, 151); *Копаниця* "1. Вид заступу або мотики" (СУМ, IV, 279); *Лопата* "1. Знаряддя з довгим **держак**ом і широким плоским кінцем, що застосовують для згрібання, перекидання або насипання чого-небудь" (СУМ, IV, 545); *Мотика* "1. Найдавніше **ручне** знаряддя для обробітку ґрунту під посів у вигляді палиці, звичайно з кам'яним або металевим клинком" (СУМ, IV, 811); *Мотичити* "Те саме, що розпушувати, мотичити // сапати, шарувати" (СУМ, IV, 811); *Сапа* "**Ручне** сільськогосподарське знаряддя для підсушування ґрунту й знищення бур'янів, яке являє собою металеву лопатку, насажену перпендикулярно на дерев'яний **держак**" (СУМ, IX, 55).

напр.: *Ґрунт у грядках добре розробляють граблями* (ПСГ, 521); *У рядах ґрунт розпушують сапками* (ВЕС, 253).

Ралити

Одним із давніх примітивних знарядь праці було рало, назва якого праслов'янського походження й утворена від питомого дієслова *орати* (ЕСУМ, V, 21). Іменник *рало* фіксується давніми писемними пам'ятками (Срезн., III, 65). Співвідносною з цим знаряддям праці є назва процесу обробітку землі, позначена дієсловом *ралити*. Зі значенням "орати" дієслово *ралити* побутувало у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. (Тимч., 2, 266) і в наступні періоди розвитку української мови. П.

Білецький-Носенко дає широке тлумачення реєстровому *ралити* – "орати дерев'яною сохою після плуга, щоб розбити пласти, зорані плугом" (Біл.-Нос., 309). У "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка зі

значенням “орати ралом” зареєстровано ряд однокоренових лексем – дієслово *ралити* та іменники *ралля*, *ралянка* (Грінч., IV, 4). З часом найменування обробітку землі, мотивовані назвою *рало*, у літературній мові виходять з ужитку, що, вірогідно, пов’язано з використанням інших знарядь праці, проте залишаються в говірках. Дієслово *ралити* засвідчено у говірках, де вживаються і назви знарядь *рало*, *ралник* та агентив *раловчик* [54, 70], у буковинських говірках (СБГ, 449), а в західнополіських говірках побутує тільки назва знаряддя *рало* (Аркушин, II, 113), яка, як зазначає Г. Козачук, вживається для позначення кінного плуга для обгортання (осипання) картоплі [90, 38]. У “Словнику української мови” дієслово *ралити* “орати ралом упоперек ріллі” зареєстровано з ремаркою *діал.* і проілюстровано одним контекстом із твору І. С. Нечуя-Левицького (СУМ, VIII, 446).

Копати

На позначення ручного обробітку землі вживається питоме дієслово *копати* (ЕСУМ, II, 565). Копання ґрунту передбачає здійснення тих же технологічних процесів – розпушування і перевертання, що і під час оранки, напр.: *Тоненька, мов горсточка конопель, молодиця і в дощ гнеться над лопатою, босою ногою заганяє її в напівзотлілу стерню і з силою вивертає глизявий чорнозем... – Довго ж вам доведеться її **копати**!* (Стельмах, Вел. рідня, 273–274). У більшості випадків дієсловом *копати* називають процеси, що здійснюються за допомогою лопати, заступа на присадибних ділянках та городах. Лексемою *копати* номінують процеси обробітку садів та виноградників, бо специфіка розвитку плодкових насаджень унеможлиблює на певних етапах застосування механізованого обробітку, напр.: *При весняному закладанні саду найкраще садити дерева в надранні строки, як тільки можна **копати** ґрунт* (Що садити, 6). Дієслово *копати* позначає також процес підготовки до садіння дерев чи інших багаторічних рослин – викопування садивних ям, напр.: *На крутих нетерасованих схилах ..., а також на присадибних ділянках ями **копають** вручну* (Сад. і вин., 135); *Якщо дерева планують садити навесні, ями доцільно **копати** восени* (Кол. сади, 42); *На давно окультурених ґрунтах ями для дерев та кущів **копають** таких розмірів, щоб вони забезпечували вільне розміщення кореневої системи* (Що садити, 7). Частіше на позначення ручного процесу обробітку землі вживаються деривати лексеми *копати*, серед яких дієслова та іменники, напр.: *Під час **копання** верхній, родючіший шар ґрунту скидають в один бік ями, а нижній у другий* (Кол. сади, 45); *Під час **перекопування** верхній шар ґрунту кладуть на низ* (Кол. сади, 50); *Під час осіннього **перекопування** вносять органічні добрива ... і старанно загортають їх у ґрунт* (Дов. сад., 95); ***Перекопувати** ґрунт біля кущів і в міжрядді не слід* (Дов. сад., 83); *Універсальною садовою лопатою ... і перекопувальною лопатою **перекопують** ґрунт на пристовбурних кругах і смугах, на ягідниках*

викопують ями і суцільно *перекопують* ґрунт (ВЕС, 150); *Ями викопують* заздалегідь (СГД, 26).

Обидва значення лексеми *копати* кодифіковано у “Словнику української мови”: “1) розпушувати землю заступом, лопатою тощо; 2) робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою” (СУМ, IV, 579).

Отже, ручний обробіток позначається такими способами: сема ‘ручний обробіток ґрунту’ може реалізуватися лексичними одиницями, в яких ця сема є елементом семантичної структури (*копати, копання, перекопування* і под.);

лексичними одиницями, що позначають дії, мотивовані назвою знаряддя ручного обробітку (*сапати, ралити, мотичити*); аналітично – сполученням лексем із загальним значенням “обробляти” та кваліфікатором *вручну* (*обробляти вручну*).

На позначення ручного обробітку ґрунту вживаються також лексеми *боронувати, боронування*. Сигналізатором семи ‘ручний обробіток’ є назва знаряддя для ручного обробітку, з яким утворюється словосполучення, або контекстуальне оточення, напр.: *Ґрунт перед садінням добре розпушують та боронують граблями* (Що садити, 12); *Навесні перекопують на глибину 10–12 см..., після чого ретельно боронують граблями* (Що садити, 69); *Між перекопуваннями, особливо після дощу, потрібно буває провести боронування* (СГД, 129).

На позначення семи ‘розпушувати зорану землю бороною, граблями’ у сучасній українській мові активно функціонують синонімічні лексичні одиниці *боронувати, скородити, волочити* та вузьколокальне *боронити*. Напр.: *Орати, боронувати й сіяти учив мене батько. Перебивався [Гордіїв рід] тим, що абияк орав, скородив, засівав, поливав потім раніш політи кров’ю прадідів запорізькі волелюбні степи. Старий Максим волочив яру пшеницю* [ССн, I, 84].

У межах лексико-семантичної мікрогрупи перебуває і лексема *мотижити*, яка в говірках Полтавщини позначає процес ‘підпушування ґрунту навколо рослин, підгортання’ [52, 60], а в термінологічних джерелах розширює семантику, бо позначає ‘захід догляду за посівами просапних культур, який передбачає розпушування верхнього шару ґрунту і знищення вегетуючих бур’янів’ [33, 93].

У сучасній українській мові на позначення процесу обробітку активно вживається лексема *сапати*, що позначає ‘підпушувати ґрунт і виполювати бур’ян, користуючись сапою’ та полісемічне слово *сапнути*, одне зі значень якого вступає в синонімічне відношення з досліджуваною лексичною одиницею [СУМ, IX, 56]. Дію за значенням лексеми *сапати* тлумачить слово *сапання*, яке до того ж позначає і пору, період, коли найінтенсивніше сапають. Напр.: – *Дасте мені, куме Семене, плуга? Я вам відроблю в сапання*. Похідна лексема *сапка* вживається лише на позначення ручного сільськогосподарського знаряддя для підпушування

грунту й знищення бур'яну, а в говірках Черкащини ця лексема тлумачиться як дія за значенням слова *сапати*, а також паралельно вживається і лексема *сапання* з синонімічним значенням. Напр.: *Сапка цього року буде важкою – дощів зовсім не було, а кірка така, що й лопатою не розіб'єш. Не лякай мене сапанням, я на ньому не один зуб з'їв* [АСЛЦ]. У межах досліджуваної лексико-семантичної мікрогрупи перебувають похідні одиниці, які вказують на завершення обробітку ґрунту, зокрема сапання: *пообсапувати, попросапувати* [СУМ, VII, 174, 235].

На позначення семи 'очищати поле ХЕ "поле", город і т. ін. від бур'янів, зрізуючи або викопуючи сапою чи вириваючи руками; зрізувати або викопувати сапою чи виривати руками (бур'яни)' вживаються синонімічні лексеми *полоти, проріджувати, проривати, букетувати* [СУМ, VII, 97, 234; ССн, I, 252]. Слово *поління* позначає дію за значенням *полоти* і входить до лексико-семантичної мікрогрупи з первинним значенням. Лексичні одиниці *пополоти* та *пополотий* за ознакою обмеженості: необмеженості тривання дії позначають незавершену дію та вказують на певний час цього процесу. А номени *попрополювати, пообполювати* виражають кількісну характеристику дії, а також позначають процес прорідження [СУМ, VII, 218, 173]. Термін *попроривати* є полісемічним, а в межах досліджуваної лексико-семантичної мікрогрупи відомий зі значенням 'повиривати частину рослин, прорідити сходи' [СУМ, VII, 234]. Лексеми *букетувати* та *букетування* (остання вказує на дію за значенням первинного слова) вживаються з семантикою 'проріджувати сходи сільськогосподарських культур, щоб у букетах залишалося по кілька рослин'.

На позначення процесу розпушування ґрунту функціонує дієслово *шарувати* та його дериват іменник *шарування*, напр.: *Сходи домішаного насіння дають можливість прошарувати міжряддя до того, як зійде шавлія* (ПСГ, 529); *При з'явленні сходів ... проводять шарування... При шаруванні розпушують ґрунт у міжряддях на глибину 4–5 см* (Рільництво, 226). У фаховій сільськогосподарській праці подано визначення терміна *шарування*: **Шарування** – перший міжрядний обробіток просапних культур. Застосовують в основному на посівах цукрових буряків для розпушування верхнього ущільненого шару ґрунту та знищення сходів бур'янів (УСГЕ, III, 478). У "Словнику української мови" кодифіковано лексеми *шарування* і *шарувати*: **Шарування**², я, с. Дія за знач. **шарувати**² (СУМ, XI, 417); **Шарувати**², ую, уєш, недок. 2. *перех. і неперех., с. г.* Розпушувати ґрунт, обробляючи сапою чи спеціальним механізмом міжряддя просапних культур (перев. цукрових буряків) (СУМ, XI, 418).

3.6. Назви виконавців процесів обробітку сільськогосподарських угідь

Агентивно-професійні назви осіб неодноразово були предметом спеціальних розвідок як дослідників сучасної літературної мови, так і діалектологів. У працях Я. Закревської, П. Гриценка, І. Олійник, Т. Тищенко, Л. Яропуд та ін. висвітлено особливості словотворення назв осіб за діяльністю. Назви виконавців дій за характером занять, за способом діяльності та професією, які беруть участь у процесах обробітку сільськогосподарських угідь, становлять багату і різноманітну групу як з погляду лексичного, так і словотвірного. У досліджуваній групі назв процесів обробітку сільськогосподарських угідь виокремлено групи агентивів, які беруть участь у процесах орання, сіяння, сапання, поління, косіння, сушіння, згрібання, в'язання, молотіння, збирання, складання.

Продуктивним способом словотворення назв агентів є морфологічний, зокрема суфіксація, та складання номінативних одиниць. Репрезентанти досліджуваного групи перебувають у зоні дії субстантивациї та є відіменниковими, віддієслівними і відприкметниковими утвореннями.

Домінантна позиція суфіксального словотвору у назвах виконавців процесів обробітку сільськогосподарських угідь супроводжується багатьма формантами. С. Бевзенко констатує, що в сучасній українській мові кількість суфіксів, за допомогою яких творяться іменники, які означають назви діючої особи (так звані *nomina agentis*), сягає сімдесяти утворень [16, 105]. У *nomina agentis* досліджуваної групи домінують деривати, які репрезентують такі типи словотвірного значення (далі – СЗ):

- 1) 'особа за родом діяльності' (відіменникові субстантиви);
- 2) 'носій процесуальної ознаки' (віддієслівні субстантиви).

Відношення між мотивуючим та мотивованим зазначених типів зводяться до модифікаційних. У відіменникових формаціях особливою продуктивністю відзначається суфікс **-ник**: *городник, кагатник, гусятник, стадник, табунник, чередник*, який обмежено функціонує серед девербативів: *політник, сійник, молотник*. Суфікс **-ник** виник ще у спільнослов'янську епоху на базі форманта **-ик** [17, 61]. Серед власне мовних формантів продуктивними є і генетично іменникові поліморфемні похідні суфікси **-івник, -альник, -ильник**. І. Ковалик зауважує, що "в процесі словотвірної перінтеграції і абсорбції деривативно злились в одну похідну поліморфемну суфіксему" вихідний словотвірний суфікс **-к-** і всі додаткові форманти **-ів-, -аль-, -иль-** [87, 8]. У досліджуваній групі такі поліморфемні найпродуктивніше репрезентують типи віддієслівних іменників: *складальник, боронувальник, копальник, поливальник, вигортальник, осушувальник, відгрібальник, скиртувальник, волочильник*, а серед субстантивів функціонують обмежено: *буряківник, луківник, кукурудзівник*. Продуктивністю відзначається у досліджуваній групі суфікс **-ар-** та його варіант **-яр-**, що приєднуються переважно до повної або усіченої відіменникової (рідше віддієслівної) основи: *плугар, жаткар*

, жниввар, льонар, строкар, конопляр, сушар, косар. У староукраїнській мові, як засвідчує “Лексіконъ славеноросскій” П. Беринди, функціонувала частина агентивних і професійних назв з формантами **-ар**, які перекладалися словами з іншими суфіксами: *ныварь – селянин, врьтоградарь – огородный, градарь – огородный* (ЛБ, 77, 17, 28). П. Білоусенко таку транспозицію пояснює з огляду певної специфіки у розвитку української лексики та словотвору, а саме тим, що “українська мова, не сприйнявши деяких старовинних агентивних і професійних назв із суфіксом **-ар**, утворила власне українські за іншим словотворчим типом” [17, 61].

Обмежено функціонує у досліджуваній групі агентивів віддієслівних іменників формант **-ач** з варіативним відповідником **-яч**: *скидач, сіяч, копач, підпасач, збирач, обрізувач, озеленювач*. Суфікс **-ач** (**-яч**), за дослідженнями С. Бевзенка, за походженням сягає давнього суфікса **-ак**, в якому **к** перед голосним переднього ряду **ь** перейшов в **ч**: *сЪятель – сіяч* [16, 108]. Форманти **-ач**, **-ич**, **-ок** перебувають у синонімічних відношеннях у площині СЗ ‘недорослий помічник у певній діяльності’: *підпасач – підпасич – підпасок*. Це значення зберігається у відсубстантивних апелятивах з суфіксами **-чук**: *чабанчук* та **-енко**: *чабаненко*, які у досліджуваній групі є поодинокими утвореннями, проте у сучасній українській мові такі структури є продуктивними та використовуються як українські прізвища. Зберігає зазначене СЗ і малопродуктивний формант **-уш**: *пастуша*.

У досліджуваній групі назв осіб за родом діяльності виразниками СЗ ‘суб’ективна оцінка’ виступають форманти **-ець**, **-чик**, **-ок**: *жнець, чабанець, женчик, пастушок*. Суфікс **-ець** за походженням належить до спільнослов’янської мови [16, 112].

У сучасній українській мові швидке зростання обсягу наукової і сільськогосподарської термінології зумовлене вузькою спеціалізацією, яку виконує людина, дій і процесів та сприяє активізації словотвірних моделей, за якими творяться назви осіб жіночої статі, що виражають їх діяльність, рід занять, фах, процесуальні ознаки. Продуктивність функціонування агентивів жіночого роду у досліджуваній групі визначається домінантною позицією щодо вживання субстантивів чоловічого роду. Іменники, які є назвами осіб жіночої статі, мотивуються іменниками, які є назвами осіб чоловічої статі. П. Білоусенко та В.

Німчук зазначають, що тенденція до попарного протиставлення назв осіб чоловічого і жіночого роду посилилась ще починаючи з староукраїнської мови [18, 36]. Утворення корелятивних пар за ознакою роду у досліджуваній групі є продуктивним явищем: *агроном – агрономка, плугатар – плугатарка, копальник – копальниця, сіяльник – сіяльниця, укладальник – укладальниця, скиртувальник – скиртувальниця, відгрібальник – відгрібальниця, в’язальник – в’язальниця, калібрувальник – калібрувальниця, маркірувальник – маркірувальниця*.

Найпродуктивнішими формаціями є назви жіночої статі, які утворюються від девербативів чоловічого роду з суфіксом **-ник** за моделлю: 'усічення основи + формант **-иця**': *складальник – складальниця, скидальник – скидальниця, згрібальник – згрібальниця, загрібальник – загрібальниця*. Меншою продуктивністю ця модель відзначається серед дериватів відсубстантивного утворення: *буряківник – буряківниця, городник – городниця, огородник – огородниця*. Суфікс **-иця** має давнє походження. Він належить до продуктивних формантів ще праслов'янської мови, в якій виконував різні функції:

1. Субстантивував прикметники, у результаті чого творилися імена з конкретним значенням.
2. Від іменників творив модифікаційні назви жіночої статі.
3. Утворював слова, мотивовані дієсловом [18, 98].

Численними є деривати з таких паралельних відповідників, як назва чоловічої і жіночої статі, які творяться від іменників чоловічого роду за допомогою фемінізуючого суфікса **-к**, який приєднується як до власне мовної відсубстантивної (рідше віддієслівної) твірної основи, так і до запозиченої: *агроном – агрономка, строкар – строкарка, плугатар – плугатарка, вівчар – вівчарка, чабан – чабанка; збирач – збирачка, обрізувач – обрізувачка*. Однак повного співвідношення між субстантивами чоловічого і жіночого родів у досліджуваній групі агентивів немає. Тобто наявна продуктивність, але не регулярність корелятивних відповідників. Значна частина дериватів чоловічого роду власне мовного та запозиченого утворень не продукує паралельні відповідники назв жіночого роду: *орач, косар, вершій, кладій, копильник, проорник, луцильник, волочильник, копальник, сіяльник, молотник, фуражир*. Це пояснюється тим, що окремі сфери діяльності чоловічої статі так і не стали жіночими та, очевидно, саме через фізіологічні особливості: специфіка роботи чоловіків вимагає більших фізичних сил. Однак у досліджуваній групі наявний поодинокий дериват жіночого роду, який не має корелятивної пари серед назв агентивів чоловічої статі – таку роботу здавна виконували винятково жінки: *шарувальниця*.

Назви сільськогосподарських угідь на позначення сіножаті характеризуються строкатою формально-сисловою організацією словотворення. Субстантивну зону утворюють загальноживані іменники **-субстантиви, девербативи, деад'єктиви**. Найпродуктивнішим способом словотворення, як і для назв орного поля, є морфологічний та складення номінативних одиниць.

У досліджуваній лексико-семантичній групі назв сіножатей та процесів їх обробітку суфіксальний спосіб займає домінуючу позицію. Він представлений у назвах агентивів зі СЗ 'позначення людей за родом діяльності та фахом'. Форманти **-ник, -ир** є власне мовними утвореннями, які приєднуються як до твірних основ українського походження, так і до гібридів: *луківник, скиртувальник, фуражир*. Для творення назв осіб

використовується афікс **-иц(я)**, який приєднується до повної основи: *скиртувальник – скиртувальниця*. В. Горпинич зазначає, що словотворення зароджується разом зі словом, базується на ньому і є засобом його формування [51, 78]. У досліджуваній групі дериват *сінаж* з формантом-гібридом французького походження **-аж** утворився від слова *сіно* за аналогією до *фураж*. Такі утворення з допомогою “опосередкованого попередника” – зразка у досліджуваній групі – є малопродуктивними. Девербативи виражають СЗ “носій процесуальної ознаки”. Словотвірний тип віддієслівних іменників об’єднує назви особи як виконавця певної дії або роду її заняття. Найпродуктивнішими формантами є **-ник**, **-льник**: *укладальник, відгрібальник, в’язальник, громадільник, нагрібальник*; малопродуктивними виступають афікси **-ар**: *сушар, косар*; **-ій**: *вершій, кладій*; **-ач**: *скидач*. Назви осіб жіночої статі утворюються від усіченої основи дієслів з допомогою продуктивного форманта **-иц(я)**: *укладальниця, відгрібальниця, згрібальниця, загрібальниця, складальниця, скидальниця, в’язальниця*. Тенденція до попарного протиставлення назв осіб чоловічого і жіночого роду посилилась, як констатують П. Білоусенко та В. Німчук, ще починаючи з староукраїнської мови [18, 36]. Утворення корелятивних пар за ознакою роду у досліджуваній групі є продуктивним явищем, але не регулярним. Зафіксовані лексеми, які виражають СЗ “носій процесуальної ознаки”, позначають осіб як виконавця певної дії винятково чоловічої статі: *вершій, кладій, кладільник, косар, копільник*. У відіменникових дериватах зі СЗ “особа за родом діяльності” між мотивуючим та мотивованим встановлюються модифікаційні відношення, а найпродуктивнішим є суфікс **-ник**: *гусятник, луківник, стадник, табунник, чередник, ягнятник*. Я.Закревська констатує, що у пам’ятках XI – XII ст. були наявні синонімічні словотворчі структури з суфіксами **-никъ/-арь** (наприклад: *скотарь – скотникъ*), але після XIII ст. формант **-никъ** витіснив афікс **арь** та набув продуктивності [69, 64]. Непродуктивними виступають форманти **-ир**, **-ар**, **-ій**, **-ець**: *спузир, вівчар, гусій, чабанець*. Назви осіб жіночої статі, які мотивуються назвами осіб чоловічої статі, творяться від повної або усіченої основи з суфіксом **-к** (а) та **-иц** (я): *вівчар – вівчарка, чабан – чабанка, гусятник – гусятниця*. Давнє СЗ “недорослий помічник у певній діяльності” зберігається в субстантивних апелятивах з суфіксом **чук** (наприклад: *чабанчук*) – у сучасній мові така структура переважно використовується як українські прізвища. Структури з поширеним в українській мові формантом **-енко** у досліджуваній групі є поодинокими утвореннями: *чабаненко*. Віддієслівні субстантиви зі СЗ “носій процесуальної ознаки” утворюють корелятивні пари із непродуктивним суфіксальним формантом **-уш**: *пастух – пастуша*; поодинокий варіант **ок** є виразником суб’єктивної оцінки *пастушок*. Констатація множинної словотвірної мотивації похідності структури *пастушка* зводиться до віднесення вказаної форми як до твірного *пастух*, так і до деривата

пастуша. Віддієслівні субстантиви з синонімічними суфіксами **-ач**, **-ич** і **-ок** є малопродуктивними: *підпасач, підпасич, підпасок*.

Деривати зі СЗ “особа за родом діяльності та фахом” становлять продуктивний тип у досліджуваній групі лексики садівництва. Будь-який процес, пов’язаний з обробітком угіддя, вимагає діяча. Тому більшість дериваційних структур на позначення агентивів мотивуються дієсловами, зберігають предпозиційний формант мотиватора та мають мутаційне словотвірне значення. Продуктивними суфіксами є **-ач** та **-ник**: *збирач, обрізувач, озеленювач, окулірувальник, трамбувальник*. Вторинні елементи утворюють корелятивні пари на позначення осіб жіночої статі з суфіксом **-к(а)**: *збирачка, обрізувачка, трамбувальниця*. Субстантивна мотивація є поодиноким явищем, зафіксованим у корелятивній парі дериватів *садівник – садівниця*. Композити становлять нечисленну групу агентивів, яку можна представити за такою моделлю: деривати з об’єктними відношеннями ‘іменник + суфіксоїд’: *дичковод, садовод, плодод*.

Висновки до розділу III

Ядром лексичної групи на позначення процесів обробітку сільськогосподарських угідь є лексичні одиниці, що входять до словотвірного гнізда питомого дієслова *робити*. Вони засвідчені як у загальнонародній мові, так і в спеціальній сфері функціонування. Широким семантичним діапазоном відзначається іменник *обробіток*, який у термінології землеробства номінує системи обробітку, позначаючи сукупність різноманітних агрозаходів, що на позамовному рівні утворюють цю систему. Інші лексичні одиниці названого дериваційного гнізда вживаються не так активно.

Системи обробітку диференціюються за часом, технологією, глибиною оброблюваного шару ґрунту тощо (*зяблевий обробіток, поверхневий обробіток, механізований обробіток* і под.). Диференційна ознака системи обробітку виражається прикметником, з яким стрижнева лексема *обробіток* утворює термінологічне словосполучення.

Назви конкретних заходів обробітку утворюють мікрогрупу найменувань технологічних процесів та агротехнічних прийомів. Номени, що позначають технологічні процеси, є власномовними лексемами, що функціонують і поза межами досліджуваної групи. Назви технологічних процесів виражаються дієсловами та іменниками, що перебувають із ними у словотвірних зв’язках (*вирівнювати → вирівнювання, перевертати → перевертання, розпушувати → розпушування* і под.). Віддієслівні іменники набувають статусу терміна і входять до термінології землеробства.

Назви дій на позначення агротехнічних прийомів, мотивованих назвою знаряддя, утворюються загалом від гіпероніма, проте засвідчено випадки спеціального позначення лексемами, які мотивовані диференційною ознакою знаряддя (*диск (дисковий луцильник) – дискувати – дискування; чизель “важкий культиватор” – чизелювати – чизелювання*). На словотвірну залежність назв дій, процесів і назв знарядь, якими ці дії виконуються, вказує П. Гриценко, підкреслюючи, що така модель є типовою для слов’янських мов [54, 72]. Наявна зворотна словотвірна залежність між назвою знаряддя і назвою дії. Одним із шляхів формування цієї групи є запозичення кількох однокоренових назв, що походять від спільного етимона і набувають подібності до власномовної моделі творення (*культиватор – культивувати – культивація / культивування*).

Найважливішим агротехнічним заходом у системі обробітку ґрунту є оранка. Цей позамовний чинник зумовив багаточисельність номінативних одиниць на позначення оранки. Презентативним у корпусі лексики цієї мікрогрупи є словотвірне гніздо питомого дієслова *орати* (*орати, оранка, орання* і под.). До цього дериваційного гнізда належать назви різновидів обробітку землі, в основі яких лежить оранка, представлені префіксальними дієсловами (та дієслівними формами) і похідними від них іменниками (*переорати → переорювання, заорювати → заорювання* і под.).

Оранка також диференціюється за часом, технологією, глибиною оброблюваного шару ґрунту тощо (*зяблева оранка, ярусна оранка, мілка оранка, глибока оранка* і под.). Диференційна ознака здебільшого виражається словосполученнями прикметника з іменником, проте засвідчено інші способи лексичного маркування диференційної ознаки оранки (*веснооранка, оранка на зяб, оранка всклад, оранка врозгін* і под.).

Важливість оранки в землеробстві відображають фольклорні і художні тексти, в яких саме оранка виступає символом селянської праці.

Обробіток поділяють на ручний і механізований. Словотвірні зв’язки між назвами знарядь для ручного обробітку і назвами виконуваних цими знаряддями дій є спорадичними і нерегулярними (пор.: *сапа – сапати, лопата – копати, граблі – скородити, боронувати, розпушувати* і под.). Сигналізаторами семими “ручний обробіток” можуть бути назви знарядь, що використовуються тільки для ручного обробітку (*лопата, сапа, граблі*), а також кваліфікатори (прикметник *ручний*, прислівник *вручну*), що входять до складу словосполучень з опорною лексемою на позначення обробітку.

Лексика на позначення обробітку сільськогосподарських угідь здебільшого номінує процеси обробітку земель, відведених під посіви сільськогосподарських культур, тобто тих угідь, що розорюються. Ця ж лексика позначає і процеси обробітку земельних угідь, не призначених під посіви, – багаторічних насаджень (*сади, виноградники*), оскільки

система обробітку зводиться до обробітку ґрунту в міжряддях.

Специфічні назви на позначення обробітку кормових угідь та угідь, зайнятих багаторічними насадженнями, утворюють окрему мікрогрупу, що характеризується певною автономністю у структурі лексико-семантичної групи на позначення процесів обробітку (*залуження, терасування, поліпшення і под.*).

Спільною рисою, що характеризує номени на позначення процесів обробітку, є їх здатність сполучатися із назвами знарядь (*обробляти плугом, орати плугом, розпушувати плугом, коткувати котком, боронувати бороною і под.*) та оброблюваних за їх допомогою угідь (*орати поле, орати ріллю, орати ґрунт, орати землю, обробляти поле, обробляти землю і под.*).

ВИСНОВКИ

1. Лексика на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку є однією з функціональних підсистем української мови. Вона має складну структуру і різнорідна за походженням.

На підставі позамовної сегментації досліджуваного фрагмента дійсності можна виокремити такі тематичні підгрупи лексики:

1) на позначення сільськогосподарських угідь:

- назви угідь, зайнятих під посіви;
- назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь;
- назви багаторічних насаджень;
- назви кормових угідь.

2) на позначення процесів обробітку сільськогосподарських угідь:

- назви технологічних процесів обробітку ґрунту;
- назви агротехнічних прийомів обробітку ґрунту;
- назви ручного обробітку;
- назви виконавців процесів обробітку сільськогосподарських угідь.

2. Тематична група сільськогосподарської лексики є мікросистемою, для якої характерні явища синонімії, полісемії, антонімії, формального варіювання слова.

Аналізованій групі властива лексична варіантність, найвиразніше в ній проявляється синонімія. Синонімічні відношення є різнотипними і різноаспектними. Джерелом виникнення синонімії в мікросистемі лексики на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку може бути вживання однослівних назв та семантично ідентичних полікомпонентних номінативних одиниць (*плантаж* – *плантажна оранка*, *маточник* – *маточний розсадник*); уживання власномовних та запозичених назв (*ділянка* – *плантація*); уживання лексем на позначення тієї самої реалії, утворених за різними мотиваційними ознаками (*пасовище* – *вигін* – *толока*, *волочити* – *боронувати*); уживання лексичних одиниць, утворених за спільною мотиваційною ознакою, але за різними словотвірними моделями чи формантами (*пасовище* – *пасовисько* – *випас*, *сад* – *садок*).

Належними до одного номінативного ряду зі спільною семантикою часто є слова різних граматичних класів (*зяб* – *зяблева оранка* – *зябити* – *орати на зяб*; *орання* – *оранка* – *орати* та ін.).

Мікросистемі досліджуваної лексики властиве семантичне явище полісемії. На основі аналізу семантичної структури лексичних одиниць на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку виділяємо внутрішньосистемну і зовнішньосистемну полісемію. Внутрішньосистемна полісемія представлена лексемами, що демонструють багатозначність у межах сільськогосподарської лексики (*рілля*, *зяб*). Зовнішньосистемна полісемія полягає в тому, що один із

лексико-семантичних варіантів слова функціонує поза межами досліджуваної групи лексики (*квартал, перевертання*). Проте до складу досліджуваної лексики ввійшли здебільшого полісемічні слова, які є багатозначними як у сфері землеробської лексики, так і поза її межами (*земля, поле, обробляти* та ін.).

У складі лексики на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку можна виокремити і семантично протиставні за певною ознакою лексичні одиниці. Здебільшого опозиційна сема реалізується атрибутивом у складі словосполучення (*чистий пар – зайнятий пар; поверхнєве поліпшення – корінне поліпшення*).

3. Тематичний комплекс лексики на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку сформований у цілому на питомій основі. Базові лексичні одиниці, задокументовані в пам'ятках писемності різних періодів розвитку української мови, є давніми за походженням та ввійшли до лексичного складу сучасної української мови, зберігши семантичну структуру (*земля, поле, орати, зяб, рілля* тощо).

Давня традиція вживання лексики на позначення сільськогосподарських угідь зумовлює до певної міри її замкнутість. Розширення цієї мікросистеми в сучасній українській мові відбувається загалом за рахунок складених найменувань, опорними лексемами яких є слова *угіддя, поле, земля, сад, пасовище*. Протягом історичного розвитку української мови відбувався природний процес архаїзації окремих лексем та перехід їх на периферію мовної системи або зміна сфери побутування.

Одним із джерел розбудови аналізованої групи є запозичення. Серед іншомовних лексичних одиниць є давні, що були засвоєні ще староукраїнською мовою (*грунт, лан*), та ті, що ввійшли до словникового складу в пізніші періоди розвитку (*квартал, плантація*). Давні запозичення характеризуються високим ступенем адаптації на українському мовному ґрунті – як на граматичному, так і на лексико-семантичному рівнях. Більшою мірою іншомовна лексика стала основою для творення назв процесів обробітку. Такі позамовні чинники, як науково-технічний прогрес, механізація сільськогосподарського виробництва, удосконалення і винайдення нових знарядь обробітку, номінованих запозиченими словами (*чизель, культиватор, шлейф, фреза* та ін.), роблять цю підсистему сільськогосподарської лексики більш динамічною і відкритою та створюють простір для широкого проникнення до її складу чужомовних елементів. Від іншомовних назв знарядь за українськими словотвірними моделями і за допомогою власномовних формантів утворюються дериваційні гнізда, лексичні одиниці яких позначають процеси обробітку землі. Запозичені назви представлено здебільшого у фахових текстах.

Народнорозмовна мова порівняно з літературною демонструє численніший репертуар лексичних одиниць та їх фонетичних і

словотвірних варіантів (пор. народні назви на позначення поля з-під картоплі: *бульбиско, бульбовинне, бульбовиско, бульбовище, градище, градищі, градковище, градовисько, градовище, картоплянік, картопльовиско, картоплісько, барабулянка, бараболянка, барабуленка, картофленка, картофлянка, картофлиско, мандибурунка, мандибурище* щодо літературно нормативних *картоплище, картоплисько*).

4. Загальнонародні лексичні одиниці на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку ввійшли до терміносистеми землеробства і відображають предметно-понятійний апарат агрономічної науки. Номени на позначення угідь є іменниками, термінологічне значення яких реалізується у складі словосполучень, де конкретизатор опорного компонента є вербальним виразником диференційної ознаки. Найпродуктивнішою моделлю термінологічного словосполучення є атрибутивна (“**прикметник + іменник**”: *культурне пасовище, осіння оранка* та ін.), рідше атрибутивні відношення передають субстантивні словосполучення (“**іменник + іменник**”: *поле сівозміни, поле однорічок* та ін.).

Номінативний ряд на позначення процесів обробітку включає дієслова та іменники, здебільшого пов’язані між собою дериваційними зв’язками (*орати → оранка → орання; боронувати → боронування* і под.). Проте граматичне вираження більшості термінів має субстантивний характер (*обробіток, чизелювання, фрезерування* та ін.).

Більшість термінологічних словосполучень є вільними, і їхні компоненти можуть відображати системні відношення, формуючи родовидові парадигми. На базі одного родового терміна можуть утворюватися гіперо-гіпонімічні ряди за різною класифікаційною ознакою (*земельне угіддя, кормове угіддя, природне угіддя; чистий пар, зайнятий пар, кулісний пар, сидеральний пар; ярусна оранка, загінна оранка* та ін.). Складені найменування сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку є одним із найпродуктивніших типів їх номінацій. Серед них кількісно переважають двокомпонентні словосполучення; трикомпонентні словосполучення творяться на основі двокомпонентних з подальшою конкретизацією значення (*перше поле розсадника, рання осіння оранка* і под.).

Позамовна сегментація досліджуваного фрагмента дійсності непослідовно відображена на лінгвальному рівні. Наявна асиметрія в лексичному маркуванні диференційних ознак денотатів (наприклад угіддя, що використовуються для кормових потреб, номінуються словосполученням *кормові угіддя*, а інші різновиди угідь – землі, що використовуються під посіви, – спеціального позначення не мають), а також у кількісному складі лексичних одиниць, що позначають опозиційні семи (пор.: *весняна оранка, веснооранка – осіння оранка, оранка на зяб, зяблева оранка, зяблити, орати на зяб*).

Між назвами сільськогосподарських угідь та назвами процесів їх обробітку відсутня словотвірна залежність. Засвідчено лише одиничний випадок мотивації (*луг* → *залужити* → *залуження*).

Досліджувана лексика демонструє переважну більшість способів морфологічної деривації, яка загалом представлена афіксацією (здебільшого суфіксацією, зрідка – префіксацією, яка модифікує значення), основокладанням. Назви на позначення і сільськогосподарських угідь, і процесів їх обробітку можуть ставати мотиваційними для утворення агентивів (*рілля* → *рільник*, *боронувати* → *боронувальник* та ін.).

5. Номінативні одиниці, що утворюють семантичні підгрупи, мають різні мотиваційні моделі. У мікросистемі найменувань сільськогосподарських угідь виразною є модель “рослина” → “місце”, що реалізується морфологічним способом за допомогою різних афіксів (*жито* → *житнище*, *житнисько*; *гречка* → *гречанище*, *гречківка*; *хміль* → *хмільник*; *вишня* → *вишняк* та ін.), а також модель “дія” → “місце” (*пастити* → *пасовище*; *стелити* → *стелище*; *садити* → *сад* та ін.). У лексиці на позначення процесів обробітку виразними є моделі “знаряддя” → “дія” (*борона* → *боронувати*; *коток* → *коткувати* та ін.), “дія” → “опредметнена дія” (*боронувати* → *боронування*; *орати* → *оранка* та ін.).

Окремі лексеми на позначення землі та процесів її обробітку ввійшли до структури фразеологічних одиниць. Серед них можна виокремити такі, що реалізують семантику, пов’язану із землеробством, і функціонують як загальномовні чи спеціальні, і такі, що вживаються в переносному значенні (*орати на зяб*, *ходити за плугом*, *мілко орати*, *орати носом*).

6. Лексика на позначення сільськогосподарських угідь широко представлена в художніх творах, де вона є засобом відображення сформованої віками землеробської культури українців, мовним засобом відтворення їхньої ментальності, глибоко закоріненої у свідомості нашого народу любові до землі і праці на ній. Аграрні образи, втілені в лексичних одиницях на позначення оброблюваної землі, часто персоніфікуються, характеризуються позитивною оцінністю. Номени землеробської сфери є естетичними мовними знаками, що реалізується найвиразніше у структурі порівнянь.

Лексичні одиниці на позначення землі та процесів її обробітку закарбовані у фольклорних текстах, вони є компонентами прислів’їв, приказок, засвідчені українськими народними піснями. Отже, семантика назв на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку має глибинні етнокультурні нашарування.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ

- Аркушин* Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т. 1–2.
- Біл.-Нос.* Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / Підг. до вид. В. В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1966. – 423 с.
- Грінч.* Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б. Грінченка. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1–4.
- ЕСРМ* Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Радянська школа, 1989. – 511 с.
- ЕСУМ* Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука, В. Г. Склярєнка. – К.: Наукова думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
- Жайворонок* Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
- Закревська* Гуцульські говірки: Короткий словник / За ред. Я.В. Закревської. – Львів, 1997.
- ЛБ* Лексикон словенороський Памви Беринди / Підг. тексту і вступна стаття В. В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1961. – 272 с.
- Лисенко* Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. – К.: Вид-во Акад. Наук УРСР, 1961.
- Онишкевич* Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984.
- СІС* Словник іншомовних слів / Уклад. Л. І. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
- СМКв.-Осн.* Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. – Х.: Харк. держ. ун-т ім. О. М. Горького, 1978–1979. – Т. 1–3.
- СМШ* Словник мови Шевченка. – К.: Наукова думка, 1964. – Т.1–2.
- ССн* Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999–2000. – Т. 1–2.
- ССУМ* Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К.: Наукова думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
- Срезн.* Срезневський І. І. Матеріали для словаря древнерусского языка. – СПб., 1895–1912. – Т. I–III.
- СУМ* Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- СУМ XVI–XVII* Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994–2007. – Вип.. 1–13.
- Тимч.* Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн. / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. – К. – Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с.; 2003. – Кн. 2. – 512 с.

- Фасмер* Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем . и доп. О. Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964–1973. – Т. 1–4.
- ФСУМ* Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

- АСЛЦ – архів Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- ВЕС – Виробнича енциклопедія садівництва / Шепельський А. І. (гол. ред.) та ін. – К.: Урожай, 1969. – 454 с.
- Гончар – Гончар О. Т. Твори: В 7 т. – К.: Дніпро, 1987–1988.
- Дов. сад. – Шестопал С. Я., Коваль А. Т., Шестопал З. А. Довідник садовода-початківця. – Львів: Каменярь, 1987. – 175 с.
- Довж. – Довженко О. П. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986. – 710 с.
- Довідник СП – Довідник по сіножатях і пасовищах / За ред. д-ра с.-г. наук А. В. Боговіна. – К.: Урожай, 1990. – 208 с.
- Жнив. пісні – Жниварські пісні / Упоряд. та вступ. стаття Ю.З. Крутя. – К.: Музична Україна, 1971. – 271 с.
- Землеробство–1964 – Рубін С. С. Загальне землеробство. – К.: Урожай, 1964. – 506 с.
- Землеробство–1991 – Землеробство: Навч. посібник / В. П. Гордієнко, О. М. Геркіял, В. П. Опришко; За ред. В. П. Гордієнка. – К.: Вища школа, 1991. – 268 с.
- Землеробство–2002 – Землеробство: Підручник / М. С. Кравченко, Ю. А. Злобін, О. М. Царенко; За ред. М. С. Кравченка. – К.: Либідь, 2002. – 496 с.
- Земляк, Леб. згряя – Земляк В. С. Лебедина згряя: Роман. – К.: Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
- ЗЗ – Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
- Коб., Земля – Кобилянська О. Ю. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 2: Земля; В неділю рано зілля копала...: Повісті; Оповідання / Упоряд., авт. приміт. Ф. П. Погребенник. – 598 с.
- Кол. сади – Колективні та присадибні сади / О. С. Матвієвський, П. Д. Попович, А. О. Романов; За ред. О. С. Матвієвського. – К.: Урожай, 1989. – 256 с.
- Коц. – Коцюбинський М. Твори: В двох томах. – К.: Наукова думка, 1988. – Т. 1–2.
- Луків – Луків М. Сади цвітуть під небесами. Вірші та поеми. – К.: Оріяни, 1998. – 304 с.
- Мушкетик – Мушкетик Ю. Позиція: Роман. – К.: Дніпро, 1982. – 325 с.
- Н.-Лев. – Нечуй-Левицький І.С. Твори: В трьох томах. – К.: Дніпро, 1988.
- ОКК – Несміян І. Н. Однорічні кормові культури. – К. – Харків: Державне вид-во сільськогосподарської літератури, 1950. – 95 с.
- Олійник – Олійник Б. Поезії. – К.: Вид-во худ. л-ри “Дніпро”, 1986. – 343 с.

- Оцінка – Рубін С. С. Якісна оцінка польових робіт. – К.: Урожай, 1966. – 254 с.
- Павличко – Павличко Д. В. Вибране / Упор. та передм. О. Непорожнього . – К.: Радянський письменник, 1986. – 286 с.
- Поліщук – Поліщук П. ЛюбоСвіт: Поезії. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 2002. – 200 с.
- Прислів’я – Прислів’я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; Упоряд. М. М. Пазяк; Відп. ред. С. В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1989. – 480 с.
- ПСГ – Посібник по сільському господарству. Кн. 1 / В. Ф. Старченко (гол. ред.) та ін. – К.–Х.: Державне вид-во с/г л-ри УРСР, 1946. – 1270 с.
- ПССГТ – Сабалдир П. О. Практичний словник сільськогосподарської термінології. – Х.: Держ. вид-во “Радянська школа”, 1931. – 99 с.
- Рільництво – Рільництво / Ю. Д. Добриловський, В. П. Солтинський та ін. – К.: Державне вид-во с/г л-ри Української РСР, 1959. – 551 с.
- РУСГС – Російсько-український сільськогосподарський словник / А. Білоноженко, . – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 356 с.
- Сад. і вин. – Власюк С. Г., Бондаренко А. О. Садівництво і виноградарство: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990. – 374 с.
- Самчук – Самчук У. Марія. – К.: Радянський письменник, 1991. – 188 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СГД – Садово-городні ділянки / Кол. авт.; Упоряд. І. М. Сливка. – Ужгород: Карпати, 1993. – 309 с.
- СГУ – Сільське господарство України / За ред. Ю. М. Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2006. – 366 с.
- Стат. України – Статистичний щорічник України / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2006. – 575 с.
- Стельмах, Хліб і сіль – Стельмах М. П. Хліб і сіль: Роман. – К.: Дніпро, 1987. – 635 с.
- Стельмах, Чотири броди – Стельмах М. П. Чотири броди: Роман. – К.: Дніпро, 1995. – 592 с.
- Тютюнник – Тютюнник Г. Вир: Роман. – К.: Дніпро, 1984. – 534 с.
- УНП – Українська народна приказка / Упор. А. Хвиля. – К.: Держ. літ. вид-во, 1936. –
- УСГЕ – Українська сільськогосподарська енциклопедія: В 3 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1971–1972. – Т. 1–3.
- Що садити – Що садити біля хати / Упоряд. Р. Гетьманенко. – К.: Фінпрес, 1993. – 128 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю.Д. К вопросу о структурной лексикологии // Вопросы языкознания. – 1962. – № 3. – С. 38 – 46.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
3. Апресян Ю.Д. Проблема синонима // Вопросы языкознания. – 1957. – № 6. – С. 87 – 88.
4. Апресян Ю.Д. Синонимия и синонимы // Вопросы языкознания. – 1969. – № 4. – С. 75 – 91.
5. Арнольд И.В. Лексико-семантические категории и образование новых слов. Парадоксы семного состава // Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. / Науч. ред. П.Е. Бухаркин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С. 106 – 124.
6. Арнольд И.В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста // Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. / Науч. ред. П.Е. Бухаркин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С. 250 – 259.
7. Арнольд И.В. Оппозиции в семасиологии // Вопросы языкознания. – 1966. – № 2. – С. 106 – 110.
8. Арнольд И.В. Эквивалентность как лингвистическое понятие // Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. / Науч. ред. П.Е. Бухаркин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С. 39 – 54.
9. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексических значений // Аспекты семантических исследований: Сб. ст. – М.: Наука, 1980. – С. 158 – 249.
10. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
11. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
12. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
13. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
14. Бабичева Е.А. Ареальная характеристика Деснянско-Семского междуречья: (на материале земледельческой лексики) // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези доповідей і повідомлень XVI Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1990. – С. 40–42.
15. Бевз Т.О. Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – К., 1996. – 25 с.
16. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
17. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПІ, 1993. – 215 с.

18. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). – Запоріжжя; К., 2002. – 206 с.
19. Бегей С., Бегей С. Про розвиток української термінології з лувіництва і рільництва // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 238–239.
20. Бойко М.В. Нові тенденції у розвитку сільськогосподарської термінології // Мовознавство. – 1961. – Т. XVI. – С. 38–47.
21. Бондаревська О.Д., Жигилій Н.В. Способи утворення складених термінів // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доповідей Республіканської конференції (Львів, травень 1980 р.). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 34–35.
22. Братчиков А.Б. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. – Житомир, 1868. – Вып. 1. – С. 92–94.
23. Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования: (Роман. яз.). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 302 с.
24. Бурячок А.А. Принципи моделювання семантичних полів лексики (на матеріалі східнослов'янських назв політичних відносин) // Мовознавство, 1985. – №4. – С. 41 – 47.
25. Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики слов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1983. – 248 с.
26. Вавилов Н.И. Мировые центры происхождения земледелия и почвенная карта мира // Происхождение и география культурных растений. – Л., 1987. – С. 226–229.
27. Васильев Л.М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика: Учеб. пособие. – Вып. 2. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 2000. – 146 с.
28. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. – М.: Высшая школа, 1990. – 175 с.
29. Васильев Л.М. Теория семантических полей. Обзор // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105 – 113.
30. Ващенко В.С. Слово та його значення: Посібник. – Дніпропетровськ, 1976 . – 39 с.
31. Вежбицкая А. Восприятие: семантика абстрактного словаря // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVIII. – М.: Прогресс, 1986. – С. 336 – 369.
32. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков: Пер. с англ. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
33. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
34. Вейнрейх У.О. О семантической структуре языка // Новое в лингвистике. – Вып. 5. – М.: Прогресс, 1970. – С. 163 – 249.

35. Вербицька О.А. Термінологічна лексика і метафоризація // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 47–50.
36. Выгонная Л.П. Земляробчая тэрміналогія // Лексіка Полесся ў прасторы і часе. – Мінск, 1971. – С. 36–88.
37. Выгонная Л.Т. К системному описанию полесских названий земельных угодий // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М.: Наука, 1968. – С. 118–125.
38. Выгонная Л.Т. Полесская земледельческая терминология // Лексика Полесся (Материалы для полесского словаря). – М.: Наука, 1968. – С. 93–130.
39. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове – М.–Л., 1992. – 435 с.
40. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
41. Войтила-Световская М. Терминология аграрной обрядности как источник изучения древней славянской духовной культуры // Славянский и балканский фольклор (Реконструкция древней славянской духовной культуры): Источники и методы. – М., 1989. – С. 207–214.
42. Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии VI – III вв. до н.э. – К.: Институт археологи НАН Украины, 1999. – 423 с.
43. Гаврилюк Н.А., Пашкевич Г.А. Земледельческий компонент в экономике степных скифов // Советская археология. – 1991. – №2. – С. 51–63.
44. Гак В.Г. К проблеме общих семантических законов // Общее и романское языкознание: Сб. ст. / Отв. ред. Ю.С. Степанов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 144 – 157.
45. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова: Психолингвистические исследования: Сборник. – М.: Наука, 1971. – С. 78 – 96.
46. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Международные отношения, 1977. – 264 с.
47. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
48. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
49. Горобець В.Й. Особливості розвитку сільськогосподарської та побутово-виробничої лексики в українській мові першої половини XVIII ст. // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 56–64.
50. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К.: Наукова думка, 1981. – 199 с.
51. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ, 1998. – 184 с.
52. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1990. – 269 с.

53. Гриценко П.Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1980. – 29 с.
54. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наукова думка, 1984. – 227 с.
55. Гриценко П.Ю. Термін у говорах і літературній мові // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доповідей Республіканської конференції (Львів, травень 1980 р.). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 75–76.
56. Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови (землеробство і суміжні заняття) // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 11–23.
57. Данилюк О.К. Назви на позначення семени “поле” в системі народної географічної термінології Волині // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 41–47.
58. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. – Луцьк: Надстир’я. – 1997. – 108 с.
59. Дэже Л. Лексика сельського хозяйства и промышленности в закарпатской деловой писемности XVII – XVIII вв. // *Studia Slavica Hungarica*. – Budapest. – 1966. – Т. 1/4. – С. 81–86.
60. Дзензелівський Й.О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов’язана з обробіткою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) // *Studia Slavica Hungarica*. – 1964. Т. X. – С. 33–97.
61. Дзензелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністрів’я // *Лексикографічний бюлетень*. – Вип. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 36–54.
62. Добош Б., Семко Н. Українська сільськогосподарська термінологія: стан і проблеми впорядкування // *Мовознавчі студії: Матеріали конференції*. – Львів, 2002. – С. 169–177.
63. Довженко В.Й. Землеробство Древньої Русі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 267 с.
64. Дьякова В.И. Название форм отрицательного рельефа в Воронежских говорах // *Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу*. Ужгород, 25–26 сентября 1973 г. – М., 1973. – С. 209–211.
65. Ємельянова Є.С. З історії формування сучасної української сільськогосподарської термінології // *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. Л.А. Лисиченко*. – Харків, 2004. – Вип. 14. – С. 3–8.
66. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
67. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
68. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси. – К., 1970. С. 232–253.

69. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К.: Наукова думка, 1976. – 163 с.
70. Закревська Я.В. Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур // Українська діалектна морфологія. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 34–44.
71. Захарків О.Т. Семантична структура процесуальних назв у бойківському говорі // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей. – Ужгород, 1982. – С. 86–88.
72. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 208 с.
73. Звегинцев В.А. Семасиология. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1957. – 322 с.
74. Зеленько А.С. Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до семасіології лінгвістичного детермінізму): Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – 210 с.
75. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.
76. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 355 с.
77. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантичного поля // Филологические науки. – 1972. – № 1. – С. 57 – 68.
78. Караулов Ю.Н. Частотный словарь семантических множителей русского языка. – М.: Наука, 1980. – 207 с.
79. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. – 912 с.
80. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова і реалізація / Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України. – К., 1999. – 297 с.
81. Карпова В.Д. Деякі особливості сільськогосподарської лексики українських говорів Одеської області // Діалектологічний бюлетень. Вип. III. – К., 1951.
82. Карпова В.Л. К вопросу о семантической эволюции названий обрабатываемой земли в украинском языке (нива, поле) // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докладов. – М., 1973. – С. 203–205.
83. Кияк Т. Апологія лінгвістики фахових мов // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. Вип. VII / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 18–21.
84. Клепикова Г.П. Сема-ономасиологический аспект в исследовании некоторых лексических групп (на материале карпатоукраинских диалектов) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1975. – М.: Наука, 1977. – С. 162–188.
85. Клепикова Г.П. Славянская пастушеская терминология: Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала. – М.: Наука, 1974. – 256с.
86. Клипа Н.І. Лексика сільськогосподарської промисловості у російській мові XVI ст. (млинарське та винокурне виробництво): Автореф. дис. ...

- канд. філол. наук. – К., 1998. – 17 с.
87. Ковалик І.І. Українські технічні терміни на -ик, -ник, -альник, ильник (-ільник), -овник, -івник, -чик, -щик, -тель, -итель, -атель у порівнянні з російськими // Українське мовознавство. – Вип. 7. – К.: Вища школа, 1979. – С.8 – 12.
 88. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.
 89. Козачук Г.О. Ареалогія сільськогосподарської лексики у західнополіських та надбузько-поліських говірках // Лінгвогеографія Черкащини. – К.: Т-во “Знання” України, 2000. – С. 19–23.
 90. Козачук Г.О. Лінгвогеографічне дослідження діалектної лексики // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 88–93.
 91. Козачук Г.О. Сільськогосподарська лексика говірок Волині: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1971. – 288 с.
 92. Козачук Г.О. Творення назв стебел та листя городніх культур в українській мові // Мовознавство. – 1971. – № 6. – С. 59–64.
 93. Комар О.С. Концептуальне значення стереотипу *земля* в українській етнічній культурі // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. Ч. І. Вип. 3 / Ред. кол.: В.В. Левицький, Л.І. Белехова та ін. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – С. 261–263.
 94. Кононенко В.І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 268 с.
 95. Костенко Л.М. Терміни та номени у лексиці садівництва // Південний архів: Збірник наукових праць. – Херсон: Айлант, 2002. – Вип. 14. – С. 72–74.
 96. Костенко Л.М. Шляхи розвитку термінолексики садівництва // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – Вип. IV / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 60–63.
 97. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 368 с.
 98. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
 99. Кочерган М.П. Лексико-семантична система // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. С. 282 – 284.
 100. Кочерган М.П. Про системність у лексиці та семантиці // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 4. – С. 38–45.
 101. Красножан Ж.В. Словотвірна структура виноградарської лексики (однослівні найменування) // Питання словотвору: Зб. наук. праць / За ред. І. Ковалика. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту. – С. 42–49.
 102. Кримський А.Ю. Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – К.: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1930. – 434 с.
 103. Круть І.Ю. Стилістичний аспект лексики календарно-обрядової поезії: Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2000. – 19с.

104. Кухаренко Я.Г. Вівці и чабани въ Чорноморіі. Чабанський словарь // Основа: Южно-русский литературно-учебный вестник, 1862. – С. 29–39.
105. Лещук Т. До джерел українського термінотворення // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 15–16.
106. Лисенко П.С. Зміни в лексиці сучасного колгоспного села // Діалектологічний бюлетень, вип. I. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1949. – С. 44–58.
107. Лисиченко Л.А. Бесіди про рідне слово: слово і його значення. – Х.: Вид-во Харків. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди, 1993. – 137 с.
108. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова). – Х.: Вища школа, 1977. – 114 с.
109. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. – Х.: Вид-во Харківського ун-ту, 1997. – 129 с.
110. Лобачова Н.А. Из истории наименований ландшафтных угодий в памятниках старорусской письменности // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: Знання України, 2006. – С. 62–67.
111. Лобачова Н.А. Терминология сельскохозяйственных угодий в старорусских памятниках письменности XVI–XVII вв. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9: Актуальні проблеми сучасного мовознавства. – № 1. – 2006. – С. 54–56.
112. Лобачова Н.О. Термінологія сільськогосподарських угідь в російській писемності XVI–XVII ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 16 с.
113. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – 158 с.
114. Любарський С. Антонімічні відношення в сучасній українській термінології загального землеробства // Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2006. – С. 3–6.
115. Любарський С. Полісемія термінів загального землеробства // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 2006. – С. 172–176.
116. Любарський С. Синонімія термінів загального землеробства // Стиль і текст. – К., 2007. – С. 165–171.
117. Любарський С. Складання як спосіб термінотворення у землеробстві // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. Вип. VII / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 170–174.
118. Любарський С. Словосполучення як тип номінації сучасної української термінології загального землеробства // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2006. – С. 119–122.
119. Любарський С. Творення термінів загального землеробства в українській мові // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць.

- Вип. VI / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 178–181.
120. Марусенко Т.О. Назви рівнин в українській мові // Дослідження з мовознавства: Збірник статей аспірантів і докторантів. – К., 1962. – С. 29–48.
 121. Мельничук О.С. Структура і система мови // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 607 – 608.
 122. Мораховская О.Н. К вопросу о семантических диалектных различиях // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1982. – М.: Наука, 1985. – С. 115–118.
 123. Наконечна Г. Про основні параметри дефініцій термінологічних одиниць // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 12–13.
 124. Непийвода Н.Ф. Вираження атрибутивних відношень у терміні // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доповідей Республіканської конференції (Львів, травень 1980 р.). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 134.
 125. Непийвода Ф.А. Із спостережень над сільськогосподарською лексикою в говірках Черкащини // Праці Х республіканської діалектологічної наради . – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 90–94.
 126. Непийвода Ф.А. Лексика землеробства Черкащини // Чернівецьк. ун-т. Міжвузівськ. наук. конфер. Тези доповідей. – Чернівці, 1960. – С. 28–30.
 127. Никитенко Н.М. Лексика полеводства в русских “островных” говорах Подолья (к проблеме лексического взаимодействия диалектов русского и украинского языков): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1977. – 26 с.
 128. Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся. – К.: Наукова думка, 1985. – 312 с.
 129. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.
 130. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
 131. Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К., 1987. – С. 47–55, 68–69.
 132. Пазяк О.М. Названия сельскохозяйственных орудий в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1969. – 18 с.
 133. Панас Р. Особливості формування і розвитку української сільськогосподарської термінології // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 238.
 134. Питання словотвору: Зб. наук. праць / За ред. І. Ковалика. – К.: Вища школа, 1979. С. 59 – 67.

135. Пілецький В. Сучасний український термін (проблеми збереження національного самобуття) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 34, ч. I. – Львів: Вид-во Львівського університету, 2004. – С. 429–437.
136. Плющ М.Я. Словотвір у сучасній українській мові. Морфологічні типи словотвору // Наук. записки Київського пед. ін-ту. – К.: КДПІ імені О.М. Горького, 1957. – Т. 24.: Філологічна серія. – С. 29 – 68.
137. Полюга Л. Спостереження над термінами в писемних пам'ятках української мови XIV–XVII століть // Мовознавчі студії: Матеріали конференцій. – Львів, 2002. – С. 129–139.
138. Полюга Л. Термін у науковому тексті // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 7–8.
139. Прокопенко В.А. Деякі особливості сільськогосподарської лексики буковинських говірок // Наукові записки. Вип. 4. – Чернівці, 1958.
140. Процик І. Основні тенденції творення української фізичної термінології у другій половині XIX – першій третині XX століть // Мовознавчі студії: Матеріали конференцій. – Львів, 2002. – С. 178–196.
141. Пуйо И.Ю. Скотоводческая лексика украинских говоров района Карпат: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1981. – 24с.
142. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ. – К.: Рад. школа, 1977. – 111 с.
143. Русанівський В.М. Семантичні процеси розвитку української лексики // Історія української мови: лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 660 – 715.
144. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988. – 238 с.
145. Сасвич І. Термін і слово: стан, проблеми і шляхи вирішення // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 29. – Львів: ЛНУ, 2000. – С. 230–235.
146. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
147. Сердега Р.Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2005. – 20с.
148. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: формування та функціонування: Навч. посіб. – Умань: РВЦ “Софія”, 2006. – 103 с.
149. Симоненко Л.О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. Вип. VII / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 21–25.
150. Симоненко Л.О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць

- . Вип. IV / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 3–8.
151. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. – К.: Наукова думка, 1991. – 149 с.
152. Смирницкий А.И. Значение слова // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С.89.
153. Сорокалетов Ф.П. К вопросу о системных отношениях в лексике народных говоров // Диалектная лексика. – 1975. – Л.: Наука, 1978. – С. 14–24.
154. Стась Т.В. Термін підсічно-вогневого і орного землеробства “земля” зі значенням “земельна ділянка” // Наукові записки: Матеріали звітної наукової конференції викладачів КДПУ ім. М. Драгоманова за 1991 р. – К., 1992. – С. 263–265.
155. Столярчук П., Кисіль Д. Особливості української термінології стандартів на корми та годівлю тварин // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 220–221.
156. Сухомлин І.Д. Лексика рільництва в наддніпрянських степових говірках української мови // XIV респ. діал. нарада: Тези доповідей. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 114–115.
157. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 439 с.
158. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
159. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – 4-тє вид, стер. – К.: Вища школа, 2003. – 430 с.
160. Тараненко О.О. Слово // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. С. 565 – 568.
161. Тараненко А.А. Языковая семантика в её динамических аспектах: (основные семантические процессы) – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
162. Терешко Л.С. До характеристики змін у сільськогосподарській термінології українських говірок Південного Побужжя // Праці Одеськ. ун-ту. Т. 146. Серія філол. наук. – Вип. 5. – К., 1956. – С. 141–153.
163. Терновская О.А. Лексика, связанная с обрядами жатвенного цикла (материалы к словарю) // Славянское и балканское языкознание: Карпатско-восточнославянские параллели. Структура балканского текста. – М.: Наука, 1977. – С. 77–130.
164. Тищенко Т.М. Ареалогія подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя (на матеріалі словотвору назв поля з-під сільськогосподарських культур) // Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова / Відп. ред. А.П. Грищенко. – К.: НПУ, 2002. – С. 142–150.

165. Тищенко Т.М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос: Дис.... канд. філол. наук. – К., 2003. – 194 с.
166. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М., 1969. – 261с.
167. Тур О. Явище синонімії в українській термінології землеустрою та кадастру // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Випуск VI. – К.: КНЕУ, 2005. – С.221–224.
168. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
169. Уфимцева А.А. Лексика // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С. 394 – 455.
170. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
171. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. – М.: Изд-во АН СССР. – 1962. – 287 с.
172. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 271с.
173. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 205 с.
174. Филин Ф.П. Исследование о лексике русских говоров /по материалах сельскохозяйственной терминологии/. – М. – Л., 1936.
175. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедски изследованиа в чест на акад. Стефан Младенов. – София: Изд-е на Българската Академия на науките, 1967. – С. 523 – 538.
176. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 662.
- 177.**Цимбал Н. Сучасна українська термінологія органічної хімії. – Умань: РВЦ “Софія”, 2007. – 135 с.
178. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 274 с.
179. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
180. Ястремська Т.О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.

СЛОВОПОКАЖЧИК

бараболянка, 46
 барабуленька, 46
 барабулянка, 46
 баштан, 49, 50
 баштан'ішча, 50
 баштанис'ко, 50
 баштаниско, 50
 баштанисько, 50
 баштанишче, 50
 баштанище, 50
 баштаня, 50
 баштанянка, 50
 безпар'я, 40
 безполицеве (безполичкове) розпушування, 114
 безполицевий (безполичковий) обробіток, 114
 безполицевий обробіток, 113
 б'ерег, 95
 болотні луки, 103
 борона, 141
 боронувальник, 144
 боронувальниця, 144
 боронування, 142
 боронувати, 142, 144
 боштан, 50
 боштаниниско, 50
 боштаниско, 50
 боштаня, 50
 боштанянка, 50
 бригадна ділянка, 77
 бульбиско, 46
 бульбовинне, 46
 бульбовиско, 46
 бульбовище, 46
 бураквище, 45
 бураків'є, 45
 бураковинисько, 45
 бурачаниско, 45
 бурачанка, 45
 бураченька, 45
 бурачина, 45

бурачинисько, 45
бурачинка, 45
бурачинне, 45
бурачиннище, 45
бурачиско, 45
бурачище, 45
бурачнисько, 45
бурячище, 45
в огону, 129
віпуск, 95
везун, 95
вересневої оранки, 125
веснооранка, 124, 125, 128
весняна оранка, 125
вивідне поле, 41, 105
вивідного клина, 42
вигін, 59, 91, 92, 93, 94, 96, 106, 172
виноград, 84, 87
виноградник, 86, 87, 88, 106
виноградникъ, 87
виноградъ, 87
виорати, 131
випас, 92, 93, 96, 106
випаса, 95
вирівнювання, 138
вирівнювати, 137
вирівнювати, 138
вишник, 85
вишничок, 85
вишняк, 85, 106
вишнячок, 85
вівсенка, 45
вівсище, 45
вівсянка, 45
відкритий трунт, 73
віратія, 95
в'їў'с'анка, 45
вододільні (суходільні) луки, 103
волока, 79
волокуша, 144
волокуші, 146
волочильник, 144
волочити, 143, 144
волочіння, 143

врозгін, 128
всклад, 128
вузькозагінна оранка, 128
гарбузенка, 50
гвоздівки, 146
глибока оранка, 122
глибокий обробіток, 112, 113
горідчик, 71
город, 37, 50, 71, 72
городдя, 72
городець, 71, 72
городонько, 71
городчик, 71, 72
го'рохв^(ф)йанка, 45
горохвисько, 45
горохив'їще, 45
горохленка, 45
горохлянка, 45
гороховище, 45
го'рохл'анка, 45
градище, 46
градищі, 46
градка дл'є кавунов, 50
градковище, 46
градовисько, 46
градовище, 46
гребенева оранка, 128
гречаниско, 46
гречанище, 45, 49
гречанка, 46
гречинище, 46
гречисько, 46
гречків'є, 46
гречківка, 45, 49
гречковище, 46
гречнисько, 46
грунт, 36, 38, 62, 63, 104
грунтець, 63, 105
грунттик, 62, 105
грунтівка, 62
грунтовище, 62
грунтъ оромый и сеножатный, 62
грунь, 95
гряда, 72

грядка, 72, 73
грядочка, 72
дерен, 152
дисковий луцильник, 148
дичковому полі, 53
дільниця, 79
ділянка, 38, 71, 75, 76, 77, 79
друге поле розсадника, 106
друге поле розсадника, 43
єчнисько, 48
єчнице, 48
жит'н'анка, 45
житнєнка, 46
житниско, 46
житнисько, 46
житнице, 46
житнянка, 46
заходи, 95
заборонували, 142
загони, 95
загін, 94
загін, 81
загінне боронування, 142
задернілий, 152
задерніння, 152
задерновувати, 152
задернувати, 152
задерняти, 152
зайнятий пар, 40
зайнятий пар, 39
закритий ґрунт, 73
закритий ґрунт, 73
залуження, 135
заміжок, 94
занив, 95
заорювання, 130
заорювати, 130
заплавні, 103
заробляти, 114
заході, 95
земелька, 105
земельна ділянка, 78
земельне угіддя, 29
землиця, 105

землиця пашная, 32
землиця пустная, 32
землі сільськогосподарського призначення, 35
землю робити, 32
земля, 31, 34, 35, 38, 54, 62, 63, 104
земля боброва, 32
земля бортная, 32
земля колодная, 31
земля ловная, 31
земля непитущая, 32
земля пашная, 31
земля рольная, 31, 66
зернятковий сад, 85
зібле, 126
зібля, 126
злуццити, 147
змінне пасовище, 106
змінного пасовища, 98
зруб, 95
зяб, 105, 126, 128
зяблева оранка, 126, 127
зяблевий обробіток, 111
зяблевий обробіток задернілих ґрунтів, 111
зяблевий обробіток поля після просапних культур, 111
зяблевий обробіток стерні, 111
зяблювання, 126
зяблювати, 126
зябля, 126
изорать, 116
ілниско, 47
кóпань, 95
кавун'ішче, 50
капустинє, 46
капустиня, 46
капустище, 46
карта, 79
картоплисько, 46
картоплище, 46
картопльовиско, 46
картопляниско, 46
картоплянік, 46
картопнисько, 46
картофленка, 46
картофлиско, 46

картофлянка, 46
квартал, 89
кісточковий сад, 85
клапоть, 79, 81
клаптик, 79, 82
клин, 41, 42
клюшенка, 47
колопниско, 47
колопнище, 47
колюшанка, 47
колюшенка, 47
коноплисько, 46
коноплище, 46
контурна оранка, 128
конюшинище, 47
корінне поліпшення, 134
кормові угіддя, 31
котити, 144
коткування, 144
коткувати, 144
коток, 144
кукурудзище, 47
кукурудзяниско, 47
кукурудзяному полі, 53
куку'руз'анка, 45
кулісний пар, 39
культиватор, 148, 149
культивація, 149
культивувати, 149
культурна оранка, 120, 121
культурна полиця, 120
культурне пасовище, 106
культурні пасовища (пасовиська), 97
курудзенка, 47
курудзеннище, 47
курудзяниско, 47
курудзянка, 47
кусок, 82
лаз, 95
лан, 34, 54, 64, 65, 104
ланове, 64
лановий, 64
ланок, 64, 65, 105
ланочок, 64, 65, 105

латка, 80, 82
лежати перелогами, 61
лемішний луцильник, 148
липневій оранці на зяб, 127
луг, 103, 104
луговина, 103
луженько, 103
лужечок, 103
лужок, 103
лука, 101, 102, 103
лучейка, 102
лученька, 102
лучечка, 102
лучка, 102
луцення, 147
луцильник, 148
луцити, 147, 148
льнисько, 47
льнище, 47
льониско, 47
льонище, 47
льоновище, 47
люцерник, 47
люцернище, 47
мандибуринка, 46
мандибурище, 46
маточна ділянка, 77
маточник, 77
маточно-насіньвий сад, 85
маточно-сортовий (прищепний) сад, 85
механізований обробіток ґрунту, 113
міжряддя, 82, 83
мілка оранка, 123
місце, 74, 77
молодий сад, 85
мульчований, 152
мульчування, 151, 152
мульчувати, 151
наділ, 81
наорюванні, 137
наорювати, 137
наорюються, 131
напівпаровий зяблевий обробіток, 111
напівтераса, 136

насінна ділянка, 76
нив'я, 56
нива, 34, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 104
нивка, 55, 56, 58, 105
нивонька, 56, 58, 105
низинні луки, 103
новина, 59, 60, 105
облигъ, 61
обліг, 61
облогом лежати (стояти), 61
оболоня, 95
оборати, 118
оборювання, 118
оборювати, 118
обробити, 108
обробітку ґрунту під пізні ярі, 112
обробітку під кормові буряки, 112
обробіток, 109, 121, 122
обробіток ґрунту, 109, 112, 114
обробіток ґрунту, 109
обробіток ґрунту здійснюють, 109
обробіток ґрунту під кормову моркву, 112
обробіток ґрунту під озимі культури, 112
обробіток роблять, 109
обробка, 114
обробляти, 108
обробляють врозгін, 129
обробляють всклад, 129
овесницько, 45
овсіще, 45
овсяницько, 45
огород, 71
огородець, 71
огурн'ік, 50
огурнік, 50
окультурення, 115
окультурення ґрунту, 115
окультурювання, 115
окультурювання ґрунту, 115
окультурювати, 115
орани~, 116
оранина, 34
ораниця, 34, 70, 116
ораніє, 116

оранка, 34, 70, 118, 119
оранка на зяб, 126
оранка на різну глибину, 124
оранки під просо, 130
оранку врозгін, 129
оранку здійснюють, 119
оранку провадять, 119
орання, 118
оратва, 116
орати, 116, 117, 118, 119
орати (виорати, зорати та ін.) на зяб, 126
орати всклад, 129
орати мілко, 118
орати на зяб, 118, 126
орати носом, 118
орати під гречку, 130
орна земля, 60, 63, 69
орний ґрунт, 63
орні землі, 36
оромьи, 116
орють всклад, 129
осіння оранка, 125, 127
основний обробіток, 113
оў'с'анка, 45
пáсище, 94
пóруб, 95
пазбисько, 94
пазбище, 94
пар, 39, 40, 54, 105
паранка, 94
паринина, 94
парове поле, 39, 106
парові грядки, 74
парцела, 79
паслó, 94
пасовіна, 95
пасовисько, 91, 92, 94, 96, 106
пасовиця, 91
пасовище, 68, 91, 92, 94, 95, 96, 103, 106, 172
паства, 91
паствина, 91
паствисько, 91
пастівень, 92, 106
пастівник, 92, 94, 106

пастовень, 91, 92, 94, 106
пастовище, 94
пастовник, 91, 94, 106
пастовня, 91
пастьба, 92
пахати, 116
паша, 92, 93, 94, 106
пашня, 92
перевертання, 139
перевертати, 137
передпосівний обробіток, 110
передпосівний обробіток ґрунту, 110
передсадивна підготовка ґрунту, 111
передсадивний обробіток ґрунту, 111
переліг, 95
перелигъ, 61
переліг, 59, 61, 105
перелогова земля, 59
перемішування, 139
перемішувати, 137
перемішувати, 138
переорати, 131
переорювання, 131, 135
переорювати, 135
персть, 63
перше поле розсадника, 106
перше поле розсадника, 42
підготовка, 111
підмет, 79
піднімати переліг, 61
пізньої оранки, 125
після картоплі, 52
після конюшини, 52
після кукурудзи на зерно, 52
після просапних, 52
після просапних культур, 52
плантаж, 121
плантажна оранка, 121, 122
плантажний обробіток, 121
плантація, 70, 71
плодовий сад, 85
плодоносний сад, 85
плоскорізний обробіток, 114
площа, 38, 74, 79

площа посіву, 75
площадка, 79
площина, 79
плуг, 133
плуговати, 133
плужити, 132, 133
плужкувать, 133
плужок, 133
плушкувати, 133
поверхнєве поліпшення, 134
поверхневий обробіток, 112
поверхнево поліпшувати, 135
поділок, 80
поле, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 68, 69, 79, 92, 99, 104, 105, 158, 169, 173
поле дворічок, 43, 105
поле дл'є кавунов, 50
поле з-під озимини, 53
поле однорічок, 43, 105
поле підщеп, 43
поле після озимини, 53
поле сівозміни, 40, 41, 105
поленько, 36
полечко, 36
полєна, 95
полєнка, 95
полицєва оранка, 120
полі з-під гороху, 53
поліпшення, 133, 134
поліпшення сіножатей і пасовиськ, 134
поліпшувати корінним способом, 135
поліпшувати поверхневим способом, 135
полонїна, 95
полонїнка, 95
полонинá, 95
полонинóчка, 95
польце, 36
поля з-під багаторічних трав, 53
поля зрошення, 43, 105
поля фільтрації, 43, 105
поля, які були зайняті озимою пшеницею, 53
полях після кукурудзи, 53
поорати, 116
попас, 92, 94

попасище, 92
попасок, 94
поперечна оранка, 128
поперечно-діагональне боронування, 142
поплав, 100
посівна ділянка, 76
посівна площа, 75
постать, 80
прикопочна ділянка, 77
прилúка, 95
приорати, 131
приорюванням, 131
приріз, 79
прирізок, 79
природне пасовище, 106
природних пасовищах, 97
природних сіножатей, 101
природні кормові вгіддя, 31
природні луки, 103
присадибна ділянка, 78
присище, 48
присівок, 79
прискорене залуження, 135
присницько, 48
пристовбурна смуга, 83
проводять обробіток, 109
прогін, 94
прольот, 100
проорати, 116
проорюється, 131
пропашь, 116
просапному клину, 42
просапному полі, 41
просивинне, 48
просище, 47
прядивиско, 47
пшеничище, 48
пшеничнище, 48
пшиєниш'н'анка, 45
пшиниско, 48
пшиничисько, 48
пшинишнисько, 48
ранній оранці, 125
ранній оранці на зяб, 127

ранній пар, 40
ранньої осінньої оранки, 125
ранньою зяблевою оранкою, 127
рисових полях, 53
рівнинні суходільні луки, 103
ріжса, 95
ріжсина, 95
різноглибинна оранка, 124
різноглибинний обробіток, 124
рілля, 34, 38, 40, 54, 66, 67, 68, 69, 104
робити, 114
розорювалися, 131
розорюванні, 131
розорюють, 135
розпахати, 116
розпушування, 139
розпушувати, 137
розпушувати, 138
розробити, 115
розробки, 115
розсадник, 90, 91
роспахивати, 116
ропашь, 116
сіножатъ, 91
сад, 83, 85, 106
сад-виноград, 84
садовий масив, 85
садок, 83, 86, 106
садочок, 83, 86, 106
селекційний розсадник, 90
селитьба, 79
середня оранка, 124
серпневій оранці, 125
сидеральний пар, 40
сільськогосподарське угіддя, 29
сільськогосподарські угіддя, 30
сіножатка, 98
сіножаття, 98
сіножатъ, 98, 100, 101
сінокіс, 98, 100, 101
сінокосець, 98
сіяних сіножатей, 101
сіяні луки, 103
смуга, 100

сонєшина, 48
сонішничинє, 48
соняшник, 48
соняшниско, 48
соняшничанка, 48
соняшничинє, 48
соняшничиско, 48
соняшнянка, 48
сортівпробувальний сад, 86
стая, 79
стелище, 50, 51
степ, 54, 55
стеринь, 52
стернище, 51
стерновище, 51
стерня, 51, 52
стіло, 94
стовклисько, 95
стоячка, 94
ступінчаста оранка, 128
тераса, 136
терасування, 137
терасування схилів, 137
терасувати, 136
толока, 95
толока, 93, 94, 106
трав'яні поля, 53
третє поле розсадника, 43
у складок, 129
угіддя, 29
угор, 95
упруг, 79
ущільнення, 140
ущільнити, 139
ущільнювати, 137, 139
ущільнювати, 138
фігурне боронування, 142
фреза, 146
фрезерування, 147
фрезерувати, 146
фрезування, 147
фрезувати, 146
хмільник, 48, 49, 106
ходити за плугом, 132

холодні розсадні грядки, 74
холодні та утеплені грядки, 74
цáрiна, 95
цáрiнка, 95
царина, 92
цилина, 61
цiлина, 59, 105
цiлинна земля, 59, 60
цiлинний ґрунт, 59
цiлинник, 59
чек, 79
чертіж', 95
чизель, 150
чизельний, 150
чизелювання, 150
чизелювати, 150
чистий пар, 39
чорний пар, 40
шкілка, 90
шкілка саджанців (відділення формування), 90
шлейф, 145
шлейфи-борони, 146
шлейфування, 145
шлейфувати, 145
шматок, 79, 82
штучне пасовище, 106
штучних пасовищ, 97
ягідник, 86, 106
ярому клину, 42
ярому полі, 41
ярусна оранка, 122
ячиско, 48
ячменище, 49
ячминище, 48
ячмінка, 49
ячнисько, 48
ячнище, 48
яшенище, 48

